

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

93 HARBİ'NDE EDİRNE VE ÇEVRESİ

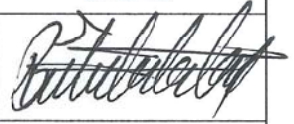
NAZLI GENÇER

TEZ DANIŞMANI
YRD. DOÇ. DR. SABRİ CAN SANNAV

EDİRNE 2011

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

NAZLI GENÇER tarafından hazırlanan 93 HARBİ'NDE EDİRNE VE ÇEVRESİ Konulu YÜKSEK LİSANS Tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 12.-13. maddeleri uyarınca 12.09.2011 Pazartesi günü saat 11.00'da yapılmış olup, tezin *Kabul edilmesine* OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~ ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Yrd. Doç. Dr. Bülent ATALAY	<i>Kabul edilmesine</i>	
Yrd. Doç. Dr. Sabri Can SANNAV (Danışman)	<i>Kabul Edilmesine</i>	
Yrd. Doç. Dr. Bülent YILDIRIM	<i>Kabul Edilmesine</i>	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	414674
Yazar Adı / Soyadı	Nazlı GENÇER
Uyruğu / T.C.Kimlik No	T.C. 41374453214
Telefon / Cep Telefonu	05336531090
e-Posta	nazli.gencer@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	93 Harbi'nde Edirne ve Çevresi
Tezin Tercümesi	Edirne and the Surrounding Area in 93 War
Konu Başlıkları	
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	Tarih Bölümü
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı / Bölüm	Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2011
Sayfa	170
Tez Danışmanları	Yrd. Doç. Dr. Sabri Can SANNAV
Dizin Terimleri	Balkanlar=Balkans Edirne=Edirne İstanbul=İstanbul
Önerilen Dizin Terimleri	93 Harbi=93 War
Yayımlama İzni	Tezimin yayımlanmasına izin veriyorum Ertelenmesini istiyorum [3 Yıl]

b. Tezimin Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi tarafından çoğaltılması veya yayımının 03.10.2014 tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, internet dahil olmak üzere her türlü ortamda çoğaltılması, ödünç verilmesi, dağıtımı ve yayımı için, tezimin ilgili fikri mülkiyet haklarını saklı kalmak üzere hiçbir ücret (royalty) talep etmeksizin izin verdiğimi beyan ederim.
NOT: (Ertelene süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.)

05.10.2011

İmza:

Yazdır

Tezin Adı: 93 Harbi’nde Edirne ve Çevresi

Hazırlayan: Nazlı GENÇER

ÖZET

Askerî-stratejik bir öneme haiz olan Edirne, 1361’de Osmanlı Devleti tarafından zapt edildikten sonra, Balkan Yarımadası’nda ve genellikle Güneydoğu ve Orta Avrupa’da yapılacak fetih hareketleri için önemli bir hareket noktası oldu. Sultan I. Murad 1365’te devlet merkezini Bursa’dan Edirne’ye naklettikten sonra büyük siyasî olaylara sahne olan Edirne, Yıldırım Beyazıd’ın 1402 Ankara Savaşı’nda Timur’a yenilgisinden sonra, oğulları arasındaki taht mücadelesi – Osmanlı Devleti’nin “Fetret Devri” denilen dönem – sırasında, askerî özelliği yanı sıra siyasî bir merkez olarak da ön plâna çıkmıştır. Edirne, devlet teşkilâtının İstanbul’a taşınmasından sonra İstanbul’un sadece arka bahçesi olarak değil, “Balkan fütuhâtı”nın sürmesi nedeniyle uzun bir süre daha imparatorluğun ikinci merkezi olarak kalmıştır.

1453’te İstanbul’un fethine kadar yapılan eserler bakımından da canlılık kazanan Edirne, birçok bakımdan Osmanlı mimarlığının gelişme adımlarının atıldığı merkez olmuştur. Yalnız bir tarih şehri, ticaret ve idare şehri değil aynı zamanda bir kültür şehridir. XVII. yüzyılda 350.000 nüfusu ile İstanbul, Paris ve Londra’dan sonra Avrupa’nın dördüncü büyük kenti olan Edirne, dünyada adları anılan şehirler arasına girmiştir. İmparatorluğun gerilemeye başlamasıyla birlikte, Fransız İhtilâli’nin etkisi ve Rusya’nın Balkanlarda yürüttüğü Panslavizm politikası sonucunda, Osmanlı tebaasındaki Hristiyan unsurlar isyan etmeye başlamışlardır. Neticede Osmanlı Devleti ve Rusya arasında cereyan eden 93 Harbi Osmanlı Devleti’nin mağlubiyetiyle son bulmuştur. Osmanlı Devleti için büyük bir felâket olan savaşta bir çok Müslüman halk Rus-Bulgar zulmüne maruz kalmış ve çoğu hayatını kaybetmiştir. Başta Balkanlar olmak üzere Edirne ve çevresinde de büyük yıkım ve tahribata yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, 93 Harbi, Edirne, İstanbul.

Name of Thesis: Edirne and the Surrounding Area in 93 War

Prepared by: Nazlı GENÇER

ABSTRACT

Edirne which already had military and strategic importance, after the conquest by the Ottoman Empire in 1361, became an important point for the future movements of conquests in the Balkan Peninsula and in Southeastern and Central Europe. Edirne, witnessed major political events when it became the center of the state by sultan I. Murad's decision. After Yıldırım Beyazıd was defeated by Timur at the battle of Ankara in 1402 during the throne struggle of Yıldırım Beyazıd sons, Edirne came forward as a political center as well as military at which was called the period of the stagnation of Ottoman Empire. After moving the state organization of ottomans from Edirne to İstanbul due to conquest movements of Balkans, Edirne didn't become the backyard of it although it continued up to be the second center for a long time for the empire.

Works up to the conquest of İstanbul in 1453, Edirne also gained a vibrancy and became the center of first steps to development in Ottoman architecture in many respect. Edirne was not only historical, commerce and administration city was also a cultural city. In XVII. century with a population of 350.000, Edirne was not only Europe's fourth largest city after İstanbul, Paris and London was also well known city in the World. With the beginning of the empire's decline, effects of French Revolution and results of Russia's Balkans Panslavism policy Christian subjects began to rebel against the Ottoman Empire. As a result the 93 War took place between the Ottoman Empire and Russia ended with the defeat of the Ottoman Empire. This major disaster for Ottoman Empire left many Muslim people exposed to persecution and death by the Russian and Bulgarian. At the end Edirne and the Balkans were led to great destruction and devastation.

Key Words: Balkans, 93 War, Edirne, İstanbul.

ÖNSÖZ

XIII. yüzyılda Anadolu’da kurulan ve XIV. yüzyılda Avrupa’ya ayak basan Osmanlı Devleti iki yüzyıl içinde hudutlarını genişleterek tarihin kaydettiği en büyük imparatorluk haline gelmiştir. Altı asır boyunca hükmettiği çok geniş coğrafyada farklı dil, din ve kültüre mensup etnik grupları aynı idare altında toplamayı başaran Osmanlı İmparatorluğu, Makedonya ve Roma uygarlıklarının gerçekleştirdiklerinin çok ötesinde, Doğu ile Batı’yı, Hıristiyanlık ile Müslümanlığı, eski ile yeniyi; göçebeliğin getirdiği askerlik ve disiplin ile yerleşikliğin gerektirdiği toplumsal düzen ve uyumu aynı siyasal sınırlar içinde birleştirmiş, ömrünü tamamlamakta olan Bizans’ı dönüştürebilecek önemli bir siyasal birim olmuştur. Rusya’nın ortaya çıkışı ve bir tehdit unsuru olarak varlığını kabul ettirmesi ise yaklaşık 250 yıllık bir sürede gerçekleşmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun 1683 Viyana yenilgisi 1684’te Türk karşıtı “Kutsal İttifak” ın kurulması sonucunu doğurmuş ve 1686’da Rusya da bu ittifaka dahil olmuştur. Tarihin seyri içinde eski ihtişamını ve gücünü kaybeden Osmanlı Devleti ilk defa 1699’da “Kutsal İttifak” ın savaşını sonuçlandıran Karlofça Antlaşması ile toprak kaybetmiş, Asya, Avrupa ve Afrika’da elinde bulundurduğu toprakların genişliği ve stratejik konumu nedeniyle yayılma siyaseti izleyen Avrupa devletlerinin ihtiras nazarlarını üzerine çekmiştir. “Şark Meselesi” nin seyrini değiştiren bu antlaşmadan sonra İngiltere, Rusya, Avusturya ve Fransa Osmanlı Devleti’ni paylaşmak için aralarında antlaşmalar yaparken, zaman zaman bu paylaşım içinde Osmanlı topraklarında yaşayan Gayr-i Müslimlerin himayesi ve kutsal yerler meselesi gibi bahanelerle Boğazlar gibi stratejik öneme sahip olan Osmanlı Devleti’ni önce kontrol altına almak ve sonra da işgal etmek, kapitülasyonları genişleterek daha fazla ekonomik ayrıcalıklar elde etmek gibi hedefleri doğrultusunda çıkar çatışması içine girmişlerdir. Rusya, XVIII. yüzyıldan itibaren Çar Petro’nun millî bir politika haline getirdiği Boğazlardan ve Karadeniz’in doğusu ile Anadolu üzerinden Akdeniz’e inme ve bir Rus Prensi idaresinde merkezi İstanbul olmak üzere “Grek Devleti” kurma emellerini gerçekleştirmek için Osmanlı

İmparatorluğu’nu pek çok cephede savaşmak zorunda bırakmıştır. Rumî takvimde 1293 yılına denk gelmesinden dolayı tarihimize “93 Harbi” olarak geçen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti’nin XIX. yüzyılda Rusya ile yaptığı dört büyük savaştan biridir. Ağır bir yenilgiyle sonuçlanan bu savaşın ortaya çıkmasında 1875’te Bosna-Hersek’te başlayan ve ardından Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan’a yayılan “Balkan Krizi” nin büyük bir önemi vardır.

Biz de bu çalışmamızda 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın Balkan Cephesi’ni, savaşın Osmanlı Devleti’nin Balkanlar’daki topraklarının parçalanarak çöküş sürecini hızlandırmasındaki etkisini, Osmanlı idaresine girmesinden sonra ikinci kez Rus işgaline uğrayan Edirne ve çevresinin savaş sırasında ve işgal döneminde uğradığı maddî ve manevî tahribatı ortaya koymaya çalıştık.

Toplam üç bölümden oluşan tezin giriş bölümünde 93 Harbi’nde Rusya ordusu tarafından işgal edilen Edirne’nin, coğrafi konumu ve önemi hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra, Edirne adının menşesine ve tarihine değinilmiştir. Güneydoğu Avrupa’nın Anadolu’ya zorunlu geçiş yolu üzerinde bulunması nedeniyle göç, istilâ, ticaret ve kültür alışverişinde etki altında kalmaya maruz kalan Edirne’nin, Makedonya, Roma İmparatorluğu, Bizans Devleti ve nihayet Osmanlı İmparatorluğu gibi güçlü devletlere askerî, siyasî ve ticarî bir merkez olmasının önemi açıklanmıştır.

Birinci bölümde; Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında başlangıcından 93 Harbi’ne kadar olan ilişkilerini genel olarak ele aldıktan sonra Rusya’nın Osmanlı Devleti üzerindeki politikalarını “Şark Meselesi” ve “Panslavizm” çerçevesinde ortaya koymaya çalıştık. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı’na giden süreçte nihayet 1875’te Bosna-Hersek’te çıkan isyanın Osmanlı’nın bir iç meselesi iken uluslararası bir nitelik kazanarak kısa sürede “Balkan Krizi” nin oluşmasına yön vermesi ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’na sürüklenmesi değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde; 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın başlaması, tezimize konu olan Edirne’nin coğrafi konumu itibariyle Balkanlar’a açılan kapı olmasından dolayı 93 Harbi’nin Balkan Cephesi’ndeki yaşanan siyasî gelişmeler, Rus ordusunun

ilerlemesi sonucunda Edirne'nin işgal edilerek İstanbul'un tehdit altına girmesi, Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki savaşı sona erdiren – büyük devletlerin tepki gösterdikleri – Yeşilköy (Ayestefanos) Antlaşması, Avrupa devletlerinin toplandığı bir kongre ile yeniden düzenlemeye gidilerek imzalanan Berlin Antlaşması değerlendirilerek Osmanlı Devleti'nin bu süreçteki durumu incelenmiştir.

Üçüncü bölümde; 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusya'nın siyasî emellerine ulaşmak için Osmanlı Devleti'nin Balkan toprakları üzerinde uyguladığı – homojen bir Bulgar toplumu oluşturmak – siyaseti doğrultusunda bölge toprakları üzerinde gerçekleştirdikleri Rus-Bulgar mezâlimi ve Berlin Antlaşması'nda teşekkül eden siyasî yapıya tepkilerinin yanı sıra söz konusu savaşta Rusların Rumeli'den Edirne ve İstanbul-Yeşilköy'e kadar işgal ettikleri topraklar üzerinde meydana gelen sosyal, demografik, kültürel ve ekonomik birçok etkilerini ortaya koymaya çalıştık.

Bu çalışmamız esnasında inceleme ve araştırma eserleri için İSAM'dan faydalanılırken, konu ile ilgili yararlanabileceğim Osmanlı Arşiv belgeleri de Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki tasnifler doğrultusunda elde edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanması safhasında her türlü ilgi, teşvik ve desteğini gördüğüm tez danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Sabri Can SANNAV hocama şükranlarımı sunar ve teşekkür ederim. Bana yüksek lisans çalışma imkânını veren ve tez konumun belirlenmesinde bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşarak yol gösteren Sayın hocalarım Prof. Dr. İlker ALP'e, Doç. Dr. İbrahim SEZGİN'e ve Yrd. Doç. Dr. Bülent ATALAY'a teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca tez çalışmam süresince bana gösterdiği ilgi ve anlayıştan, gösterdiği manevi destekten dolayı sevgili kızım H. Merve AKKARTAL'a teşekkür eder, sevgilerimi sunarım. Bu çalışmamı, bana bilimin aydınlığında yürümenin kıymetini ve önemini aşılayan ve ilerleme yolunda teşvik ve destekleriyle yolumu açan saygıdeğer ebeveynlerim annem merhume İraz GENÇER, babam merhum Ramazan GENÇER ve ağabeyim merhum Yaşar GENÇER'e ithaf ediyorum.

Edirne 2011

Nazlı GENÇER

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR.....	ix

GİRİŞ	1
A. EDİRNE’NİN COĞRAFÎ KONUMU.....	1
B. EDİRNE ADININ KAYNAĞI.....	3
C. EDİRNE’NİN TARİHİ.....	4
1. Tarihöncesi Dönemlerde Edirne	4
2. Roma ve Bizans Devletleri Döneminde Edirne.....	6
3. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Edirne	8

I. BÖLÜM

93 HARBİ (1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI) ÖNCESİNDE OSMANLI DEVLETİ VE RUSYA

A. BAŞLANGICINDAN 93 HARBİNE KADAR OSMANLI-RUS İLİŞKİLERİ	18
B. 1877-1878 OSMANLI-RUS HARBİNİ HAZIRLAYAN NEDENLER.....	33
1. Rusya’nın Osmanlı Devleti Üzerindeki Politikaları	33
a. Rusya’nın “Şark Meselesi” Çerçevesinde Osmanlı Devleti Üzerindeki Politikası.....	33
b. Rusya’nın “Panslavizm” Çerçevesinde Osmanlı Devleti Üzerindeki Politikası.....	37
2. 1789 Fransız İhtilâli’nin Etkileri ve Balkan Bunalımı	41
a. Bosna-Hersek Ayaklanması ve Uluslararası Bir Nitelik Kazanması ve Andrassy Notası	43
b. Bulgaristan İsyanı	47
(1). Millî Uyanış ve İsyân Hareketleri	48

(2). Bulgar Kilisesi'nin Bağımsızlık Hareketleri ve Bulgar Eksarhlığı'nın Kurulması	50
(3). 1876 Nisan Ayaklanması	52
c. Sırbistan ve Karadağ ile Harpler	54

II. BÖLÜM

93 HARBİ - (1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI)

A. 93 HARBİ ÖNCESİNDE AVRUPA DEVLETLERİNİN TUTUMU VE RUSYA'NIN OSMANLI DEVLETİ'NE ÜLTİMATOMU	56
1. İstanbul Konferansı'nın Toplanması ve Osmanlı Devleti'nin 1876 Anayasa'sını (Kanun-î Esasî) İlân Etmesi	57
2. Meclis-i Mebusan'ın Açılışı ve Londra Protokolü'nün Reddi	59
B. 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI'NIN BAŞLAMASI VE BALKAN CEPHESİ	61
1. Balkan Cephesi'nde Tuna Hattı Muharebeleri	62
2. Balkan Cephesi'nde Eski Zağra ve Kızanlık Muharebeleri	67
3. Balkan Cephesi'nde Şıpka Muharebeleri	70
4. Balkan Cephesi'nde Plevne Muharebeleri	71
5. Ruslara Edirne ile İstanbul yolunun Açılması ve Düşman Kuvvetlerinin İlerlemesi	76
6. Asker ve Subay Açığının Giderilmeye Çalışılması ve Edirne ile İstanbul'un Müdafaası İçin Alınan Önlemler	78
C. 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI'NIN SONA ERMESİ	81
1. Osmanlı Devleti'nin Mütareke Girişimleri ve Edirne Mütarekesi	81
2. Osmanlı Devleti ile Rusya'nın Anlaşmaya Varması ve Yeşilköy (Ayestefanos) Antlaşması	84
3. Avrupa Devletlerinin Yeşilköy (Ayestefanos) Kararlarına Çözüm Arayışları ve Aralarında Yaptıkları Gizli Anlaşmalar	86
4. Berlin Kongresi ve Sonrasında İmzalanan Berlin Antlaşması	89

III. BÖLÜM

93 HARBİ'NİN (1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI) EDİRNE VE ÇEVRESİNE ETKİLERİ

A. RUS İŞGAL DÖNEMİNDE EDİRNE VE ÇEVRESİ	91
1. Rusların Edirne'yi İşgal Etmeleri Üzerine İstanbul'un Tehdit Altına Girmesi ve Babıâli'nin Savaş Tedbirleri Alması	92

2. Edirne Halkı ve Muhacirlerin Durumu	94
3. Rusların Edirne ve Şarkî Rumeli'yi Tahliyesinde Babîâlî'nin Başvurduğu Önlemler	96
B. 93 HARBİ'NİN EDİRNE VE ÇEVRESİNDE ETKİLERİ	97
1. Siyasî ve Dinî Etkileri.....	97
a. 93 Harbi'nde Bulgaristan Mülkî İdare Teşkilâtı'nın Faaliyetleri	97
b. 93 Harbi'nde Türk Nüfusu Yok Etmeye Yönelik Rus-Bulgar Mezâlimi	99
c. 93 Harbi'nde Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki Toprakları Üzerinde Teşekkül Eden Siyasî ve İdarî Yapı	103
d. Rusların Şarkî Rumeli Vilâyeti'nin Teşekkülüne Tepkisi	106
2. Sosyal ve Demografik Etkileri	107
a. 93 Harbi'nde Balkanlar'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler	109
(1). Muhacirlerin Karayolu ile Göçleri	109
(2). Muhacirlerin Demiryolu ile Göçleri	111
(3). Muhacirlerin Deniz Yolu ile Göçleri	112
b. Osmanlı Devleti'nin Göçmenleri İskân Politikası ve 93 Harbi'nde Göç Eden Muhacirlerin İskân Edilmesi	113
(1). 93 Harbi'nde Geçici İskân Bölgesi Edirne	115
(2). 93 Harbi'nde Geçici İskân Bölgesi İstanbul	116
c. 93 Harbi'nde Muhacirlerin Karşılaştıkları Zorluklar ve Yapılan Yardımlar	117
3. Kültürel ve Ekonomik Etkileri	119
a. 93 Harbi'nde Rus Askerleri ve Bulgarların Gasp ve Yağma Hareketleri.....	119
b. 93 Harbi'nin Yol Açtığı Yıkım ve Tahribat.....	121
SONUÇ	125
KAYNAKLAR	128
DİZİN	139
EKLER.....	141

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
BTTD	: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DH. MKT.	: Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İ. MMS.	: İradeler – Meclis-i Mahsus
İ. MTZ. (04)	: İradeler – Eyalet-i Mümtâze (Bulgaristan)
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MEBİA	: Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
M.Ö.	: Milâttan Önce
M.S.	: Milâttan Sonra
ks.	: kısım
nr.	: numara
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TA	: Türk Ansiklopedisi
TDVİA	: Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu

vd.	: ve diğçerleri
YEM	: Yapı Endüstri Merkezi
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
Yay.	: Yayına / Yayınlayan
Y. PRK. HR.	: Yıldız Perâkende Evrakı – Hâriciye Nezâreti Maruzâtı
Y. EE..	: Yıldız Esas Evrakı
Y. PRK. DH.	: Yıldız Perâkende Evrakı – Dahiliye Nezâreti Maruzâtı
Y. PRK. BŞK.	: Yıldız Perâkende Evrakı – Mabeyn Başkitâbeti
Y. PRK. EŞA.	: Yıldız Perâkende Evrakı – Elçilik ve Şehbenderlikler Tahrirâtı
ZB.	: Zaptiye Nezâreti

GİRİŞ

A. EDİRNE’NİN COĞRAFÎ KONUMU

Trakya’nın orta kısmında Ergene Havzası da denilen düzlüklerin ve basık tepelerin yayıldığı alanı kuzeydoğudan kuşatan az yüksek, geçilmesi oldukça güç olan Istranca dağ kütlesi ile batıdan sınırlayan ve kuzeybatıya doğru yükselen Rodop dağ kütlesi havzanın kuzeybatı köşesinde birbirine yaklaşır. Balkan yarımadası ortalarından gelen Meriç ırmağının takip ettiği geniş bir vadi, bu iki dağ kütlesi arasından geçer ve Trakya düzlüklerine açılır. Balkan yarımadasının güneydoğu köşesini teşkil eden Trakya yöresinin bu düzlüklerinde, Tunca ve Arda akarsularının Meriç ırmağına kavuştukları yer yakınında, ırmağın sol kıyısında kurulmuş olan Edirne, 41° 40’ 15” kuzey enlemi ve 26° 33’ 50” doğu boylamında yer almaktadır¹.

İstanbul’u ve dolayısıyla Anadolu ve bütün Ortadoğu’yu Avrupa’ya bağlayan eski ana yolun üzerinde bulunması ile önem teşkil eden Edirne, bu yolun İstanbul’a ulaşmadan önceki son büyük uğrak yeri olmuştur². Müdafaaya ve yerleşmeye elverişli bir zemin üzerinde kurulmuş olduğundan asırlar boyunca hem önemli bir uğrak yeri hem de bir müdafa mevzii hizmetini görmüş, bir başka ifadeyle aynı zamanda bir yol ve kale şehri olmuştur³. Doğu Trakya düzlüklerine girmeden önce saldırıya engel teşkil eden Rodop ve Istranca dağları arasındaki doğal bir koridor içinde dar bir alanda bulunan Edirne, bu koridorun doğu kapısını tutmaktadır. Şehrin yakınında vadilerin birleşmesi yolların burada düğümlenmesine yol açarak Edirne’yi önemli bir dört yol ağzı haline getirmiştir⁴. Güneydoğu Avrupa’nın Anadolu’ya zorunlu geçiş yolu üzerinde bulunması nedeniyle, göç, istilâ,

¹ Besim Darkot, “Edirne” *Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1993, s. 1-2; Şevket Rado (Haz.), “Edirne”, *Türkiye Ansiklopedisi*, Hayat Yayınları, s. 26.

² M. Tayyib Gökbilgin, “Edirne”, *MEBİA*, C. IV, İstanbul 1988, s. 107; İsmet Parmaksızoğlu, “Edirne”, *TA*, C. XIV, MEB Yayınları, Ankara 1966, s. 336.

³ Besim Darkot, *a.g.m.*, s. 4.

⁴ M. Tayyib Gökbilgin, *a.g.m.*, *MEBİA*, C. IV, s. 107.

ticaret ve kültür alışverişi konularında sürekli etki altında kalan bölgede özellikle göçler ve geçişler hiç durmamıştır⁵.

Roma Devleti'nin birbirine rakip iki hükümdarı tarafından çıkan iç çatışma sonucu imparatorluğun egemenliğini eline alan Constantinus başkenti Roma'dan İstanbul'a (Bizantion) taşınması ile birlikte Edirne büyük önem kazanmıştır. IV. yüzyılın ikinci yarısına doğru Hunların ve Gotların Trakya'ya doğru sarkmaları ile bölgede karışıklıklar baş göstermeye başlamıştır⁶. Bizans İmparatorluğu, Avrupa topraklarının giderek dar gelmesi sonucu Trakya'ya doğru inen Hunların, Gotların, Bulgarların, Avarların, Peçeneklerin akınlarına maruz kalmış, devletin uzun süren yaşayışı boyunca şehir iktisadi bir faaliyet merkezi olmaktan ziyade bir hudut bekçisi durumuna düşmüştür. Şehir bazen bu kavimlerin eline geçmiş ancak her defasında İstanbul'un korunmasına hizmet etmiştir⁷.

Şehrin kurulu olduğu yer ve çevresi, verimli ovaların bulunduğu dalgalı düzlükler ve tepelikler görünümündedir. Kuzey, güney ve batıdan saran Tunca akarsuyunun yayı içindeki yerleşme doğuya doğru hafif yüksekliklere yayılarak genişler. Edirne'nin deniz seviyesine yüksekliği Tunca kıyısında 47 m, Selimiye camiinin bulunduğu yerde 75 m, Kırıyık çarşısında 95 m'dir⁸.

Edirne ve çevresinin iklimi, yazları kurak ve sıcak, kışları soğuk, sert ve yağışlıdır. Yılın yaklaşık olarak 3,5 ayının yağışlı geçtiği Edirne'de kar örtüsü türlü aralıklarla en çok 45 gün, olağan şekilde 2-3 hafta yerde kalır⁹. Karların erimesi ve yağın yağmur ile kabilen nehirlerin suları şehri sürekli baskınlara uğratmıştır¹⁰.

⁵ Engin Özendes, *Osmanlı'nın İkinci Başkenti Edirne – Geçmişten Fotoğraflar –*, YEM Yayınları, İstanbul 1999, s. 12.

⁶ “Edirne”, *Yurt Ansiklopedisi*, C. IV, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 2367.

⁷ Besim Darkot, *a.g.m.*, s. 5; Feridun M. Emecen, “Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri: Edirne”, *Edirne: Serhattaki Payitaht*, Haz. Emin N. İşli-M. Sabri Koz, YKY, İstanbul 1998, s. 50.

⁸ İsmet Parmaksızoğlu, *a.g.m.*, s. 337.

⁹ Göş. yer.

¹⁰ M. Tayyib Gökbilgin, *a.g.m.*, *MEBİA*, C. IV, s.107.

Şehir, tarihi boyunca Tunca, Arda ve Meriç çaylarının getirdiği toprak zenginliğine rağmen sel baskınlarından zarar görmektedir¹¹.

B. EDİRNE ADININ KAYNAĞI

Edirne şehri, İlkçağda bir taraftan seyrüsefere elverişli olan Meriç vadisi ile Ege Denizi'ne bağlı bulunmakta ve diğer taraftan Orta Avrupa'dan İstanbul Boğazı'na inen ana yolun batıdan itibaren son merhalesini teşkil etmektedir. Bu kadar önemli bir kilit noktasında bulunan yerin adı hakkında tarihi kaynaklar çeşitli ve bazen zıt bilgiler vermektedir. Meselâ tarihçi Amnianus Marcellinus bu Trak kasabasının eski adını "Uscudama", Bizanslı Stephonos "Goneis", bazı Bizans tarihçileri (meselâ Joannes Zonaras, Gregoras Nikephoros) "Orestia" yahut "Orestias" olarak belirtirler. Tarihçiler arasındaki bu ayrı görüşler belki bu bölgede birbirine çok yakın fakat ayrı adlar taşımış birçok kasabalar ve köyler bulunmuş olmasından neşet etmiştir. Mesela "Uscudama"nın Edirne'nin kuzeyinde bugün hala Bulgaristan sınırları içinde yer alan "Üsküdar" köyüne tekabül etmiş olması muhtemeldir¹².

Trak soyundan Odrisler'in, Meriç ve Tunca ırmaklarının birleştiği bugünkü Edirne'nin bulunduğu yerde açık bir şehir ya da pazar yeri kurdukları ve bundan ötürü şehrin ilk adının "Odrisa" veya "Odrisia" olduğu, sonradan burasının Makedonyalılar ve Romalılarca da genişletilerek kullanıldığı bugün umumiyetle kabul edilen bir faraziyedir. Makedonyalılar şehri Orestler'in bir kolonisi haline getirmişler ve bu şehre "Orestia" ve varoşlarına ise "Connoi" adını vermişlerdi¹³.

M.S II. yüzyılda Roma İmparatoru Hadrianus (117-138) tarafından stratejik önemi nedeniyle şehir yeniden kurulunca, Roma döneminde kent onun adıyla

¹¹ O. Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, Resimli Ay Matbaası, Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları, S. 6, İstanbul 1940, s. 7.

¹² A. Müfid Mansel, "İlkçağ'da Edirne", *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1993, s. 21.

¹³ Şevket Aziz Kansu, "Edirne'nin Tarihöncesine Ait Araştırmalar", *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1993, s. 1; İsmet Parmaksızoglu, *a.g.m.*, *TA*, C. XIV, s. 336 ; "Edirne", *Yurt Ansiklopedisi*, C. IV, s. 2365.

“Hadrianapolis”, “Adrianapolis” adlarıyla anıldı. Zaman içerisinde değişerek “Adrianople”, “Adrianopel” şeklini alan şehrin adı Osmanlı İmparatorluğu döneminin başlarında Bizans’tan bozma “Edrinus”, “Edrune”, “Edrinabolus”, “Endriye” şeklinde kullanıldı. 1476’ da Aşıkpaşazâde Tarihi’nde kentin adı “Edrene” olarak geçer. Uzun süre bu şekliyle anıldıktan sonra muhtemelen son birkaç yüzyıl içinde Edirne olarak yayıldığı anlaşılmaktadır¹⁴.

Edirne bir Türk-İslâm şehri olduktan sonra çeşitli kaynaklarda Dârü’l- karar, Dârü’n-nasr, Dârü’l-feth, Dârü’l-mülk, Mahmiye-i Edirne, Mahrusa-i Edirne ve Tahtgâh-ı Edirne gibi sıfatlarla isimlendirilmiştir¹⁵.

C. EDİRNE’NİN TARİHİ

1. Tarihöncesi Dönemlerde Edirne

Edirne, Anadolu ve Balkanlar’ı birbirine bağlayan zorunlu geçiş yollarının üzerinde bulunması sebebiyle Trakya bölgesinin kültür tarihi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Güneydoğu Avrupa ve Anadolu arasında süregelen göç, istilâ, ticaret ve kültür alışverişi gibi her türlü etkileşimin anlaşılabilmesi bölgeden elde edilecek arkeolojik verilere bağlıdır.

Türkiye Trakyası’nda tarihöncesi araştırmalar TTK tarafından 1936 yılında Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel idaresine verilerek keşif çalışmaları ve kazılar 1939 yılına kadar devam etmiştir. 1959 yılında yirmi yıl gibi bir süreden sonra Türkiye Trakya’sında prehistorik ve arkeolojik araştırmalar görevi Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu tarafından yürütülmüş; insan öncesi döneme ait fosil kalıntıları Edirne’nin Bağlar semti Kıyık civarında “Buçuktepe” ve “Sabuncubağları” adı verilen mevkilerinde tespit edilmiştir. Ayrıca Şevket Aziz Kansu’nun Batı Trakya ve

¹⁴ M. Tayyib Gökbilgin, “Edirne”, *TDVİA*, C. X, İstanbul 1994, s. 425; İsmet Parmaksızoglu, *a.g.m.*, *TA*, C. XIV, s. 336; “Edirne”, *Yurt Ansiklopedisi*, C. IV, s. 2365.

¹⁵ M. Tayyib Gökbilgin, “Edirne Şehrinin Kurucuları”, *Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1993, s. 161; İsmet Parmaksızoglu, *a.g.m.*, *TA*, C. XIV, s.342; M. Tayyib Gökbilgin, *a.g.m.*, *MEBİA*, C. IV, s. 108.

Balkanlar ile Anadolu ve Ege'nin Geç Kalkolitik veya İlk Tunç Çağı tarihöncesi kültürleriyle kronolojik bağlantı halinde olduğunu belirttiği Edirne'de tespit edilen “Çardakaltı” yerleşim alanında yapılan kazılarda çok sayıda keramik parçaları, taştan el değirmenleri ve cilâlı baltalar bulunmuştur. Bu suretle “Çardakaltı” kültürünü M.Ö. III.-IV. bin yıla bağlamak mümkündür¹⁶.

Yakın zamana kadar bölgedeki tarihöncesi dönemlere ait çalışmalar yetersiz kalmış ve bilgilerimiz sadece Şevket Aziz Kansu'nun “Çardakaltı” mevkiinde yaptığı kazı çalışmalarına dayanırken, 1979 yılından itibaren İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı Öğretim Üyelerinden Prof. Dr. M. Özdoğan'ın Edirne ilini de içine alan Trakya ve Doğu Marmara Bölgeleri araştırmaları ve Hocaçeşme” yerleşme kazısı ile 1995 yılından itibaren Trakya Üniversitesi Arkeoloji Bölümü adına yapılan Edirne ili yüzey araştırmaları sonucunda bölgenin kültür süreci saptanmış ve Anadolu ile Balkan kültürleri arasındaki ilişkiler konusunda yeni veriler elde edilmiştir. Paleolitik çağların bitiminde bugünkü çevre koşullarının oluşmaya başladığı dönemlerde Edirne'nin Meriç ilçesinin yaklaşık 8 km güneyinde “Bozdere” de bir konak yerine rastlanmıştır. Burada bulunan çakmaktaşı aletler İstanbul bölgesinde Terkos ile Kefken arası Karadeniz kıyı şeridindeki çok sayıda konak yerinde ele geçen ve Epi-Paleolitik / Mezolitik döneme tarihlendirilen buluntulara benzemektedir¹⁷.

Edirne ili Enez ilçesinin yaklaşık 4 km doğusunda, Yeniköy' ün 2 km batısında yer alan ve 1990 -1993 yılları arasında M. Özdoğan başkanlığındaki bir ekip tarafından kazılmış “Hocaçeşme” yerleşmesinde 4 tabaka ve 7 yapı katı saptanmıştır. En erken 4. tabaka yaklaşık M.Ö 5500 yıllarına tarihlendirilebilir. Mimari olarak ana kayaya oyulmuş ve yuvarlak planlı binalara rastlanmıştır. Yerleşimin çevresinde 1 m kalınlığında orantısız büyüklükte taşlardan yapılmış sur duvarı vardır. “Hocaçeşme” nin 2. tabakasında hem mimarî hem çanak çömlek değişmiştir. Bu tabakanın ilk Neolitik Karanova-I kültürü etkisinde olduğu

¹⁶ Şevket Aziz Kansu, “Edirne'nin Tarihöncesine Ait Araştırmalar”, *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1993, s.13-16.

¹⁷ Burçin Erdoğan, “Tarihöncesi Dönemde Edirne”, *Edirne: Sehattaki Payitaht*, Haz. E. Nedret İşli-M. Sabri Koz, YKY, İstanbul 1998, s. 13.

anlaşılmaktadır. 4. ve 3. tabakaları Anadolu özellikleri taşıyan çanak çömleği küçük buluntuları, beslenme şekli ve sur duvarlarıyla bir koloni yerleşmesi niteliğindedir. Buradan elde edilen veriler Bulgaristan'ın en erken Neolitik Karanova-I kültüründen eski olduğunu göstermesi Anadolu ve Balkan kronolojisi açısından önemlidir¹⁸.

“Hocaçeşme” ve “Çardakaltı” yerleşmesi dışında, Edirne ilinin kültür ve tarihini aydınlatacak bir başka buluntu topluluğu da “dolmen ve menhir”¹⁹ lerdir. Şevket Aziz Kansu ve Ruhi Esin Trakya’da özellikle Edirne’de yaptıkları araştırmalarda rastladıkları dolmenlerin yerlerini saptamışlardır. Edirne ilinin Lalapaşa İlçesi’ne bağlı, Büyünlü köyünün kuzeyinde yaklaşık 6 tane dolmen vardır. Neolitik dönemden Tunç çağlarının başlarına kadar olan sürede yapıldığı bilinen bu taş anıtların Türkiye Trakyası’ndaki örnekleri M.Ö. 2000’lerden kalmaz²⁰. 1980 yılından itibaren M. Özdoğan ve arkeolog M. Akman’ın yaptığı çalışmalar sonucunda Trakya’da yaklaşık 94 dolmen ve 25 menhir tespit edilmiştir. Trakya’da bulunan 25 adet menhir grubundan belki de en önemlisi Edirne’nin Çömlekakpınar köyünün 2 km güneyinde bulunan “Kırıkköy” olarak tanınan menhir grubudur²¹.

2. Roma ve Bizans Devletleri Döneminde Edirne

Yunanistan’ın kuzeyinde bölge halkı ve kültürü ile eskiden beri ilişki kurmuş Makedonya Devleti’nin Kralı II. Philip M.Ö. 344’te Teselya Birliği’nin başına geçti ve Trakya Kralı Kersepleptes’i tahtından indirerek (M.Ö. 341) kendi topraklarını Batı Karadeniz’e kadar genişletti. Marmara Ereğlisi (Perintos) ve İstanbul’u (Bizantion) kuşattı ise de Yunanistan’daki Megara ve Korint orduları bu kentleri Makedonyalılardan kurtardılar²². Feodal bir yapıya sahip olan Makedonya Krallığı M.Ö. 168’de Romalılarca ortadan kaldırıldı. M.S. 44-46’da Roma

¹⁸ Burçin Erdoğan, *a.g.m.*, s. 14-15.

¹⁹ Dünyanın pek çok yerinde çeşitli zamanlarda yaşayan toplulukların mezar kültürü ile ilgili olduğu sanılan dikili taş anıtlardır. Dolmen; İki tanesi dikik, üçüncüsü de bunların üzerine yatırılmış üç kocaman taştan oluşmaktadır. Megalitik, oda mezarları için kullanılan tanımlayıcı bir terimdir. Menhir ise; tarih öncesinde insanların çok büyük ve uzun bir taşı dikerek yaptıkları megalik bir anıttır.

²⁰ “Edirne”, *Yurt Ansiklopedisi*, C. IV, s. 2365.

²¹ Burçin Erdoğan, *a.g.m.*, s. 16.

²² “Edirne”, *Yurt Ansiklopedisi*, C. IV, s. 2367.

İmparatoru Claudius Trakya'yı işgal ederek, bölgeyi Trakya eyaleti adıyla bir Roma eyaleti durumuna getirdi²³.

Şehir bakımından fakir olan Trakya eyaletinin iptidaî, ziraî hayat şekillerinden kurtulmasına ve Roma şehir kültürüne kavuşmasına önem veren Roma İmparatoru Traianus yeni şehirler kurmuş ya da eski kasabalara şehir hukuku bahşetmişti. İmparator Hadrianus (117-138) da doğu seyahati sırasında (123-124) “Orestias” adındaki kasabaya şehir hukuku bahşetmiş ve şehir onun adıyla “Hadrianopolis” olarak adlandırılmıştır. Roma İmparatorluğu’nun altın devrini yaşadığı M.S II. ve III. yüzyılın ilk yarısında “Hadrianapolis” de bu altın dönemden nasibini alarak askerî alanda, ticaret ve ziraat konularında gelişti²⁴. Askerî kuruluşlarıyla, silah imalâthaneleriyle önemli bir üs halini aldığı gibi, Nymphaeum adına yaptırılan bir tapınakla da dinî bir merkez olmuştur²⁵. Strateji bakımından büyük önem taşıyan şehir istilâ tehlikelerinin baş gösterdiği M.S. III. yüzyılda bir castrum idi.

Diocletianus döneminde (M.S. 284-305) 297’de yapılan idari teşkilâtta Trakya eyaletinin altı vilâyetinden biri olan Haemimontus’un merkezi²⁶ haline getirilen “Hadrianus” ta ilk siyâsî ve askerî olay taht mücadelesinde olan Constantinus ile Licinius arasındaki savaştır. Constantinius 3 Temmuz 324’te Licinius’u yenerek imparatorluğun yegane hâkimi olduktan sonra başkenti Roma’dan İstanbul’a taşıdı ve bu şehre “Constantinapolis” adını verdi. Valens (364-378) döneminde ise Alan ve Hunların yardımını alan Gotlar ile 9 Ağustos 378’de burada karşılaşan Valens’in orduları yenilgiye uğradı²⁷.

I. Theodosios Doğu’nun korunması ve yönetimin daha da güçlendirilmesi nedenleri ile 395’te Roma İmparatorluğu’nun yönetimini ikiye ayırdı. Doğu ve Batı

²³ Engin Özendes, *a.g.e.*, s. 13; A. Müfid Mansel, *a.g.m.*, s. 23.

²⁴ Engin Özendes, *a.g.e.*, s. 13; A. Müfid Mansel, *a.g.m.*, s. 23.

²⁵ İsmet Parmaksızoğlu, *a.g.m.*, TA, C. XIV, s. 340.

²⁶ Semavi Eyice, “Bizans Devrinde Edirne ve Bu Devire Ait Eserler”, *Edirne’nin 600. Fethi yıldönümü Armağan Kitabı*, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1993, s. 40; A. Müfid Mansel, *a.g.m.*, s. 27; Engin Özendes, *a.g.e.*, s. 13; M. Tayyib Gökbilgin, *a.g.m.*, TDVİA, s. 425-426.

²⁷ George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Yay. Fikret Işıltan, TTK Basımevi, Ankara 1991, s.48, 183.

imparatorluklarının rekabet ve uzlaşmazlıkları sonucu Doğu Roma Hükümeti, ordusunda Got asker sayısını artırarak 410'da Roma'yı ele geçirdi.

“Hadrianapolis” Bizans hâkimiyeti döneminde de Balkanlar'dan gelen birçok tehlikeyle karşı karşıya kaldı. Hun akınlarının ardından İmparator I. Maurikios (582-602) zamanında Bizans Devleti bir yandan Avarlar bir yandan da Slavlar tarafından tehdit edilmekteydi. Slavlar Avarlarca Bizans topraklarına yerleşirken ancak “Hadrianapolis” Bizans'ın elinde kaldı (586).

Bundan sonra Osmanlı Türklerinin hâkimiyetine kadar “Hadrianapolis” Bulgarların tehditlerine uğradı. 813'te Krum Han tarafından yönetilen Bulgar ordusuna I. Mikhael komutasındaki Bizans orduları “Hadrianapolis” te yenik düştü. 917'de Bulgar Çarı Simeon Peçeneklerle anlaşarak “Hadrianapolis” çevresinde Ankhialos mevkiinde büyük bir zafer kazandı. Bizans- Peçenek savaşlarına da sahne olan “Hadrianapolis” (1049,1078), İstanbul'un Haçlı Lâtinlerin eline geçmesi üzerine Bulgarlar ve Bizanslılar ittifak ederek 15 Nisan 1205'te Haçlı Lâtin ordusunu mağlup etti²⁸.

XIV. yüzyılda Edirne Bizans ile Bulgar çarlığı arasında anlaşmazlık konusu olarak kalırken, bu mücadelelerin sonunda şehir iktisadî ve kültürel hayat bakımından iyice çökmüştür. Bizans İmparatorluğu'nun çöküş sürecine girdiği bu yüzyılın ortalarında taht mücadelesinde bulunan Bizans İmparatorları Türk Beyliklerinden yardım almışlardır.

3. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Edirne

Osman Gazi (1299-1326) daha 1299'dan önce Yenişehir'e yerleşerek ordusunun komutasını oğlu Orhan'a bırakarak, iki Hristiyan kenti İznik ve Bursa'yı ele geçirme görevini vermişti. Orhan Bey (1326-1359) idarî mekanizmanın temelini attı, sikke kestirdi, Bursa'da büyük anıtların yapılması işine girilerek de

²⁸ M. Tayyib Gökbilgin, *a.g.m.*, *TDVİA*, C. X, s. 426; İsmet Parmaksızoglu, *a.g.m.*, *TA*, C. XIV, s.341-342.

imparatorluğun gerçek kurucusu oldu. Orhan Bey tüm saldırı çabasını 1331’de İzmit, 1337’de İzmit, 1357’de ise Gelibolu’yu elinden aldığı Bizanslılara yöneltirken diğer yandan da yakınındaki Karesi Beyliği’ni 1335-1345 arasında ilhak etti²⁹.

Balkanlar’da Osmanlı Devleti’nin yerleşmesi tarihimizin en büyük liderlerinden Orhan Bey’in oğlu Balkan fatihi Süleyman Paşa ile başlamıştır. Osmanlıların Avrupa’da da yerleşmesini sağlayan iki fırsattan birincisi Bizans Devleti’ndeki iç harp olmuştur³⁰. III. Andronikos’un ölümünden sonra (1341) tahta çıkan dokuz yaşındaki oğlu V. Ioannes’e naib olup bilâhare Dimetoka’da imparatorluğunu ilân eden Cantacuzenus, İstanbul tahtı için mücadelesinde Osmanlı Devleti’nden askerî yardım aldı³¹. Orhan Bey 1345’te 6.000 kişi ile yardım etmiş ve Cantacuzenus, Edirne ve Marmara sahillerini kendisine bağlayabilmişti. İttifakı perçinlemek için Cantacuzenus, kızı Theodora’yı Orhan Bey’e verdi. Orhan Bey oğlu Süleyman Paşa kumandasında, 1349’da 20.000 kişilik yardımcı kuvvet daha göndermek suretiyle Selânik’i almak isteyen Sırp kralı Stephan Duşan’ın buradaki faaliyetine son vererek Selânik’i kurtarmıştı. V. Ionnes ile Cantacuzenus arasındaki mücadele sürüp gittiğinden Osmanlı kuvvetleri de Rumeli’de faaliyetlerine devam etmişlerdir³².

Avrupa’da yerleşme için çıkan fırsatın ikincisi; 1352’lerde Venedik ve Cenevizlilerin harp halinde olmasıdır. Avrupa’da yerleşmenin en önemli koşulu Boğazlar’dan gidip gelmek olduğundan Bizans Katalan ve Venedik’in birlik olduğu 1352’deki meşhur Boğaz Savaşı’nda Osmanlılar Cenevizliler ile işbirliği yapmıştır. Böylece Osmanlıların denizden gidip gelişi kolaylaşmıştır. Deniz savaşıdan Cenevizliler galip gelerek Trakya boğazını (Marmara Ereğlisi) zapt etti.³³ Cantacuzenus taht mücadelesinden istifade etmek isteyen Sırp ve Bulgarlara karşı yardım karşılığında Osmanlılara Gelibolu yarımadasındaki Çimpe’yi üs olarak

²⁹ Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi*, Kabalcı Yayınevi, 1. Baskı, , İstanbul Şubat 2007, s. 326, 328.

³⁰ Halil İnalcık, “Osmanlıların Edirne Fethi ve Balkanlarda Yerleşmesi”, *Trakya Üniversitesi Balkan Uygulama ve Araştırma Merkezi*, C. I, S. I, Nisan 1998, s. 151-152.

³¹ Feridun M. Emecen, “Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri: Edirne”, *Edirne: Serhattaki Payitaht*, Haz. E. Nedret İşli-M. Sabri Koz, YKY, İstanbul 1998, s. 51.

³² İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 156.

³³ Halil İnalcık, *a.g.m.*, s. 152.

vermeyi vaat etmiş, Süleyman Paşa da Cantacuzenus'a yardımdan sonra Çimpe kalesine bir miktar asker bırakmıştı³⁴. Cenevizlilerle askerî işbirliği olan Osmanlıların da aynı tarihlerde Çimpe kalesini fethetmeleri Trakya'da yerleşmeyi sağladı. 1352'de Çimpe kalesinin alınması Bolayır'ın fethine yol açtı, 1354'te Gelibolu bir zelzele sonunda işgal olundu³⁵. Doğu Trakya'da Keşan ve Malkara'yı aldı ve bu arada Çorlu'yu da alarak İstanbul ile Edirne yolunu kesti. Doğu Trakya'da faaliyette bulunan Süleyman Paşa H. 761, M. 1360 senesinde av esnasında atından düşerek vefat etmiş, vasiyeti³⁶ üzerine Bolayır'a oğlunun yanına defnedilmiştir.

V. İonnes, Orhan Bey'in Foçalılar tarafından kaçırılan 11 yaşındaki oğlunun kurtarılmasına yardım etmek üzere Orhan Bey'le bir anlaşma yapmaya muvaffak oldu. Buna göre; Bizans Devleti'ndeki taht mücadelesinde Contacuzenus'u destekleyen Orhan Bey, Bizans topraklarına karşı taarruzları kesecek ve Contacuzenus'u desteklemekten vazgeçecekti³⁷.

Süleyman Paşa'nın ölümünden sonra en büyük kardeş Murad lâlası Şahin Paşa ile birlikte batıda, Rumeli'deki mühim uç bölgesine gönderildi. 1357 ile 1359 arasındaki devre Rumeli fütuhâtı için duraklama devridir ancak bu iki yıl süresince Anadolu'dan gelen göçmenlerle Rumeli'de yeni bir harekât için kuvvet oluşturulmuştur. Kabiliyetli bir kumandan olan Şahin Paşa ve tecrübeli uç kumandanları Hacı İlbeği ve Evrenuz, 1359'da Halil kurtarıldıktan sonra fütuhât hareketine yeniden girişmişlerdir³⁸. O zaman Cantacuzenus ile ittifak halinde olan Osmanlıların harekâtı 1359'dan 1361'e kadar sürdü. Murad Edirne'ye karşı harekete geçmeden önce İstanbul'dan gelecek bir orduya karşı gerisini emniyete almak için bu bölgedeki Çorlu, Mesinli, Babaeski, Lüleburgaz gibi belli başlı kaleleri almakla işe başladı. Daha sonra Edirne üzerine yürüyerek Edirne'yi 1361'de almıştır. Ancak Edirne'nin fethi için yabancı ve Osmanlı kaynaklarından da olmak üzere farklı

³⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, s. 156.

³⁵ Halil İncalcık, *a.g.m.*, s. 152.

³⁶ Süleyman Paşa ölürken anonim Osmanlı Tarihine göre; "*Benim cesedimi buraya (Bolayır) gömün ve üzerimi de taşla kaplayın, belli olmasın, kâfir bilmesin, fakat hiçbir zaman benim mezarımı da bırakmayın*" vasiyetinde bulunmuştur. Bkz. Halil İncalcık, *a.g.m.*, s. 152.

³⁷ Halil İncalcık, "Edirne'nin Fethi", *Edirne'nin 600. Fethi yıldönümü Armağan Kitabı*, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1993, s. 141.

³⁸ Halil İncalcık, "Edirne'nin Fethi", s. 144-145.

tarikhler verilmektedir. Halil İnalıcık kaynaklarımızın Edirne'nin fethinde güneş tutulduğundan bahsedildiğini ve bu olayın astronomlar tarafından 1361 olarak tespit edildiğini söyler³⁹. Süleyman Paşa'dan beş yıl sonra (H. 763 - M. 1361) senesinde azim ve kudretli irade sahibi bir hükümdar olan Orhan Bey'in vefatı Rumeli harekâtının gelişmeye başladığı bir döneme tesadüf etmişti. Yerine hükümdar olan oğlu Murad Bey Bursa'ya gelerek idareyi eline aldı⁴⁰. Daha sonra Rumeli eyaletini teşkil ederek Edirne muhafızlığı da ait olmak üzere bu eyaletin başına önce Lala Şahin Paşa sonra Timur Taş Paşayı Beylerbeyi olarak getirmiştir. Bu durum Sofya'nın zaptına (H. 787 - M. 1385) kadar devam etmiş ve fütuhat Balkanlar'da geniş bir sahaya yayılncaya kadar Edirne Paşa Livası olarak kalmıştır⁴¹. Tanzimat döneminde bütün Doğu ve Batı Trakya ile Doğu Rumeli'ni ihtiva eden Edirne Vilâyeti teşkil edilerek bu vilâyetin merkezi oldu⁴².

Edirne Türklerin eline geçtikten sonra büyük siyasî olaylara sahne olmuş, büyük bir gelişme de göstererek dünya tarihinde adları anılan şehirler arasına karışmıştır. Edirne'nin Osmanlılarca alınışı Balkan ve Avrupa tarihi için bir dönüm noktası olmuş, yeni sahiplerinin idaresinde Rumeli harekâtı için bir üs vazifesi gördüğü gibi İstanbul'un fethini de kolaylaştırmıştır⁴³. Osmanlılar tarafından 1363'te Filibe'nin de alınması ile Papa V. Urban'ın teşvikiyle Macar Kralı Layoş başta olmak üzere Bulgar, Sırp, Eflâk ve Bosna kuvvetleri birleşerek Edirne üzerine yürüdüler. Edirne'nin batısında Meriç nehri önünde meydana gelen ve Osmanlı tarihine Sırp Sındığı olarak geçen muharebe Osmanlı ordusunun zaferiyle sonuçlanmıştır (H. 765 - M. 1364). Osmanlı Devleti Balkanlarda yerleşmek gayesinde olduğu için arkadan gelecek tehlikelere hazırlıklı bulunmayı gerektiren tedbirler almakta gecikmeyerek Sultan Murad 1365'te merkezini Bursa'dan Edirne'ye naklettirdi⁴⁴.

³⁹ Halil İnalıcık, "Osmanlıların Edirne Fethi ve Balkanlarda Yerleşmesi", s. 152-153.

⁴⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, s. 159.

⁴¹ M. Tayyib Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası (Vakıflar-Mülkler-Mukaataalar)*, 2. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul 2007, s. 6.

⁴² Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. II, 1. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1998, s. 266.

⁴³ M. Tayyib Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 6.

⁴⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, s. 167-168, 170; Engin Özendes, *a.g.e.*, s. 15.

Osmanlı Devleti'nin "Fetret Devri" denilen dönemde Edirne, askerî özelliği yanında siyasî bir merkez olarak da ön plâna çıkmıştır. Yıldırım Beyazıd'ın 1402'deki Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilmesinden sonra oğulları İsa, Musa, Mehmed ve Süleyman Çelebiler arasında taht mücadeleleri başlamıştır. Süleyman Çelebi'nin Bursa'dan hazineyi ve devlet arşivini Edirne'ye getirmesiyle siyasî merkez olma yolunda ilk adım atılmıştır. Bu karışık dönemde bir payitaht haline gelen ve 1411'de Musa Çelebi'ye, 1413'te Mehmed Çelebi'ye hükümet merkezi olan Edirne, Osmanlıların yeniden toparlanmalarında öncelikli yere sahip olmuştur⁴⁵.

II. Murad zamanında (1421-1451) şehir hızla gelişmiş, çeşitli elçi, heyet ve hükümdarlar ziyaret etmiştir. Bu dönemde şehir yapılan eserler bakımından da canlılık göstermektedir. Edirne artık tam anlamıyla hükümet merkezi olduğu gibi ticaret bakımından da büyük gelişme göstermiştir. II. Murad'ın Edirne'de yaptırdığı Osmanlı mimarisinin örneklerinden olan Ergene Çayı üzerindeki Uzunköprü'nün bir yanına imaret, kervansaray, medrese, cami ile bir kasaba kurdurmuştur⁴⁶. Topkapı Sarayı'ndan büyük bir Saray-ı Hümayun ihtiva eden şehir daha İstanbul'un fethinden önce 150 ilâ 200 bin nüfusa ulaşmıştı⁴⁷. 3 Şubat 1451'de II. Murad'ın ölümünden sonra Şehzade Mehmet Manisa'dan gelerek tahta oturmuştur. II. Mehmed İstanbul'un zaptı ile ilgili bütün plân ve hazırlıklarını 1452-1453 kışında Edirne'de yaptırdı. Nitekim İstanbul'un fethinden sonra hükümet teşkilâtı İstanbul'a taşındı ise de Balkan fütuhâtının sürmesi bu şehrin uzun bir süre imparatorluğun ikinci merkezi olarak kalmasına imkân vermiştir⁴⁸.

II. Beyazıd döneminde Edirne'de "Küçük Kıyamet" diye adlandırılan büyük bir deprem olmuş II. Beyazıd'ın Edirne'ye gitmesinden sonra daha şiddetli bir depremle de Tunca nehri kabarak üç gün geçit vermemiş, pek çok zayiata sebep olmuştur, birçok kişi de ölmüştür. Şehzade Selim padişah olup kardeşlerini bertaraf ettikten sonra kutlama tebriklerini Edirne sarayında kabul etmiştir. Kanuni devrinde

⁴⁵ Feridun M. Emecen, *a.g.m.*, s. 53; İsmet Parmaksızoglu, *a.g.m.*, TA, C. XIV, s. 342; O. Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 14-27.

⁴⁶ O. Nuri Peremeci, *a.g.e.*, 14.

⁴⁷ Yılmaz Öztuna, *a.g.e.*, C. II, s. 266.

⁴⁸ İsmet Parmaksızoglu, *a.g.m.*, TA, C. XIV, s. 343; M. Tayyib Gökbilgin, *a.g.m.*, TDVİA, C. IV, s.426; Feridun M. Emecen, *a.g.m.*, s. 54.

şehir büyük bir gelişme göstermiş, şehrin suyuolları bu dönemde gerçekleşmiş, Avrupa fütuhatinin büyük bir bölümü burada plânlanmıştır. Kanuni hemen hemen bütün kışı Edirne’de geçirmiş ve sarayın etrafını kışlık av sahası haline getirmiştir. II. Selim de Edirne’yi seven hükümdarlar arasındadır. Şehrin en güzel eseri Selimiye bu sevginin yadigârıdır⁴⁹.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda muhteşem abidelerin inşa edildiği ve fizikî açıdan klasik formunu kazandığı bir dönem olmuştur. 1529’da 144 mahalle olan şehir, 1609’da 321 mahalleye çıktı (290 Müslüman, 19 Hristiyan, 12 Yahudi)⁵⁰. Sultan IV. Murad Han buyruğuyla 1633 tarihinde yapılan sayımda Edirne’de 14 selâtin ve hayırsever tarafından yaptırılmış 300 cami ve mescit olduğu tespit edilmiştir⁵¹. 1669’da 160 mahalle, 28 kütüphane, 300 cami, 24 medrese, 220 mektep, 53 ticaret hanı, 8 Kâgır köprü, 53 kervansaray, sabun, dokuma, boya, araba vs. fabrikaları ihtiva ediyordu, halka açık 450 park mevcuttu. Sonra köprü sayısı 13’e çıktı⁵². Bu gelişme şehrin askeri merkezi olmaktan çıkıp padişahların bir dinlenme yeri olmasıyla da doğrudan ilgili olmalıdır. Süleyman padişah olunca Belgrad fethine Edirne’den hareket etmiş, bu seferde kendisine Edirne, Filibe ve Sofya medreseleri talebeleri (softalar) iştirak etmişlerdir. 1521’de Belgrad’ın fethiyle Osmanlı sınırlarının Macaristan’a intikal etmesi, askeri üssün biraz daha ileriye Belgrad’a taşınması gerekli olmuştur⁵³. XVI. yüzyılda şehzadelerin sancağa çıkma usullerine son verilmesiyle bunların bulundukları sancak merkezleri siyasi önemlerini yitirmiş, XVII. yüzyılda Edirne adeta ikinci bir payitaht özelliği kazanmıştır. I. Ahmed başta olmak üzere bazı Osmanlı padişahları Edirne’de daimi olarak oturmaya başlamışlardır. I. Ahmed, II. Osman, IV. Murad av eğlenceleri tertibiyle Edirne’de kalmışlar ve şehre duyulan ilgiyi artırmışlardır. Fakat burayı asıl devlet merkezi haline getiren IV. Mehmed olmuştur. Venedik ve Leh seferleri dolayısıyla burada

⁴⁹ İsmet Parmaksızoğlu, *a.g.m.*, TA, C. XIV, s. 43; M. Tayyib Gökbilgin, *a.g.m.*, TDVİA, C. IV, s.426.

⁵⁰ Yılmaz Öztuna, *a.g.e.*, C. II, s. 266.

⁵¹ Tosyavizâde Rifat Osman, *Edirne Rehniması (Edirne Şehir Kılavuzu)*, Yay. Ratip Kazancıgil, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, No: 15, Edirne 1994, s. 42.

⁵² Yılmaz Öztuna, *a.g.e.*, C. II, s. 266.

⁵³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 312; Feridun M. Emecen, *a.g.m.*, s. 55.

kaldığı gibi şehzadeleri Mustafa ve Ahmet'in sünnet düğünleriyle kızı Hatice Sultan'ın on sekiz gün süren muhteşem düğününü burada gerçekleştirmiştir⁵⁴.

Böylece Edirne nispeten daha sakin bir trafiğe kavuştuğu gibi hanedan için iyi bir sayfiye yeri olmuştur. Avusturya ile başlayan savaşlar burayı yeniden askerî bir üs haline getirmiştir. Sınırlarını Avrupa'ya taşımış olan Osmanlı Devleti'nin 1683 Viyana bozgunu Avrupa'nın göbeğine kadar girmiş olan Türk ordularının Avrupa'yı telaş ve heyecana düşüren son istilâları olmuştur. Karşı taraf bundan sonra galibiyetlerinden istifadeyle sürekli taarruzlarıyla Osmanlı kuvvetlerini hırpalamışlardır. Bundan sonra Edirne'nin mesut günleri bitmiş her yıl Osmanlı ordularının toplandığı merkez olmakla beraber yenilgi haberleriyle çalkalanmış, Macaristan, Balkanlar ve düşen Osmanlı kalelerinden dökülen asker ve göçmenlerle dolup taşmıştır.

Sultan II. Ahmet Han da Edirne'deki Eski Cami'de kılıç kuşanarak saltanat tahtına Edirne'de çıkmış⁵⁵ ve devlet işleri buradan yürütülmüştür. Padişahın Edirne'deki hayatı ve Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin büyük nüfuzu altında olması ve Feyzullah Efendi'nin devlet adamları üzerinde tahakküm sağlaması, özellikle ulemâ sınıfının karşılaştığı bazı ekonomik sorunlar büyük bir isyana yol açmıştır⁵⁶. İstanbul'a hâkim olan asiler Edirne'ye bildirmek üzere bir heyet gönderdilerse de Feyzullah Efendi tarafından engel olunmuş, başlangıçta bütün bu gelişmelerden padişahın haberi olmamış daha sonra işin ciddi boyutlara ulaştığını anlayınca Feyzullah Efendi'yi azledip uzaklaştırmaya çalışmıştır. Fakat isyan kontrol altına alınamaz hale gelmiş ve yeniçeri, topçu, cebeci, bostancı ve çeşitli esnaf gruplarından oluşan 60.000 kişilik kuvvet Edirne üzerine yürümüştür⁵⁷. Edirne Vak'ası olarak bilinen bu olaylar sırasında İstanbul'dan hareket eden kuvvetler III. Ahmet'i padişah ilân ederek II. Mustafa'yı 1703'te tahttan indirdiler. Feyzullah Efendi de katledilerek cesedi Tunca nehrine atıldı⁵⁸.

⁵⁴ M. Tayyib Gökbilgin, *a.g.m.*, *TDVİA*, C. X, s. 427; Feridun M. Emecen, *a.g.m.*, s. 57.

⁵⁵ Tosyavizâde Rifat Osman, *a.g.e.*, s. 43.

⁵⁶ M. Tayyib Gökbilgin, *a.g.m.*, *TDVİA*, C. X, s. 427.

⁵⁷ Feridun M. Emecen, *a.g.m.*, s. 58.

⁵⁸ M. Tayyib Gökbilgin, *a.g.m.*, *TDVİA*, C. X, s. 427.

XVIII. yüzyılın ortalarında meydana gelen iki afet Edirne’de büyük hasara yol açmıştır. 1745’te meydana gelen yangında 60 kadar mahalle baştanbaşa harap olurken, 1751’de pek çok binanın yıkılmasına ve 100 den fazla insanın ölmesiyle sonuçlanan deprem vuku bulmuştur. Edirne bir seneden fazla bu olayın tesirinde kalmış ve huzur bozulmuş, gündelik hayat sekteye uğramıştır⁵⁹. Bu Tarihten sonra Edirne giderek gözden düşmüş ve her gün daha da harap olmaya devam etmiştir⁶⁰. Yüzyılın sonuna doğru bütün İmparatorluk içinde olduğu gibi Edirne de hükümetin otoritesinden çıkmış, yerli ayan ve eşrafin keyfi idaresine girmişti. XIX. yüzyılda III. Selim’in (1789-1807) ıslahat çalışmalarına karşı ayaklanmalar görüldü. 1801’deki ayaklanmanın kısa sürede bastırılmasından birkaç yıl sonra 1806’da Edirne ikinci “Edirne Vak’ası” olarak bilinen olaylar patlak verdi. “Nizam-ı Cedid” teşkilâtının kurulması için girişilen faaliyetler, Rumeli ayanı Mehmet Dağdevirenöğlu’nun Edirne halkının da desteğini alarak harekete geçmesine yol açtı. Kan döküleceğini anlayan III. Selim kararından vazgeçti ve Dağdevirenöğlu 1817’de kaldırılabildi. Yeniçeri Ocağı kaldırılırken de bazı olaylar çıkmış ancak muhtemel tepkilere karşı tedbirler alınmıştır⁶¹.

Fetihten sonra geçen 400 yıla yakın bir süre yabancı işğaline uğramayan Edirne bu dönemde üç kez işgal edildi. İlk işgal 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında oldu ve 22 Ağustos 1829 da Edirne düşman eline geçti. Anadolu’da Kars, Ahıska, Anapa ve Erzurum da düşman eline geçince İstanbul ve Anadolu iki yönden tehdit altında kalmıştı. Osmanlı Devleti’nin barış isteği ile 14 Eylül 1829’da Edirne Antlaşması imzalanmış ve Edirne Osmanlı yönetimine geçmiştir. Bu savaş Edirne’yi olumsuz etkilemiş, işgal sırasında Müslüman halk başka yerlere göç etmeye başlamıştır. Müslüman halkın boşalttığı yerlere civar köylerdeki Hristiyan ahali gelerek yerleşmiş, şehirdeki Hristiyan sayısı artmıştır. Bununla birlikte işgalden sonra şehrin nüfusunun 50.000 kadar azalarak 100.000’e düştüğü görülür⁶². Edirne’nin başına ikinci bir istilâ felaketi tarihimize “93 Harbi” diye geçen 1877-

⁵⁹ M. Tayyib Gökbilgin, “Edirne”, *MEBİA*, C. IV, s. 113; M. Tayyib Gökbilgin, *a.g.m.*, *TDVİA*, C.X, s. 427; Feridun M. Emecen, *a.g.m.*, s. 58.

⁶⁰ O. Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 27.

⁶¹ Feridun M. Emecen, *a.g.m.*, s. 58-59; İsmet Parmaksızoğlu, *a.g.m.*, *TA*, C. XIV, s. 344-345; M. Tayyib Gökbilgin, *a.g.m.*, *TDVİA*, C. X, s. 427.

⁶² İsmet Parmaksızoğlu, *a.g.m.*, *TA*, C. XIV, s. 345; “Edirne”, *Yurt Ansiklopedisi* s. 2375.

1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında gelmiştir. 20 Ocak 1878’de Edirne tekrar on üç aydan fazla sürecek olan 13 Mart 1879’a kadar Rus işgali altına girdi⁶³. Neticede imzalanan Yeşilköy (Ayestefanos) Antlaşması, Tuna’dan Ege Denizi’ne kadar uzanan büyük bir Bulgaristan vücuda getirmek suretiyle Osmanlı topraklarını ikiye bölüyordu. Yeşilköy Antlaşması’nı tadil eden Berlin Antlaşması bu duruma son vererek Doğu Rumeli vilâyeti imtiyazlı teşkiliyle Osmanlı nüfuzunu mümkün olduğu kadar kuzeye genişletmiştir⁶⁴. 1877-1878 savaşı sonucunda pek çok mahalle harap oldu, hastalık ve sefalet binlerce kişinin telef olmasına neden oldu⁶⁵. Ayrıca bir iç ili vasfını kaybederek bir serhat şehri haline gelmiştir. Edirne bundan böyle Doğu Avrupa’da Osmanlı Devleti’nin en son kalan ileri karakolu sıfatıyla olayların akımına göğüs germek, kaderin cilvelerine katlanmak zorunda kalmıştır⁶⁶. XIX. yüzyılın sonlarında stratejik önemi idrak edilen Edirne, Rumeli Türkiye’sinin en önemli ve en kalabalık şehirlerinden ve askerî üslerinin en kuvvetlilerinden olmuştur⁶⁷. Bundan otuz yıl kadar sonra Edirne 1912-1913 Balkan Harbi’nde işgale uğramıştır. Bulgar kuvvetlerinin 26 Ekim 1912 gününden itibaren Bulgar kuvvetleri güney ve güneydoğudan çevirdikleri Edirne’nin hakiki kuşatılması Kasım 1912 başlarında Lüleburgaz-Vize muharebelerinden sonra olmuştur. Bulgarların maksadı Edirne’yi hücum ile almak değil onu zamanla düşürmekti⁶⁸. Edirne’de Şükrü Paşa 21 Kasım 1912’den beri şehri ağır bir baskı altında tutan Bulgar-Sırp birliklerine karşı bu tarihi Türk şehrini azimle savunmuş ancak 161 gün güren kuşatmadan sonra 16 Mart 1913 günü Edirne açlık ve cephanesizlik yüzünden düşmüştür. Londra görüşmelerinde Midye-Enez hattı sınır olmak üzere Bulgarlara terk edilen Edirne, Türk topraklarının bölüşülmesinden doğan II. Balkan Harbi’nde ele geçen fırsat ile 22 Temmuz’da ele geçirildi. 1913 Bükreş Antlaşması ile fiilî durum kabul olunmuştur⁶⁹.

⁶³ Engin Özendes, *a.g.m.*, s. 18.

⁶⁴ Bekir Sıtkı Baykal, “Edirne’nin Uğramış Olduğu İstilâlar”, *Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1993, s. 186.

⁶⁵ Feridun M. Emecen, *a.g.e.*, s. 59; M. Tayyib Gökbiçgin, *a.g.m.*, *TDVİA*, C. X, s. 427.

⁶⁶ Bekir Sıtkı Baykal, *a.g.m.*, s. 186.

⁶⁷ Ratip Kazancıgil vd., *Edirne’nin Sağlık ve Sosyal Yardım Tarihi (1361-2008)*, C. I, Trakya Üniversitesi Yayınları No: 96, Edirne 2009, s. 29.

⁶⁸ Nazmi Çağan, “Balkan Harbinde Edirne”, *Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1993, s. 201.

⁶⁹ İsmet Parmaksızoğlu, *a.g.m.*, *TA*, C. XIV, s. 345-346; Engin Özendes, *a.g.e.*, s. 18.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Millî Mücadele yıllarında Yunanlıların hedefi olan Edirne'de işgale karşı mahallî direniş örgütleri kuruldu ise de Yunanlılar Temmuz 1920'de Karaağaç'a kadar ulaşmışlar ve yeni bir taarruzla ciddi bir mukavemetle karşılaşmaksızın 25 Temmuz'da Edirne'ye girmişlerdir. Anadolu'daki büyük yenilgi sonrasında Mudanya Antlaşması ile Yunanlılar Karaağaç da dahil Meriç'in batısına dek Bütün Doğu Trakya'dan çekilme kararı aldılar. 14 Ekim 1922'den itibaren uygulanan bu antlaşma sonrası Edirne boşaltıldı ve burası Türkiye Cumhuriyeti'nin bir serhat şehri haline geldi⁷⁰.

⁷⁰ Feridun M. Emecen, *a.g.m.*, s. 59.

I. BÖLÜM

93 HARBİ (1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI) ÖNCESİNDE OSMANLI DEVLETİ VE RUSYA

A. BAŞLANGICINDAN 93 HARBİ'NE KADAR OSMANLI-RUS İLİŞKİLERİ

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'un fethinden (1453) sonra, devlet için iktisadî açıdan büyük bir değere sahip ve önemli gelir kaynağı sağlayacak olan Kırım, Kefe, Azak kıyıları ve Çerkezistan bölgesini hâkimiyeti altına alarak Karadeniz'i Osmanlı'nın bir iç denizi haline getirmeye çalıştı. 1475'te de Kırım Hanlığı Osmanlı metbuluğunu resmen kabul etti⁷¹. Osmanlı Devleti'nin batı istikâmetinde fetih politikasını izlediği – XV. yüzyıl siyasî, askerî ve ekonomik hâkimiyetinin uluslararası siyasî platformda muhalif devletler tarafından kabul gördüğü ve tescillendiği – bir dönemde Karadeniz'in kuzeyinde kara parçaları içine hapsedilmiş küçük bir devletçik olan ve Altınordu Devleti'nin siyasî nüfuzu altında hayat süren “Moskova Knezliği”, Altınordu Devleti'nin parçalanmasıyla bağımsızlığına kavuşuyordu (1480)⁷².

Kuzeydeki bu gelişme – bu sırada Rus Çarı III. Ivan ve Osmanlı Hükümdarı II. Beyazıd Han iken – ilk Osmanlı-Rus ilişkilerini başlattı. III. Ivan ülkesini ticarî ve ekonomik yönden güçlendirmek için dış ülkelerle iktisadî münasebetlerini geliştirmesi gerektiğini biliyordu⁷³. Kırım sahillerine ve Azak Denizi'ne yerleşen Osmanlılarla iyi dostluk tesisiyle ticaretini geliştirmek isteyen III. Ivan, 31 Ağustos 1492'de Kırım Hanı Mengili Giray vasıtasıyla görüşme talebinde bulunduğu Osmanlı Devleti'nden olumlu cevap aldıktan sonra Mihail Pleşçeyev'in başkanlığında bir heyet göndermiştir. Bu heyetin getirdiği namede; kuzey

⁷¹ Tülay Duran, “Türk-Rus Münasebetlerinin Başlaması”, *BTTD*, S. 5, İstanbul 1968, s. 31.

⁷² Osman Köse, “XIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri”, *Osmanlı*, C. I, Ankara 1999, s. 536.

⁷³ A. Kemal Meram, *Türk-Rus İlişkileri Tarihi*, Kitaş Yayınları, İstanbul Kasım 1969, s. 23.

Karadeniz’de Osmanlılara ait iskele ve limanlarda ticaret yapan tüccarlara karşı sancak beylerinin Osmanlı reayasındanmış gibi muamele etmeleri, angarya işlerde çalıştırılmaları ve mallarının kısmen ellerinden alınması şikâyet ediliyor ve Rus tüccarlarının serbest ticaret yapmaları isteniyor, bundan başka komşuluk sebebiyle dostluk tesis edilmesi arzu olunuyordu⁷⁴. Çarın istekleri kabul edilmekle beraber Rus elçisinin Osmanlı Devleti’ni kızdırmasından⁷⁵ sonra Ruslarla olacak ticarî ilişkilerin Kefe sancakbeyi olan şehzade ile temin edilmesi kararlaştırılmış ve bu suretle Kefe ve Azak’ta iki taraf arasında ticaret başlamıştı⁷⁶. Ruslar bu dönemde Osmanlılar için bir tehdit unsuru olmadığı için daha çok Akdeniz ve Orta Avrupa’ya yönelmişlerdi ve Ruslarla ilgilenmeyi Kırım Hanlığı’na bırakmışlardı. Rusya ise ileride Osmanlıyı tehdit edebilecek bir yayılma siyaseti takip etmekle beraber Osmanlıdaki gelişmeleri de yakından izliyordu.

XVI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde bölgenin siyasî dengeyi değiştirebilecek bir konumda – Kazan Hanlığı’ndaki iç mücadeleler, buranın coğrafi konumu nedeniyle hücumlara kolayca maruz kalması ve diğer Türk devletlerinden yardım alamaması – olması Rusya’nın büyümesini ve güneye doğru yayılmasını kolaylaştırmıştır⁷⁷. Rus Çarı IV. Ivan’ın amacı Kazan, Nogay, Astrahan ve Kırım Hanlıklarını ortadan kaldırıp Karadeniz’e inmekti. 1552’de Kazan, 1556’da Astrahan hanlıklarının ele geçirilmesiyle beraber Osmanlı İmparatorluğu için Rus meselesi de başlamış oluyordu. Böylece Rusya, Türk illerinde yayılmaya başlayacaktır⁷⁸. Kazan ve Astrahan hanlıklarının işgaline kadar Ruslara ehemmiyet vermeyen Osmanlı Devleti, kuzeyden gelen bu devletin Osmanlı menfaatlerine gölge düşüreceğinin farkına varmıştır.

⁷⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 476.

⁷⁵ Pleşyeçev, Çar III. Ivan’ın verdiği talimatı – tabiiyet ifade edecek davranışlardan kaçınması – çok fazla abartmış ve hatta protokol kurallarını çiğnemiştir. Osmanlı Devleti elçiye kabul etmiş olsa dahi Avrupa devletleri muvazenesinde görmemektedir. Bkz. Zübeyde Güneş Yağcı, “XVIII. Yüzyılda Karadeniz’de ve Kafkasya’da Rus Tehdidi”, *IV. Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu 16-17 Ekim 2003 (Tarihten Günümüze İç ve Dış Tehditler) – Bildiriler* – Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ Mayıs 2004, s. 806.

⁷⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 466-477; Zübeyde Güneş Yağcı, *a.g.m.*, s. 806.

⁷⁷ Ahmet Gündüz, “Rusya’nın Türk İllerinde Yayılması ve Osmanlı Devleti’ne Yapılan Türk Göçleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 161, İstanbul Nisan 2006, s. 74.

⁷⁸ Halil İnalcık, “Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)”, *Belleten*, c. XII, S. 45, Ankara Ocak 1948, s. 363-368.

Astrahan'ın zaptı ile bölgedeki Türk varlığının arasına giren ve arık bir imparatorluk niteliğinde olan Rusya, "İpek Yolu" nun bir bölümünü eline geçirmiş, Hazar kıyılarına ulaşarak yavaş yavaş Ortadoğu tarihinde etkinliğini de hissettirmeye başlamıştı.⁷⁹ Bu geniş mıntıkanın iktisâdiyatına Ruslar el atarak, tüccar ve hacıların Osmanlı ülkesiyle münasebetini de önledi. İranlılar da Sünnî hacılara yol vermemekte olunca, Harezm hükümdarı Hacı Mehmed Han esas müracâtını İslâm halifesi ve en kuvvetli İslâm hükümdarı olan Osmanlı padişahına yaptı. 1567'de Harezm hükümdarından gelen bir mektupta bu durum şikâyet ediliyor ve çare temenni ediliyordu⁸⁰. Bu gelişmeler Osmanlı Devleti'nin müdahalesine yol açtı. Sokullu Mehmet Paşa ve bazı Osmanlı devlet adamları Don-Volga nehirlerinin birbirlerine en çok yaklaştığı yerde bir kanal açma fikrini⁸¹ ortaya attılar. 1568 yılı başında kanal işi daha ziyade "Ejderhan Seferi" adı altında alındı. Osmanlı Devleti'nin büyük masraf ve zahmetle 1569'da çıktığı ilk Rus seferi başarısızlıkla sonuçlanmış ve Sokullu Mehmed Paşa'nın bu girişimi Kırım hanı ve bazı devlet adamlarının kendi menfaatlerini gözetmelerinden dolayı sekteye uğratılmış ve uygulamaya geçirilememiştir⁸². Oysa bu girişim Osmanlı İmparatorluğu'nun cihan devleti olma siyasetinde büyük gelişme kaydettirecek dünyanın en önemli ticarî ve stratejik bölgesi olan Hazar Denizi kuzeyinde hâkimiyet tesisine götürecek bir plândı. Bu plân muvaffak olsaydı ilerde Osmanlı İmparatorluğu'nun başlıca hasmı vaziyetine geçecek olan Rusya hızla büyüymeyecek, Türk ırkından olan kimseleri Türklüğü ezmek için kullanamayacaktı.

⁷⁹ Ahmet Gündüz, *a.g.m.*, s. 75.

⁸⁰ *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, c. III, İskit Yayınları, İstanbul 1959, s. 1267.

⁸¹ Don- Volga Kanalı açma fikri gerçekleştirilecek olur ise Türk kuvvetlerinin Volga ve Hazar bölgesine nakli kolaylaşacak, aynı surette Rus ilerleyişinin önlenmesi imkân dâhilinde olacaktır. Osmanlı Devleti'nin doğudaki büyük hasmı İran'ın kuzey ve batıdan çevrilmesi sağlanarak doğudan da sınırı olmasından dolayı üç cihetten Osmanlı tazyik ve tehdidine maruz kalacağından Osmanlıya tecavüz cesareti bulamayacak ve İstanbul hükümetinin arzularına daha kolay boyun eğecektir. Kanal sayesinde Türklerle meskûn sahalarla irtibat sağlanarak Osmanlı bayrağı altına giren Türklerin sayısı artacaktır. Müslüman hacılar Rus tecavüzlerinden dolayı görevlerini yapamadıklarından bölgeye Osmanlı hâkimiyeti tesis edilerek Osmanlı padişahı "Halife-i Rûy-ı Zemin" sıfatı ile dini nüfuzunun gereğini yerine getirmiş olacaktır. Siyasî olduğu kadar iktisadî bakımdan da önem arz etmekte olan Volga havzası asırlardır Harezm kıtasına bağlı idi. Harezmli tüccarlar Volga ile ticaret yaparak gerek iç Asya'nın, gerek Asya'nın, gerek Volga bölgesi tüccarlarının mallarını Karadeniz kıyısından Azak ve Kefe limanına indirirlerdi. Bunun içindir ki Kefe gümrüğü devlet hazinesine mühim bir varidât sağlardı. Bkz. *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 1266.

⁸² Halil İnalcık, *a.g.m.*, *Belleten*, s. 383.

Rusların 1581’de Sibirya’yı ele geçirmesi aynı bölgedeki Buhara Hanlığı’nı endişeye düşürünce İran ve Rusya’ya karşı Osmanlı Devleti ile ittifak sağladı. İran’a yapılan iki taraflı hücumlarla sulh sağlandıktan sonra Rusya’ya karşı ittifak için Türkistan hanları ve bölge tatarlarına olumlu cevap verilerek 12 Eylül 1587’de yeni bir Astrahan seferine karar verilmişse de 1578’den beri İran ile yapılan yıpratıcı savaşlar, sefer hazırlıklarının tam olmayışı gibi nedenlerden dolayı seferden vazgeçildi. Rusya’ya karşı aktif bir politika güdülmeyişi sonucunda Rus yayılmacılığını durdurma fırsatı kaçırıldı⁸³. XVI. yüzyılın bundan sonraki yıllarında ve XVII. yüzyıl boyunca Don, Dinyeper ve Volga akarsularının bereketli vadileri Rusların denetimi altına girdi. Böylece bu bölgedeki denetimi elinde bulunduran Rusya’nın doğu ve güneydoğu yönlerinde genişlemesi kolaylaşmış oldu⁸⁴.

Rusya, 1630 yıllarında batı komşusu Dinyeper (Özü) boyundaki Kazakları hâkimiyeti altında bulunduran Lehistan-Litvanya’yı tehlike olarak gördüğünden, Osmanlı Devleti ile Lehistan’a karşı ittifak etmek istemiş, Osmanlı topraklarına yapılan Kazak hücumlarında Rusların rolü olduğunu düşünen Osmanlı Devleti bu teklifi olumlu karşılamamıştı. Katolik-Leh tahakkümüne karşı ayaklanan Kazaklar 1654’te Pereyaslav Anlaşması ile Rus hâkimiyetine girince, Rusya Kırım, Lehistan ve Osmanlı Devleti’ne karşı stratejik üstünlük elde etti. Ancak bir süre sonra Kazaklar Rus baskısından rahatsız olunca Çara karşı ayaklandılar ve Ukrayna Hetman’ı Doroşenko Osmanlı hâkimiyetini tanıdı. Türk tehlikesine karşı Rus Çarı ile Leh kralı 1667’de Andrusovo Barışı’nı yaptılar⁸⁵. Bu anlaşma ile Dinyeper nehrinin sol kısmının Rusya, sağ kısmının Lehistan’a ait olmak üzere aralarında bölünmüş olmasının yanı sıra, Kiev’in Rus egemenliğine girmesi Kazakları içine alan bir Rusya anlamına geldiği için Osmanlı devletini ilgilendiriyordu⁸⁶. Nihayet Ukrayna Kazaklarının 1675 yılında Rusların himayesine geçmesi Karadeniz’in kuzeyinde büyük bir tehlikenin oluşmaya başladığını gösteriyordu. Avrupa coğrafyasının tamamına hâkim olarak bir dünya devleti kurmaya yönelik idealler ile Viyana

⁸³ Süleyman Kocabaş, *Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, Vatan Yayınları, İstanbul 1989, s. 48-49.

⁸⁴ Oral Sander, *Siyasi Tarih – İlkçağlardan 1918’e –*, 6. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 1998, s. 105.

⁸⁵ A. Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1194, Kültür Eserleri Dizisi: 150, Ankara 1990, s. 6-9.

⁸⁶ A. Kemal Meram, *a.g.e.*, s. 41.

üzerine hazırlıklar yaptığı bir sırada Rus tehlikesini ortadan kaldırmaya yönelik faaliyetlere girişmek zorunda kalan Osmanlı Devleti, 1677 yılında Rusya'ya iki sefer düzenledi ise de askerî gücünü kıramamıştı. 1679'da tekrar sefer hazırlıklarına başlandıysa da arada yapılan görüşmelerden sonra Ukrayna'nın Ruslara geçmesini tanıyacakları ilk Osmanlı-Rus antlaşması sayılan Edirne (Bahçesaray) Antlaşması 11 Şubat 1681'de imzalandı⁸⁷. Osmanlı-Rus barışı sağlandıktan sonra eski Osmanlı geleneklerine uygun olarak Hristiyan Avrupa'ya karşı 1683 ilkbaharında Edirne'de büyük bir ordu hazırlanarak Viyana seferi düzenlendi. Kuşatmadaki taktik hataları ve Osmanlı ordusunun ve askeri bilgisinin XVII. yüzyılda örgütlenme, eğitim, önderlik, taktik ve malzeme bakımından gelişme kaydeden Avrupa'nın gerisinde kalmış olması gibi sebepler ile kuşatma başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Osmanlıların bir fatih devlet olma prestijinde yaralar açan bu yenilgiden bir yıl sonra Venedik, Preveze ve Mora'yı, Avusturya ise Hırvatistan'ın büyük bir bölümünü işgal etti. Avrupa için artık bir tehdit olmaktan çıkan Osmanlı Devleti tam anlamıyla toprak yitirme sürecine girerken, bir başka devletin genişleme konusu haline gelecektir: Rusya.⁸⁸ Venedik Cumhuriyeti, Lehistan ve Almanya arasında Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya ilerleyişi karşısında 1684 yılında akdedilen "Kutsal İttifak" a 1686 yılında Rusya da katıldı⁸⁹. Böylece 1683'te Viyana'da bozguna uğramış olan Osmanlı Devleti'ne karşı açık bir şekilde harekete geçmekten çekinmeyen Rusya Avrupa Devletlerini de arkasına almış oluyordu. Bu tarihe kadar Osmanlı Devleti'nin himayesindeki yerlere hücum etmekten çekinen Rus Çarları, Avrupa devletlerine güvenerek Kırım, Kafkasya, Karadeniz ve Balkanlar'a doğrudan doğruya taarruz ve istilâlara başladılar.

1683 yılından beri "Kutsal İttifak" üyesi olan Avusturya-Venedik-Lehistan devletleri ile savaş halinde olan Osmanlı Devleti arasında 1699'da Karlofça Antlaşması imzalandı. Savaş sırasında ele geçirdiği Azak kalesi yanında Osmanlı

⁸⁷ Osman Köse, *a.g.m.*, s. 537.

⁸⁸ Oral Sander, *a.g.e.*, s. 123-124.

⁸⁹ S. F. Oreškova, "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki Savaşlar: Sebepleri ve Kimi Tarihi Sonuçları", *Dünden Bugüne – Türkiye ve Rusya – Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, Der. Gülten Kazgan-Natalya Ulçenko, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 45, İstanbul Kasım 2003, s. 21; A. Nimet Kurat, *Rusya Tarihi – Başlangıcından 1917'ye Kadar* –, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1987, s. 237.

Devleti'nden Karadeniz'de serbest ticaret hakkı istediği için anlaşmaya yanaşmamıştı⁹⁰. Rus murahhası ile yapılan ilk görüşmede Rami Mehmed Togan, Nusret Kirman, Gazi Kirman ve Kılburun kalelerinin tahliye edilmesini ve Azak ile etrafının Rusya'ya bırakılabileceğini beyan etti⁹¹. Fakat Rusya Kerç kalesini almakta ısrar ettiği için bir netice elde edilemedi.⁹² Nihayet Rusya tek başına savaşı devam ettiremeyeceğini ve Karadeniz'e çıkamayacağını anladığından Osmanlı Devleti ile de 3 Temmuz 1700'de savaşı bitiren İstanbul Antlaşması'nı yaptı. Rusların Osmanlı Devleti'ne karşı kazandığı ilk zaferi belgeleyen bu antlaşmaya göre; Azak Ruslarda kalacak ve Rusya İstanbul'da daimi bir elçi bulundurabilecekti⁹³. Avrupa ve Osmanlı tarihi açısından büyük önem arz eden Karlofça Antlaşması ile Macaristan'ın büyük bir bölümünü yitirmiş olan Osmanlı İmparatorluğu taarruz durumundan savunma durumuna geçerek toprak bütünlüğünü korumaya çalışacaktır. Bundan sonra merkezi otoritenin emirlerine karşı gelen yerel yönetici ve valilerle uğraşmak zorunda kalan devlet dışarıya karşı zayıflarken, Avrupa devletlerinin Osmanlıların iç işlerine müdahalesi başlayacaktır.

I. Petro'nun çar olmasıyla Rusya Osmanlı Devleti'ne karşı genişleme sürecine girmişti. Çar I. Petro 1698 yılından itibaren güçlü bir devlet ortaya koymak için askerî ve sosyal alanda yenilik hareketini başlatmıştı. "Kutsal İttifak" devletlerinin de desteğiyle bir an önce Karadeniz'e ulaşma hedefi güden Petro, Karlofça Antlaşması ile plânları bozulunca güneye yönelmişti. Savaş halinde olduğu İsveç'e karşı 27 Haziran 1708'de Poltova Muharebesi'ni kazanınca, İsveç kralı XII. Şarl Osmanlı Devleti'ne sığındı⁹⁴. I. Petro, Poltova zaferinden sonra Osmanlı Devleti'ne karşı harp hazırlıklarını bir kat daha artırdı. Taganrog'da Rus donanmasının inşasına hız verildiği gibi, Dinyeper boyundaki kalelerde bol miktarda cephane ve asker yığınağı yapıldı. Kazakların da Kırım sahasına girerek Tatarlara hücum vakası artmıştı. Gerek Rusya'nın ilk fırsatta Osmanlı'ya saldıracağını belirtisi olan bu tutumu gerek XII. Şarl'ın Rusya aleyhinde Osmanlı devlet

⁹⁰ Zübeyde Güneş Yağcı, *a.g.m.*, s. 808.

⁹¹ İsmet Parmaksızoğlu, "Karlofça", *MEBİA*, C. VI, İstanbul 1977, s. 349.

⁹² Osman Köse, *a.g.m.*, s. 538.

⁹³ A. Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 255-256; Zübeyde Güneş Yağcı, *a.g.m.*, s. 808.

⁹⁴ Osman Köse, *a.g.m.*, s. 538-539.

adamlarının üzerindeki Rusya'nın Türkiye için tehlike olduğunu söyleyerek tesir etmesi Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş açmasına neden oldu. Baltacı Mehmed Paşa komutasında 1711'de Prut Seferi düzenlendi⁹⁵. Neticede Ruslar yenildi ve iki taraf arasında savaş sona erdirmek için 1711 yılında Prut Antlaşması imzalandı. Rusya'nın İstanbul Antlaşması öncesine dönmek olan bu anlaşma, Azak kalesinin alındığı şekilde Osmanlı'ya iadesini, muahede hilâfına yapılan Taygan, Kamanke ve Samara kalelerinin yıkılmasını, Lehistan işlerine ve Kırım hanına tâbi Kazaklara müdahale edilmeyerek eskisi gibi Kırım hanına yine vergi verilmesini ve İstanbul'da elçi bulundurulmamasını öngörüyordu⁹⁶.

Rus Çarı Petro'nun 1725 yılında ölümü ve haleflerinin saldırgan bir politika izlememesi Rusya'nın dış politikasında ılımlı bir dönemi beraberinde getirmiştir. Bu durum Rus tahtına Petro'nun kızı Anna'nın (1730-1740) geçmesiyle değişmiştir⁹⁷. Rus Çariçesi Anna Avusturya İmparatoru VI. Şarl ile 1733'te Osmanlı Devleti aleyhine ittifak yaptı. Asıl hedefi Bosna-Hersek olan Avusturya bu ittifak mucibince Ruslar taarruzda bulunduktan sonra görünürde Osmanlı-Rus arabuluculuğunda bulunacak, zamanı geldiğinde harbe iştirak edecekti⁹⁸. Kırım Hanı Kaplan Giray'ın İran Seferi münasebetiyle ikinci defa Dağıstan taraflarına geçmesi kendilerine ait toprakların tecavüze uğradığı gerekçesiyle Ruslar Kırım'ı işgal ettiler. 10 Nisan 1736'da Azak'a saldırarak savaşı başlattılar⁹⁹. Nitekim 12 Temmuz 1739'de gerçek niyetini ortaya koyarak Rusya yanında savaşa giren Avusturya, Osmanlı ordusu karşısında mağlup olunca Fransa'nın araya girmesiyle barış yapmaya razı oldu. Avusturya ile 18 Eylül 1739'da imzalanan Belgrad Antlaşması ile Tuna ve Sava nehirleri iki devlet arasında hudut sayılmıştır¹⁰⁰. Bu durumda Rusya da anlaşmayı kabul etti. Bu antlaşmaya göre; Azak kalesi yıkılarak dolayları Rusya'ya verilecek, Kafkas eyaletlerine her iki devlet de karışmayacak, Rus tüccarları İstanbul ve

⁹⁵ A. Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s.19.

⁹⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, I. ks., s. 84.

⁹⁷ Zübeyde Güneş Yağcı, *a.g.m.*, s. 810.

⁹⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, I. ks., s. 253.

⁹⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, I. ks., s. 255-256.

¹⁰⁰ M. Cavid Baysun, "Belgrad", *MEBİA*, C. II, İstanbul 1979, s. 480.

Karadeniz'e kendi gemileriyle değil ancak yabancı gemilerle gelerek ticaretlerini yapabilecekler. Kara yoluyla gelmelerine izin verilecektir¹⁰¹.

Osmanlı-Rus ilişkileri ve Rusya'nın yayılma plânları II. Katerina'nın (1762-1796) Rus tahtına geçmesiyle yeni bir evreye girmiştir. Büyük hedefi Lehistan'ı almak, Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırarak Karadeniz'i bir Rus gölü haline getirmek, İstanbul'u ele geçirerek Bizans İmparatorluğu'nun tahtına oturmak olan II. Katerina, I. Petro'nun başlattığı reformları ve izlediği yayılmacı idealleri devam ettirerek Rusya'yı Avrupa kuvvet dengesini tayin edici güçlü bir devlet haline getirdi¹⁰². Avrupa'nın ortalarına doğru nüfuz ederek siyasî rol oynamak isteyen Rusya I. Petro zamanından beri türlü bahane ve müdahalelerle Lehistan'ı kendi nüfuzu altına almak istemiş, Osmanlı Hükümetinin itirazı ve Prut Muahedesi hükümleri gereğince Lehistan'da asker bulundurmayaacağını taahhüt etmesine rağmen bu ilgisinden vazgeçmemiştir¹⁰³. Rusya'nın antlaşmalara aykırı olarak Lehistan'a kral tayin ederek asker yerleşirmesi, Leh milliyetçilerini kovalamak bahanesiyle Kırım Han'ına bağlı Balta kasabası Müslümanlarını katletmesi başlı başına bir harp sebebi idi. Özü ve Aksu (Buğ) nehirleri arasında kaleler yaptırmayı, Gürcistan'ı Osmanlı aleyhinde kışkırtarak isyan ettirdiği gibi, Türk İmparatorluğunu zayıflatmak ve Balkan yarımadasına hakim olmak plânı ile Yunanistan, Arnavutluk, Eflâk ve Boğdan Hristiyanlarını da isyana teşvik ediyordu. Kabartay bölgesinde tecavüz hareketine girişilmesi, Gürcistan'da karışıklıklar çıkarması gibi nedenlerden dolayı Osmanlı Devleti 1768-1774 yılları arasında vuku bulacak savaşın kararını almıştır (4 Ekim 1768)¹⁰⁴. Balkanlar'da Hotin'deki muharebede muvaffakiyet göstermekle beraber Bender, Turla (Dinyester), Kartal muharebeleri soğuk kış şartları, orduda kıtlık denecek kadar zahire sıkıntısının olması, ordudaki talim ve terbiye yetersizliği gibi nedenler sonucunda bu cephelerde muvaffakiyet gösterilememiştir. Osmanlı ordusunun Hotin'den Babadağı'na kadar çekilmesiyle boşaltılan kale Ruslar tarafından ele geçirilerek Boğdan ve Eflâk taraflarını istilâ ile

¹⁰¹ A. Kemal Meram, *a.g.e.*, s. 113-114.

¹⁰² Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*, s. 105.

¹⁰³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, I. ks., s. 356.

¹⁰⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, I. ks., s. 368; Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*, s. 110.

Tuna yalılarına doğru yayılmışlardır¹⁰⁵. Bir Rus filosunun Akdeniz’e girip bizzat Anadolu kıyılarını tehdit ettiği ve “Çeşme Faciası”¹⁰⁶ nın yaşandığı bu savaştan sonra 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması Osmanlı Devleti’ne yeni bir gurur kırıklığı getirmiştir. Bu antlaşma¹⁰⁷ ile Sultan sadece Hristiyan nüfusun oturduğu fethedilmiş toprakları değil Kırım’daki eski Müslüman toprağını da terk etti. Bunun yanında Rus imparatoriçesine Ortodoks Hristiyan tebaası üzerinde fiilî bir hamilik haline gelen bir müdahale hakkı da tanıdı¹⁰⁸. Bazı ticarî haklar elde eden Rusya’nın asıl hedefi Karadeniz’i bir Rus iç denizi haline getirmektir ve elindeki imkânları sıçrama tahtası olarak kullanacaktı¹⁰⁹. I. Abdülmecid Han ile II. Katerina arasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Karadeniz artık tamamen ortak bir mahiyet kazandı. Rusların Karadeniz’e çıkması ile çok geçmeden batılı devletler de bu imtiyazlardan yararlanmak isteyecek ve girişimlere başlayacaklardır. Böylece Karadeniz’de ticaret ve deniz taşımacılığında Osmanlı tekeline son verilmiş oldu.

Osmanlı Devleti’nin zayıflamasından istifadeyle XVIII. yüzyıl başlarından itibaren kademe kademe ilerleyerek Karadeniz’in kuzeyi, Kafkaslar, Boğazlar ve Balkanlar’a inmek maksadına bir adım daha yaklaşmış olan Rusya Küçük Kaynarca Antlaşması ile kat’i şekilde Karadeniz sahillerine ulaşmış ve çok geniş bir arazi elde etmiş oluyordu¹¹⁰. Antlaşmaya koydurduğu 3. madde ile de Kırım’ın serbest ve tam müstakil bir devlet haline gelmesini sağlamıştı¹¹¹. Rusya’nın Kırım’a serbestiyet verilmesini istemesinde; Osmanlı Devleti’nin Kırım işlerine müdahalesini önlemek,

¹⁰⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, I. ks., s. 379, 382, 383, 386.

¹⁰⁶ Rusya’nın Baltık filosu 1769 Haziranında Amiral Spridof’un komutasında Akdeniz’e hareket ederek 1769’da İngiltere’nin Hull limanına geldi. Bu sırada İngiltere ile ilişkileri iyi olan Rusya İngiltere’den yardım istedi. İngiltere tarafından donanmanın tamir ve bütün ihtiyaçları karşılandığı gibi yüksek rütbeli birçok deniz subayı da Rusların hizmetine verildi. Kont Orlof Şubat 1770’de Mora’ya gelerek dağlı Rum halkını Türklere karşı harekete geçirdi. Buradaki isyanın bastırılmasından sonra Kont Orlof Mora’yı terk etmek zorunda kaldı. Rus donanmasını imhâ için İstanbul’dan hareket eden Osmanlı donanması Akdeniz’de Rus donanmasıyla karşılaştı. Akdeniz’deki mücadeleden sonra Çeşme limanına sığınan Osmanlı donanması Rus donanması tarafından yakıldı (6 Haziran 1770). Bkz. Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*, s. 131-135.

¹⁰⁷ 21 Temmuz 1774’te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması 28 maddeden ibaret bulunuyordu. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması (Oluşumu-Tahlili-Tatbiki)*, TTK Basımevi, Ankara 2006, s. 112-118.

¹⁰⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev. Metin Kırıatlı, 9. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 2004, s. 37.

¹⁰⁹ Osman Köse, *a.g.e.*, s. 172.

¹¹⁰ A. Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 291.

¹¹¹ Halil İnalcık, “Kırım”, *MEBİA*, C. VI, İstanbul 1977, s. 750; Oral Sander, *a.g.e.*, s. 183.

hanlar arasına nifak sokarak güya bu karışıklıkları önlemek için Kırım'a asker sokarak kendi istediği hanı Kırım hanı seçtirmek, böylece bizzat seçtirdiği Kırım hanının nüfuzundan istifade ederek Kırım'da söz sahibi olmak gibi düşünceler yatıyordu. Gerek Kaynarca Antlaşması'nın maddeleri gerekse Rusya'nın anlaşmadan sonra bu bölgedeki çalışmaları siyasetini açıklar nitelikteydi. Antlaşmaya göre sadece dinî bakımdan Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Kırım'ın bu durumu 1783'e kadar devam etmiş nitekim aynı tarihte Rusya Kırım'ı işgal etmiştir¹¹².

Avrupa'da Rusya-Fransa-Avusturya buna karşılık İngiltere-Prusya-Felemenk olmak üzere iki grup teşkil etmişti. Bir İslâm ülkesi olan Osmanlı Devleti Avrupa'da teşekkül eden ikinci gruba meylettii. İngiltere ve Prusya'nın vaad ve tahrikleriyle acele olarak Rusya ile harbe girildi¹¹³. Osmanlı İmparatorluğu'nun eski gücünün kalmadığını anlayan Rusya bir taraftan Kuzey Karadeniz kıyıları, Kafkaslar ve Balkanlar'da yeni hareketlerde bulunurken diğer yandan Avrupa'daki Osmanlı topraklarında emellerini gerçekleştirmek üzere bu bölgede yayılma amacı güden Avusturya ile de anlaşmaya gitmişti¹¹⁴. Avusturya'nın da harbe iştirak etmesiyle müşkül duruma düşen Osmanlı Devleti 1787-1791 savaşında güçsüzlüğünü iyice anlamış, tarihinde ilk kez yabancı devletlerin yardımını aramak zorunda kalmıştı¹¹⁵. 1877'de Rusya'ya savaş açmış olan İsveç'in harbe devamlılığını sağlamak üzere Osmanlı Devleti 20.000 kese akçe vermeyi teklif ederek anlaşma sağladı. Ancak bundan altı ay sonra İsveç Rusya ile anlaşarak Şubat 1790'da savaştan çekildi¹¹⁶. İngiltere harbe iştirak edecek gibi göründü ise de bunu yapmadığı gibi Fransa İnkılâbı dolayısıyla inkılâpçılara karşı Rusya ile anlaştı ve Osmanlı Hükümeti'ni Dinyester nehri hudut olmak üzere Ruslarla barışa zorlayarak tehditte bile bulundu¹¹⁷. Neticede Avusturya, Fransız İhtilâli'nin tesiri ile Osmanlı Devleti ile Zıştovi Antlaşması'nı imzalamıştı. Avusturya'nın da harpten çekilmesinden sonra baş başa kalan Osmanlı Devleti ve Rusya arasında da Yaş Antlaşması imzalandı ve

¹¹² Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını No:1, İstanbul 1979, s. 38-39.

¹¹³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, II. ks., s. 186.

¹¹⁴ Rıfât Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s. 60.

¹¹⁵ Osman Köse, *a.g.m.*, s. 548.

¹¹⁶ E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, 4. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 17-18.

¹¹⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, II. ks., s. 187.

bu antlaşmaya göre; Oşakof ve Prut ile Dinyester nehirleri arasındaki topraklar Rusya'ya veriliyordu¹¹⁸. II. Katerina bu savaşta Osmanlı Devleti'ni taksim etme maksadını hayata geçirememiş ise de 10 Ocak 1792 tarihli Yaş Antlaşması ile güney istikâmetindeki hareketini güçleştiren coğrafi sınır sorununu ortadan kaldırmıştı¹¹⁹. Kırım'ı geri almak için girişilen bu savaşta Kırım'ı almak bir tarafa yeni topraklar da elden çıkmıştır. Bundan başka harp Osmanlı ordularının geriliğini ve zayıflığını bütün çıplaklığıyla ortaya çıkarmış, Avusturya ve Rusya orduları karşısında alınan devamlı yenilgiler, Osmanlı devlet adamlarına imparatorluğa yeni bir düzen vermek lâzım geldiğini kabul ettirmiştir.

Fransa-Avusturya arasında 1797'de imzalanan Campo Formiyo Atlaşması Fransa'ya Yedi-Yunan Adaları ile Arnavutluk'u kazandırmış ve Osmanlı Devleti ile sınır komşusu haline getirmişti. Bundan sonra Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı politikası değişerek Akdeniz'de üstünlüğünü sağlayabilmek için Mısır'a çıkarma yapması, Osmanlı Devleti için olduğu kadar Rus ve İngiltere çıkarları için de zararlı olduğundan 1798'de Osmanlı tarihinde büyük önem taşıyan Rus-Osmanlı, 5 Ocak 1799'da İngiltere-Osmanlı dostluk anlaşmaları imza edilmişti¹²⁰. Osmanlı-Rus anlaşmasına göre Karadeniz'in savunması ortak yapılacak ve Boğazlar iki devlet dışında diğer devletlerin harp gemilerine kapatılacaktı. Osmanlı Devleti Boğazlar konusunda ilk defa bir devletin garantisi altına giriyordu ve bu durum Boğazlara kesin hâkimiyetini kaybetmesinin başlangıcı oluyordu¹²¹. Osmanlı-İngiliz anlaşmasına göre Osmanlı Devleti Fransa'ya Akdeniz'de bütün limanlarını kapayacak ve Fransızları Mısır'dan çıkarmak için 13.000 kişilik kuvvet toplayacak, İngiltere de donanma ve askerleriyle Napolyon Bonapart'ı Mısır'dan çıkarmasına yardım edecekti. Rus-Osmanlı donanması Yedi-Yunan adalarından Fransızları çıkararak burada Osmanlı himayesi ve Rus kefaletinde bir Birleşmiş Yedi-Ada Cumhuriyeti kuruldu (21 Mart 1800). İngilizlerin İskenderiye'ye asker çıkarması neticesinde 30 Ağustos 1801'de Fransızlarla yapılan mütareke ile de Mısır Osmanlı

¹¹⁸ E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 20.

¹¹⁹ Osman Köse, *a.g.m.*, s. 548.

¹²⁰ E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 27, 31.

¹²¹ Mehmet Okur, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ne Yönelik Emperyalist Rekabet", *IV. Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu (Tarihten Günümüze İç ve Dış Tehditler) 16-17 Ekim 2003 – Bildiriler*, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ Mayıs 2004, s. 530.

Devleti'ne yeniden katılmış oldu¹²². 23 Eylül 1805'te Rusya ile dostluk ittifakı yenilenmiş, Rusya'nın Adriyatik Denizi'ndeki Fransız arazisine saldırmak için Boğazlar'dan geçmek istemesine karşı İstanbul Hükümeti bunun anlaşma ruhuna aykırı ve tarafsızlığı getirdiği beyanıyla Boğazlar'ı Rus savaş ve nakliye gemilerine kapatmıştı. Bunun üzerine Rusya ile 23 Aralık 1806'da tekrar savaş başlamış Rusya'nın Tuna'ya yürümesi üzerine İngiltere 1807 Haziran ayında filosunu Çanakkale'den geçirerek İstanbul önüne kadar girdi. Bu sırada Rusya ile Fransa arasında imza edilen Tilsit Antlaşması Rusya ile Osmanlı arasındaki savaş durumuna son verdiği gibi Rusların Adalar Denizi'nde himaye ettikleri adalardan vazgeçmesi ile sefer serbestliğini temin eden durum ortadan kalkmıştı. İngiltere Rus deniz kuvvetlerinin Akdeniz'de güçlenmesine engel olmak istediği için Osmanlı Devleti ile 5 Ocak 1809'da anlaşma imzaladı. Bu anlaşma 1805'te Ruslara verilmiş olan imtiyazları kaldırıyor ve Osmanlı Devleti Boğazlar'da hâkimiyeti tekrar elde ediyordu. Baserabya'da Rusya ile yeniden başlayan savaş 1812'de yapılan Bükreş Antlaşması ile son buldu¹²³.

1821'de Yunanlılar da istiklâl isteyerek ayaklanmışlar, bu durum bilhassa Mora ve adalarda Osmanlı Devleti'nin durumunu tehlikeye düşürmüştü. Mısır valisi Mehmed Ali Paşa Osmanlı Devleti yanında yer alarak oğlu İbrahim Paşa kumandasında – Fransız ve Leh zabıtları tarafından talim ettirdiği mükemmel bir askerî kuvvet ve hatırı sayılır donanmasını – asi Yunanlılara karşı gönderdi¹²⁴. 1825'te I. Aleksandr'ın ölümü üzerine tahta geçen I. Nikola Osmanlı Devleti'ne düşmanlığını açıkça ortaya koymuştu. 1813 Bükreş Antlaşması'nın Rusya aleyhine olduğunu ileri sürerek 7 Ekim 1826'da Osmanlı Devleti ile – Sırbistan'ın muhtariyetini pekiştiren, Rusya'nın Romanya'da voyvoda seçimlerine müdahale hakkı tanıyan – Akkerman Antlaşması'nı imzaladı. Osmanlı Devleti Mısır valisinin yardımıyla isyanı bastırmış, Mora ve Atina isyancıların elinden alınınca, “Yunan Meselesi”ni bahane ederek harekete geçeceğini anlayan Avrupa'nın büyük devletleri

¹²² E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 35-36, 42.

¹²³ Mirilva Sedat, *Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Deniz Savaşı'nda Türk Zaferi*, Sadeleştiren ve Yay. Haz. Mehmet Köçer, Phoenix Yayınevi, Ankara Ekim 2007, s. 31-32.

¹²⁴ A. Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 54-55.

devreye girerek meseleyi Rusya'nın insiyatifine bırakmak istemedi¹²⁵. Bunun üzerine Fransa-İngiltere-Rusya harp gemileri 20 Ekim 1827'de Navarin'e gelerek, ortada hiçbir sebep yokken, Osmanlı-Mısır donanmasını külliye yok ettiler. Osmanlı Devleti ilgili devletler nezdinde protesto ederken olası Rus tehlikesine karşı Tuna boyuna asker sevkine başladı. Bunun üzerine Rusya 1828 yılı Nisan ayının sonunda harp ilân ederek askerî harekete geçti. Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından sonra yeni Türk ordusu henüz teşekkül olmasına rağmen Tuna boyunda Ruslara şiddetle mukavemet etti. Ancak Ruslar General Diebiç kumandasında Balkanlar'ı aşarak 20 Ağustos 1829'da Edirne'yi işgal etmeye muvaffak oldular¹²⁶. Ruslar Doğu Anadolu'da da Kars, Batum ve Erzurum'u alınca her iki cepheden tehdit altında kalan Osmanlı Devleti barış istemek zorunda kaldı. 1829 Edirne Antlaşması'na göre; Osmanlılar Baserabya'yı Ruslara bırakarak, Sırbistan, Moldavya ve Eflâk'ın özerkliğini tanıdı¹²⁷. Yunanistan'a tam bir istiklâl veren bu muahedeyle Rusya Balkanlar'daki nüfuzunu artırarak Osmanlı Devleti üzerinde hâkimiyetini sağladı. Rusya Türkiye'deki Ortodoks tebaanın himayesi bahanesiyle iç işlerine karışmak hakkı ve imkânı elde etti¹²⁸.

1832'de Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyan bayrağını kaldırması “Şark Meselesi” ni hiç beklenmeyen bir safhaya sürükledi. Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın kumandasındaki mükemmel yetiştirilmiş ordusu Filistin ve Suriye'yi işgal ederek Konya üzerinden Kütahya'ya doğru ilerlemiş, Fransa ve İngiltere bu durum karşısında seyirci kaldıklarından Osmanlı Devleti Rusya'dan yardım istedi. Bunun üzerine 2 Nisan tarihine kadar Boğaz'ın girişine bütün Rus-Karadeniz donanması yığıldı. Rusya'nın Boğazlar'ı ve İstanbul'u işgal edecek duruma gelmesi İngiltere ve Fransa'nın buna mani olmak için donanmalarını Mısır sahiline sevk etmesine sebep oldu. Mehmed Ali Paşa'ya Mısır ve daha başka yerlerin de valiliği verilmek suretiyle anlaşma yapılmasından sonra Fransa ve İngiltere'nin baskısı ile Osmanlı Devleti Rusya'nın Boğazlar'dan çekilmesini talep etti. Ruslar da

¹²⁵ A. Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 323-324.

¹²⁶ A. Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 56.

¹²⁷ Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s. 435.

¹²⁸ A. Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 325.

11 Temmuz 1833 tarihinde çekileceklerini vaad ettiler¹²⁹. Ancak çekilmeden önce Rusya ile Türkiye arasında 8 Temmuz 1833'te Hünkâr İskeleyi Antlaşması imzalandı. Bu anlaşmaya göre; Rusya savaş gemilerini Marmara'ya geçirebilecek, İstanbul Hükümeti Rusya'nın Karadeniz sahilindeki topraklarının tehdidine karşı Çanakkale Boğazı'nı kapamaya mecbur olacaktı. Bu anlaşma Rusya'yı Osmanlı Devleti'ni himaye edilen bir devlet durumuna sokarken, Rusya'yı da Türkiye'de yegâne müsaade elde etmiş bir devlet durumuna getirmişti¹³⁰. Hünkâr İskeleyi Muahedesi 8 yıl için akdedilmiş olduğundan 13 Temmuz 1841'de Osmanlı Devleti ile İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya ve Rusya arasında yeni bir anlaşma akdedilerek; Türkiye harpte olmadığı müddetçe İstanbul ve Çanakkale Boğazlar'ı bütün devletlerin harp gemilerine kapalı olacaktı. Şayet Türkiye harbe girerse Babiâli menfaatleri bakımından uygun gördüğü devletle anlaşarak harp gemilerini boğazdan geçirebilecekti¹³¹.

Nitekim Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı ülkelerindeki Ortodoksların koruyuculuğunu elde etmiş olan Rusya, tarihsel amacı III. Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurma çabasına girişiyor ve günümüze kadar korunan Rum Ortodoks Patrikliğinin tek ve kesin koruyuculuğunu açıkça ileri sürüyordu. 23 Şubat 1853'te Prens Mençikof'un önderliğinde bir Rus Kurulu İstanbul'a gelerek barış yoluyla elde edemedikleri isteklerini 5 Mayıs 1853'te bir ültimatom ile açıklıyorlardı. Osmanlı Devleti İngiltere, Avusturya ve Fransa'nın Rus isteklerinin kesin olarak geri çevrilmesini ve çıkacak savaşta işbirliği ve dayanışmaya söz verdikleri için Rus ültimatomunu geri çevirdi¹³². Çar orduları savaş ilân etmeksizin Tuna vilâyetine girince 1841 anlaşmasını Rusların bozduğunu iddia ederek İngiltere ve Fransa müşterek donanmasını Çanakkale Boğazı'ndan geçirerek Beykoz önünde demirledi. Bu şekilde başlayan Kırım Savaşı (1853-1856) Rusya'nın şimdiye kadar Karadeniz'de kazanmış olduğu hâkimiyeti sarsarken, Boğazlar üzerindeki ümidini de kırmıştı¹³³. Rumeli kumandanı Ömer Lütfî Paşa ordusu ile Tuna cephesine gelerek

¹²⁹ A. Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 59-61.

¹³⁰ Mirilva Sedat, *a.g.e.*, s.

¹³¹ A. Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 64-65.

¹³² A. Kemal Meram, *a.g.e.*, s. 186.

¹³³ Mirilva Sedat, *a.g.e.*, s. 40.

Tuna havâlisinde General Gorçakof komutasındaki Rus ordularını mağlup etti. Rus ordusu beş aydan beri girdiği her harbi kaybediyor, yeniçeri devrinin tarihe karıştığı, ıslahatlar ile yeni kuvvet bulduğumuzu artık herkes kabul ediyordu. Lâkin Karadeniz’de bulunun ve fırtına yüzünden Sinop’a iltica eden donanmamızı Rus Amiralî Nahimof 30 Kasım 1853’te imha etti. Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve Piyomente Osmanlı Devleti ile birleşerek harbe iştirak ettiler. İngiltere ve Fransa donanmaları verilen müsaade ile 22 Ekim 1853’te Çanakkale’den geçerek İstanbul’a geldiler. Kat’i bir zafere kısa yoldan gitmek için harbi Kırım’a nakleden müttefik devletler Paris Muahedesi’ne gidilmeden önce de tarihe “Islahat Fermanı” olarak geçen fermanı 18 Şubat 1856’da ilân ettirdiler¹³⁴. Sonuçta 30 Mart 1856’da imzalanan Paris Antlaşması imzalandı. Buna göre; Karadeniz’in tarafsızlığı ile bu denizin suları ve limanları bütün milletlerin ticaret gemilerine açık olup, harp gemilerine kapalı olacaktır. Bu kapalılık Karadeniz’de sahili olan ülkeleri de kapsar. Karadeniz’de askerî tersane inşasını ve olanlarında kaldırılmasını öngörürken Türkiye ve Rusya kendi sahillerinin savunulması için kendi aralarında kararlaştırılacak esasa göre belirli miktarda küçük gemiler bulundurabilecektir¹³⁵. Paris Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu’nun bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü Avrupa devletlerinin güvencesi altına alındığı gibi Avrupa hukukundan yararlanması temin edilen Osmanlı Devleti Avrupa camiasına kabul edilmiştir¹³⁶. Paris Antlaşması Osmanlı için sadece Rus baskısına son vermişse de, onun yerine uluslararası bir baskı yerleştirmiştir. Çar I. Nikola’nın “İstanbul’u fütuhâtı” arzusu ve “hasta adamın mirasına konmak” ihtirası bu neticeyi doğurmuştu. Paris Antlaşması’na konu olan Islahat Fermanı’nın getirdiği prensipler de Ortodoks kilisesinin parçalanmasına ve Balkan milletlerinin kendi millî kiliselerini kurmalarına imkân verdiğinden din önemini yitirecek, Rusya bu defa da Panslavizm’i ön plâna çıkaracaktır.

Bir süre sonra her şey değişti ve Osmanlı Devleti ile Avrupalı devletlerin imzaladıkları 1856 Paris Antlaşması önce Fransa ve İngiltere devletlerince

¹³⁴ Tahsin Ünal, *Türk Siyasî Tarihi (1700-1958)*, Genişletilmiş 5. Baskı, Emel Yayınları, Ankara 1978, s. 257-259, 262-265.

¹³⁵ Mirliya Sedat, *a.g.e.*, s. 41.

¹³⁶ Mithat Aydın, *Balkanlarda İsyan (Osmanlı-İngiliz Rekabeti – Bosna-Hersek ve Bulgaristan’daki Ayaklanmalar 1875-1876)*, 1. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul Eylül 2005, s. 36.

çığnenerek, birlikte yürüttükleri varyasyon sonunda Eflâk ve Boğdan voyvodalıkları birleştirilerek Romanya'nın temelleri atılmış oldu. Eflâk ve Boğdan için yeni bir anayasa düzenlenmiş (1864), Belgrad ve dolaylarındaki kaleler Sırlara verilmiş, Girit'e özerklik verilmiş (1867), Bağımsız Bulgar Eksarhlığı'nın kurulmasına (1870) yetki verilmişti. Bu ortamdan yararlanmayı bilen Rusya 1856 Paris Antlaşması'nın Karadeniz ile ilgili yasaklamalarını artık yürürlükte saymadığını ileri sürdü ve Avrupa devletleri Londra Konferansı (1871) ile bu karşı koyuşa boyun eğiyordu¹³⁷. Böylece Rusya Karadeniz'de tekrar donanma bulundurma hakkını kazanmış oldu. Dolayısıyla çok geçmeden tekrar İstanbul'u ele geçirmek siyasetini takip edecektir.

B. 1877-1878 OSMANLI-RUS HARBİNİ HAZIRLAYAN NEDENLER

1. Rusya'nın Osmanlı Devleti Üzerindeki Politikaları

a. Rusya'nın “Şark Meselesi” Çerçevesinde Osmanlı Devleti Üzerindeki Politikası

Napolyon Bonapart'ın altüst ettiği Avrupa haritasını düzene koymak için büyük devletlerin toplandığı 1815 tarihli Viyana Kongresi'nde Rus delegelerinin Osmanlı idaresindeki Hıristiyan halka dikkat çekmek için ilk defa kullandıkları “Şark Meselesi”¹³⁸, Avrupalı devletlerin XVIII. asırdan beri – Avrupa ve Asya arasında gerçek bir köprü vazifesi gören Boğazlar'a ve iktisadî-coğrafi önemi olan Balkanlar (Bkz. EK-1) ile Yakındoğu ve Ortadoğu'daki bazı bölgelere sahip olan – Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmak maksadıyla yürüttükleri faaliyetlerdir¹³⁹. XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin gücü giderek sarsılınca Avusturya Macaristan'a, Rusya Karadeniz'den sarkarak batıda Tuna deltasına, doğuda Kafkasya dağlarına kadar girdi. Balkanlar ve Kuzey Afrika'da Osmanlı kontrolünün zayıflaması ile de Mısır ve

¹³⁷ A. Kemal Meram, *a.g.e.*, s. 192-193.

¹³⁸ E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 203.

¹³⁹ Mustafa Küçük, “Şark Meselesi Çerçevesinde ve İkinci Meşrutiyet'e Kadar Olan Dönemde Osmanlı Devleti'nin Siyasi Vaziyeti”, *Osmanlı*, C. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 51.

Sırbistan etkili bir özerklik yaşıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasından kaynaklanan ve ardılları arasındaki rekabetten doğacak sorunlara verilen isim, “Şark Meselesi”¹⁴⁰ olarak literatüre girdi. Hristiyan-Batı ile Müslüman-Türklüğün mücadelesi olarak nitelendirebileceğimiz bu meselenin başlangıcı İslâmiyet'in doğuşu ve Akdeniz kıyılarına inmesine dayanır. Türklerin İslâmiyet'i kabul etmeleriyle birlikte İslâm coğrafyasını koruyan ve genişleten başlıca güç olmasının sonucu olarak Ortadoğu ve Kuzey Afrika'yı terke mecbur bırakılan Hristiyanlık bir Avrupa dini olmaya zorlanmıştı¹⁴¹. Haçlı seferlerinde İslâm davasına katkıda bulunmalarından sonra halifeliği üstlenerek İslâm'ın davasını benimseyen Osmanlı İmparatorluğu'nun Hristiyan Batı'nın mücevheri olan İstanbul'u ele geçirmesi¹⁴² “Şark Meselesi” için bir dönüm noktası teşkil eder.

XVII. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu yalnız modern Türkiye'yi değil, Macaristan, Ukrayna, Karadeniz kıyıları – doğrudan kendisi ya da tebaası olan prenslikler tarafından yönetilmek kaydıyla – Arap ülkeleri ve Afrika'nın Akdeniz kıyılarının en büyük bölümünü kaplıyordu¹⁴³. Batı dünyası İslâm'ın ilerleyişi yüzünden küçülerek Doğu'nun kârlı kaynaklarını ve pazarlarını dünya çapında güçlenen bir İslâm devletinin eline terk ediyor ve bu da Batı'nın dış ticaretini kısıtlıyordu. Osmanlı İmparatorluğu Viyana surları önüne gelerek Hristiyan Avrupa'nın kalbine saldırmaya hazırlanınca bunun yarattığı şok etkisi, Hristiyan devletleri Balkanlar, Doğu Avrupa, Anadolu ve belki de tüm Ortadoğu'da Türklük ve İslâm'ı ortadan kaldırmak için birleşmeye ve yeni bir Haçlı Seferi başlatmaya sevk etmişti¹⁴⁴. Böylece 1683 Viyana bozgunu ile “Şark Meselesi” nde yeni bir döneme girildi ve Hristiyan-Batı karşısında Osmanlı İmparatorluğu geri çekilmeye başladı.

Rusya'nın Türk-İslâm dünyasına karşı husumetini pervasızca açığa çıkarması ve yeni bir Haçlı çağının başlıca gücü olarak saldırıya geçişi; Birleşik

¹⁴⁰ Alan Palmer, *1853-1856 Kırım Savaşı ve “Modern Avrupa'nın Doğuşu”*, Çev. Meral Gaspıralı, 1.Baskı, Sabah Kitapları-Mısırlı Matbaacılık, İstanbul Mayıs 1999, s. 11.

¹⁴¹ Muzaffer Özdağ, “Rus-Sovyet Tehdidi Önünde İslâm Dünyası ve Türkiye”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 16, Özdemir Basımevi, İstanbul Şubat 1982, s. 118-120.

¹⁴² Salâhi R. Sonyel, “Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hristiyan Azınlıkların Rolü”, *Belleten*, C. XLIX, S. 195, TTK Basımevi, Ankara Aralık 1985, s. 647.

¹⁴³ Alan Palmer, *a.g.e.*, s. 11.

¹⁴⁴ Salâhi R. Sonyel, *a.g.m.*, s. 648.

Avrupa gücünün Osmanlıya karşı taarruza geçmeye yeteceğinin fiilî olarak yaşanmasından sonra başlar¹⁴⁵. IX. yüzyılda İstanbul Kilisesi, Roma Kilisesi'nden ayrılarak bağımsızlığını ilân etmiş ve Ortodoks unvanını almıştı. Bu durum mezhep ayrılığından ileri gelmiş olsa bile siyasî birtakım amaçlar da taşıyordu. İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesinden sonra Şark Kilisesi'nin büyümesi üzerine ileriye dönük amaçlarında – sıcak denizlere inmek, İstanbul'u ele geçirerek Boğazlar'a sahip olmak vs. – dinsel engellerle karşılaşacağını düşünen Çar I. Petro 1721'de özerk bir Slav kilisesi açarak Balkanlar'a yönelik emellerinde hem dinsel hem de ırksal öğeleri daha rahat kullanabilecek yeni bir girişim başlattı¹⁴⁶.

Batılı tetkikçilerin de kabul ettikleri gibi “*Rus diplomatik maharetinin ve Türk gaflatının bir şah eseri*” olan Küçük Kaynarca Antlaşması en çok üzerinde durulan 7. ve 14. maddeleri Osmanlı ülkesindeki Hristiyan tebaa üzerinde Rusya'ya himaye hakkı tanıdığından Osmanlı'nın içişlerine karışma hakkı elde eden Rusya, Karadeniz'in bütün kuzey sahillerinin pek yakında ellerine geçeceğine emin gözüyle bakarak, Rus ticaret donanmalarının serbest geçişini 11. maddeye koydurmuştu. Böylece siyasî ve ekonomik üstünlük sağlayan II. Katerina Küçük Kaynarca'dan sonra Boğazlar meselesini hemen çözümlemek isteyecek¹⁴⁷ ve bu maksatla meşhur “Grek Projesi” ni¹⁴⁸ tasarlayacaktır.

XVIII. yüzyılda Balkanlar'daki çıkarları açısından Avusturya ve Rusya ittifak olarak sınırlarını – Rusya Prut'a, Avusturya Tuna-Sava hattına ulaşınca kadar – Osmanlı aleyhine genişletmelerine karşın Fransa, imparatorluğun muhafazası için çaba gösteriyordu. Avusturya Dalmaçya kıyılarını ele geçirip İtalya ve Almanya

¹⁴⁵ Muzaffer Özdağ, *a.g.m.*, s. 122.

¹⁴⁶ Zafer Koylu, “Ayestefanos Antlaşması ve Sonrasında Balkanlarda Bulgaristan'ın Genişleme Politikaları: Makedonya”, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Bildiriler Kitabı Uluslararası Sempozyumu*, Odunpazarı Belediyesi Yayınları: 7, İstanbul Mayıs 2005, s. 107.

¹⁴⁷ A. Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 28-29.

¹⁴⁸ 1787-1792 Rus harbinin en önemli sebeplerinden biri de “Grek Projesi” dir. Osmanlı İmparatorluğu'nu tek başına yutamayacağını bilen II. Katerina onu 1772'de Lehistan'ı paylaşım misali büyük devletlerle paylaşmak istiyordu. Bu proje 1780'de General Gregory Potemkin tarafından II. Katerina'ya telkin edilmişti. Bu projeye göre; 1. II. Katerina'nın 1779'da doğan ikinci erkek torunu Konstantin'in Yönetimi altında Bizans İmparatorluğu ihya edilecek. 2. Eflak-Boğdan'ı içine alacak şekilde Potemkin'in hükümdarlığında Dakya Krallığı kurulacak 3. Osmanlı Devleti'nin Avrupa toprakları paylaşılıp Türkler Anadolu'ya atılacak. Bkz. Süleyman Kocabaş, *Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, s.149-150.

üzerinde etkin bir konum elde etikten sonra Balkanlar'da sınırını daha fazla genişletme faaliyetine son vererek ittifak halinde de olsa doğu ve güneydoğu sınırlarını tehlikeye düşüreceğinden Rus toprakları veya nüfuzunun da yayılmasını istemiyordu¹⁴⁹. İngiltere bu dönemde ticaretinin çok geniş olduğu Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhine genişlemesine göz yumarken, Fransız İhtilâli ile birlikte Avrupa'da İngiltere'nin çok duyarlı olduğu güç dengesi değişti ve Rus tehdidi açık bir biçimde ortaya çıkmıştı¹⁵⁰. İstanbul'u almak ve öleceği muhakkak belli olan "hasta adam" ın mirasına konmak arzusu Çar I. Nikola'da bir fixe idée haline geldi. İngiltere'yi ziyaret eden Çar Osmanlı Devleti'nin hasta bir adam olduğu, bu devlet yıkıldığı zaman Rusya ile İngiltere'nin boş durmamaları gerektiği ve önceden anlaşmaları lâzım geldiği yolunda konuşmalar yaptı. İngiltere ile Fransa arasındaki rekabetten ve 1849 Macar ihtilâlini bastırmış olan ordusunun askerlik kudretinin zahiren parlak olduğunu göstermiş, Nikola bundan hareketle İngiltere'nin Rus askerî kudreti karşısında boyun eğeceğini düşünerek Osmanlı Devleti üzerinde anlaşabileceklerini umut etmişti. 1853'te 9 Ocak günü Petersburg'da İngiliz Elçisi Seymour ile de aynı meseleyi gündeme getirince bu teklife cevap vermemiş olan İngiltere, İstanbul'daki Elçisi Stratford de Redcliff vasıtasıyla Babıâli'nin Rus taleplerine boyun eğmemesine temine muvaffak olmuş ve Rusya aleyhine dönmüştü¹⁵¹. Balkan ve Osmanlı sorunlarının çözümü – XIX. yüzyılda büyük güçlerin asıl çatışma haline gelmesiyle karmaşıklaşan bu bölgenin kaderi – tamamen Avrupa güçler dengesinin korunması meselesine bağımlı hale geldi. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesi, tebaa halkların isyanı, Avrupa müdahalesi gibi konular etrafında dönen sorunların tamamı güçler arasındaki diplomatik çekişmenin tek önemli sorunu haline gelerek genel bir savaş olan Kırım Savaşı'nın çıkmasına yol açtı¹⁵².

XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren Rusya'yı dünyadaki konumuna tek tehdit olarak gördüğünden – kolonileri ile Doğu'ya giden ticarî yollarını koruma altına

¹⁴⁹ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi (18. ve 19. Yüzyıllar)*, Çev. İhsan Durdu, Gülçin Koç – Haşim Koç, 1. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul Ekim 2006, s. 210-212.

¹⁵⁰ Oral Sander, *a.g.e.*, s. 183.

¹⁵¹ N. Iorga, *Osmanlı Tarihi (1774-1912)*, C. V, Çev. B. Sıtkı Baykal, Ankara Üniversitesi Yayınları: 16 Bilim Kitapları Serisi, 7 Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, T münasebetler AO, Ankara 1948, s. 327.

¹⁵² Barbara Jelavich, *a.g.e.*, s. 210.

almak için – Osmanlı İmparatorluğu’nun muhafazasını ve geniş topraklardaki hâkimiyetinin devamını istiyordu¹⁵³. Dolayısıyla Lord Palmerston’un 1835-1841 yıllarına rastlayan üçüncü dönem Dışişleri Bakanlığı ile 1855-1865 yıllarındaki Başbakanlığı sırasında Osmanlı İmparatorluğu’ndaki İngiliz konsolosluk örgütü muazzam boyutlara ulaştırıldı. Palmerston’un sözcükleriyle “*İngiltere Türkiye’yi Britanya’nın çıkarları için destekleyecekti.*” Bu destek, yaklaşık on yıl sonra, Disraeli Hükümeti’nin (1874-1878) Dışişleri Bakanı Lord Derby’nin açıklıkla ifade ettiği gibi Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki “kontrol görevi” karşılığında verilecekti¹⁵⁴.

1877’lere doğru gelirken “Şark Meselesi” artık Türklerin Avrupa’dan atılması değil, Osmanlı Devleti’nin nasıl paylaşılacağı durumuna gelmiştir. Aşağıda sözünü edeceğimiz Bosna-Hersek isyanı büyük devletlerin müdahalesi ile genişleyecek ve tarihte “Şark Buhranı” adını alacaktır.

b. Rusya’nın “Panslavizm” Çerçevesinde Osmanlı Devleti Üzerindeki Politikası

Panslavizm, Fransız İhtilâli ve Napolyon Savaşları’nın ortaya çıkardığı siyasi problemlerin tesiri ile Doğu ve Merkez-î Avrupa aydınlarının zihninde doğup, milliyetçi unsurların emperyalist ve milletler üstü temayüllerle karışmasının meydana getirdiği¹⁵⁵ Slav ırkından olan bütün kavimleri bir amaç etrafında birleştirme hareketidir¹⁵⁶. Panslavizm, ilk olarak Fransız İhtilâli daha sonraları ise Alman romantizminin yeni fikir cereyanlarının XIX. yüzyılda Balkanlar’daki ayrılıkçı hareketleri etkilemesi sonucu doğmuştur. Almanlarla en çok temasta bulunan Çekler arasında Germenizm’e tepki olarak çıkan Slavcılık ilkin kendisini

¹⁵³ Barbara Jelavich, *a.g.e.*, s. 212.

¹⁵⁴ Uygur Kocabaşoğlu, “İngiliz konsoloslarının Siyasal Etkinlikleri”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Osmanlı Devleti’nin 700. Kuruluş Yıldönümü – (15-17 Ekim 1997) Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, Yay. Haz. İsmail Soysal, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 181.

¹⁵⁵ Hans Kohn, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, Çev. Agâh Oktay Güner, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2. Baskı, Kervan Yayınları, İstanbul 1983, s.15.

¹⁵⁶ Nurer Uğurlu (Haz.), *Rumeli Yağmalanan İmparatorluk (Mahmut Şevket Paşa-Hafız Hakkı Paşa)*, 1. Baskı, Örgün Yayınevi Kültür Dizisi, İstanbul Nisan 2009, s. 7.

kültürel alanda gösterdi. Dobrowsky (1753-1828) Slav dillerinin etimolojik lügâtını yazarak “Slavanika” ismiyle bir mecmua neşretti. Chelakowsky (1808-1852) adlı şair Slav kavimlerin atasözlerinden çıkan “Slav Felsefesi” adlı eserini neşretti. Kollar (1793-1852) ise “Slav Kavimleri Arasındaki Karşılıklı Münasebetler” ve “Zafer Kızı” ismiyle manzum eserler yayınladı. Özellikle “Zafer Kızı” adlı eser bütün Slavlar arasında ırkî hissin uyanmasında etkili olarak diğer Slav kavimleri etkilemekte gecikmemişti¹⁵⁷.

1826’da ilk defa Slovak yazar J. Herkel tarafından kullanılan Panslavizm tabiri, Lâtince olarak kaleme aldığı ve umumi Slav diline ait olan “Hakiki Panslavizm” adlı eseri ile ilmi literatüre girmiş ve daha sonraları siyasî bir terim olma yolu açılmıştır. Herkel bu eserinde bütün Slav kavimlerinin kültür sahasında karşılıklı alış-verişini kasdettiği gibi, siyasî sahada da bütün Slav kavimlerinin büyük bir devlet halinde birleşmelerini gaye olarak ele almıştı¹⁵⁸. 1830’dan itibaren Bohemya’da, Çek şairi Kollar’ın şiirleriyle yaymaya çalıştığı “Slav Birliği” cereyanı bir kültür Panslavizm’i olarak kuvvet bulmuştu. Ancak 1848 İhtilâlleri Panslavizm hareketinde önemli bir rol oynamıştır. Macar ayaklanmasından etkilenen Avusturya’da yaşayan Slav unsurlar, Almanların haiz oldukları hakları talep etmek üzere harekete geçti ve 1848’de Prag’da bir Slav kongresi toplandı. Bu kongrede Slav birliğinden bahsedilmeksizin Habsburg egemenliğine karşı Slav haklarını korumak ve Slav kültürünü geliştirmek gibi konuların üzerinde durulmuştu. Kongrenin hemen sonrasında Prag’da Habsburg hanedanına karşı açıkça ayaklanmalar olmuş ve bu ayaklanmaların hükümet tarafından sert bir şekilde bastırılmasından sonra Slavlar tek bağımsız devlet olan Rusya’nın desteğini sağlamaya çalışmışlardır¹⁵⁹.

Panslavizm’in bünyesinde çok sayıda Slav unsur bulunduran Avusturya ve Osmanlı Devleti başta olmak üzere giderek büyük devletleri tehdit eden bir cereyan haline gelmesi ve sıcak denizlere inme emeli uğrunda Rusya’nın da ırkdaşları

¹⁵⁷ Bilâl N. Şimşir, *Rumeli’den Türk Göçleri*, TTK Basımevi, Ankara 1989, C. II, s. XXXIV-XXXV.

¹⁵⁸ A. Nimet Kurat, “Panslavizm”, *AÜDTCF Dergisi*, C. XI, S. 1, TTK Basımevi, Ankara Mart 1953, s. 242; Hans Kohn, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁵⁹ A. Nimet Kurat, “Panslavizm”, s. 248-249.

Slavlara istinâd etmesi, Slavcılığı Osmanlı Devleti'nin bir numaralı düşmanı haline getirecektir. Böylece Rusya Panslav hareketleri ele alıp geliştirmek suretiyle emperyalist politikalarının temelini oluşturacak bu ideolojinin başına geçecektir.

Bu akımdan önce Rusya'nın Balkanlar'da öncülüğünü yaptığı Panortodokizm hâkimdi. Kendilerini Ortodoks Hristiyanların hamisi ve varisleri olarak gören Rus Çarları Osmanlı İmparatorluğu'nun Hristiyan tebaasını kurtarma pozisyonu takınmaları olarak tanımlayabileceğimiz bu hareketin şampiyonları I. Petro ve II. Katerina oldu. Panortodokizm siyaseti Kırım Harbi sonuna kadar varlığını sürdürdü.¹⁶⁰ 1774-1856 tarihleri arasında “Ortodoksları himaye” perdesi altında teşvik ve tahrikler yapan Rusya'nın 1853-1856 Kırım Savaşı'ndan yenilgi ve zarara uğramış olarak çıkması onu yeni bir ideolojiye sevk etti. Bu “İttihad-ı İslav = Panslavizm” idi¹⁶¹.

Panslavizm cereyanı Rusya'da XIX. yüzyıl ortalarına doğru süratle gelişti ve “*Türklerin zulmü altında inleyen Slav kardeşlerini kurtarma*” maskesi altında hareket eden Panslavistlerin esas gayeleri Rusya'nın hâkimiyeti altında bütün Slavları birleştirmek ve İstanbul'u ele geçirmektir. Panslavistler bu maksatla “Ayasofya'ya haç koymak” sloganını ortaya atmışlardı¹⁶². Kırım Savaşı'nda Avrupa Devletleri'nin Özellikle Rusya'nın dostu olarak bildiği Avusturya'nın da Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak Rusya'nın karşısında durması, Rusya'da büyük tepkilere neden olmuştu. Panslavizm'in sözcüsü rolünü üzerine alan tanınmış Rus tarihçisi Pogodin: “*Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları'nın harabeleri üzerinde merkezi İstanbul olmak şartıyla bir “Slav Devleti” kurulmasını ve böyle bir devletin Rusya tarafından himaye altına alınmasını*” teklif eden yazılar kaleme alarak tüm Slav halklarını birleşmeye davet ediyordu¹⁶³.

1850'den beri Panslavizm “Türk düşmanlığı”, “Germen düşmanlığı” gibi iki kola ayrıldı ki Rus Ortodoksluğu, Çar Mutlâkiyeti, Rus Milliyetçiliği gibi üç ana

¹⁶⁰ Süleyman Kocabaş, *Avrupa Türkiye'sinin Kaybı ve Balkanlarda Panslavizm*, 1.Baskı,Vatan Yayınları, İstanbul Ağustos 1986, s. 52.

¹⁶¹ Tahsin Ünal, *a.g.e.* , s. 274-275.

¹⁶² A. Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 75; Hans Kohn, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁶³ A. Nimet Kurat, “Panslavizm”, s. 255; Hans Kohn, *a.g.e.*, s. 8.

unsurun bu işte mühim rol oynayacağını savunanların bu tezi zamanla hakiki gayeye dönüşerek “Rusluk” ya da “Ruslaştırma” şekline dönüştü¹⁶⁴. Rusya’nın geleceği ve selameti için özellikle Müslüman-Türklerin ortadan kaldırılması gerekliliği vurgulanırken, Baltık eyaletlerindeki Almanların da imha edilmesinin gerekliliği işleniyordu¹⁶⁵. Panslavizm’in Türk düşmanlığı ve Ruslaştırma kolunun başında bulunan Danilevski ve Dostoyevski hakiki maksatlarını gizli tutarak Balkanlar’ı aleyhimize çevirmek için Ortodoks ve Slav unsurlar üzerinde faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Bu faaliyetlerle cemiyete sokulan fikirler merkezileşerek 1856’da Moskova Üniversitesi profesörlerinden Bahmativ, Pogodin ve Popov’un iştirakiyle İlk defa Rusya ve Moskova’da bir “Slavlara Yardım Komitesi” kuruldu¹⁶⁶. 1869’da Kiev’de, 1870’de Odesa’da şubeler açan ve Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Slav-Ortodoks – Rusya hükümetinin, Rusya’ya ilhakı yolunda ilk adım işaretini taşıyan muhtariyet verilmesi tezini savunduğu – topluluklara her türlü yardımda bulunmaya başlayan Slav Yardım Komitesi’nin¹⁶⁷ yönetmeliği 1858’de Rus hükümeti tarafından onaylanarak başkanlığına veliaht III. Aleksandr getirildi ve Rus İçişleri Bakanlığı’nın kontrolü altına alınmak suretiyle Panslavizm Rusya’nın resmi ideolojisi haline gelmiş oluyordu¹⁶⁸. Danilevski’nin 1871 yılında basılan “Rusya ve Avrupa” adlı ve Panslavizm’in incili sayılan kitabında, Rusya’nın zayıf Slav topluluklarının başına geçerek sözde doğu Avrupa’yı ezen batı medeniyetine karşı mücadeleyi tavsiye niteliğindeki çizdiği plânda – İstanbul’un ele geçirildikten sonra Osmanlı ve Habsburg imparatorluklarına hücum edildikten sonra Balkanlar’da ve Merkez-î Avrupa’da Slav Konfederasyonu’nun haritasını çizmenin mümkün olabileceği şeklinde – II. Katerina’nın “Ayasofya üzerine haç koyma” iddiasını benimseyerek burasını Slav Konfederasyonu’nun merkezi ilân etmişti¹⁶⁹.

Rusların Kırım muharebesini kaybettikten sonra, Paris Antlaşması’nı imzalaması, Fransa’nın da bu anlaşmadan sonra milliyet fikirlerini tutması, Alman ve

¹⁶⁴ Tahsin Ünal, *a.g.e.*, s. 275.

¹⁶⁵ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK Basımevi, Ankara 1997, s. 491.

¹⁶⁶ Tahsin Ünal, *a.g.e.*, s. 275-276.

¹⁶⁷ E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, s. 58.

¹⁶⁸ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 491.

¹⁶⁹ Yuluğ Tekin Kurat, “1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri”, *Belleten*, C. 26, S. 103-104, TTK Basımevi, Ankara Temmuz 1962, s. 571.

İtalyan millî birliklerinin kurulması yolunda büyük gelişmeler kaydedilmesi ve bilhassa Rusya da yapılan ıslahatın şevk ve heyecan uyandırması Panslavizm hareketinin ilmî ve edebî kılığından çıkarak siyasî bir doktrin olmasına neden olmuştur. Büyük Petro'dan beri Ortodoksluğa dayanarak Osmanlı Ortodokslarını tahrik ve himaye eden Rusya, bundan böyle aynı işi ırkçılığa dayanarak yapacaktır.

2. 1789 Fransız İhtilâli'nin Etkileri ve Balkan Bunalımı

Fransız Devrimi, Batı Hristiyanlığı ve İslâm dünyası üzerinde gerçek bir etkide bulunan ilk büyük fikir hareketidir. Bu yeni fikirler üç kelimedede özetlenebilir: Hürriyet, eşitlik ve milliyet¹⁷⁰. XVIII. yüzyılın siyasî yapısı, kralların Allah tarafından milletleri idare etmeye memur kimseler oldukları fikri üzerine kurulmuştu. Fransa'da sosyal, malî ve fikrî sebepler gibi iç sebepler ile o dönemin yönetiminden kaynaklanan etkilerin sonucunda ortaya çıkan ihtilâl, krallık müessesesini yıkarak milletlerin kendi kendilerini idare etmeleri fikrini yaymıştı. Tüm Avrupa'yı saran milliyetçilik akımları bağımsızlık düşüncesiyle birlikte bireysel hak ve özgürlükler, demokrasi ve basın özgürlüğü gibi fikirleri de beraberinde getirmiştir. Batı'da eğitim gören Balkan aydınları, Avrupa ile ilişki kuran Balkanlı tacirlerin katkıları, Balkan ulusal liderleri ve başka tetikleyici unsurların da etkisiyle bu fikirler zamanla gelişme göstererek Balkanlar'a da sirayet etmiştir. 1830 ve 1848 ihtilâlleri ile daha geniş kitleler arasında yayılarak sağlam temele oturtulmuştur.

İhtilâlden sonra Avrupa'da eğitim-öğretim, hak ve özgürlükler, kanunlar önünde eşitlik gibi yaşanan birçok dönüşüm Balkan Ortodokslarını yakından etkilemiştir. XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı bir okul sistemi gelişmeye başlamış, bu okullarda dinî derslerin yanında klasik Yunan tarihi ve felsefesi de öğretilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nde millet sistemi çerçevesinde kiliseye bağlı olmasına rağmen ulusal özellikli bir eğitim sistemi şekillenmiş oldu.¹⁷¹ Bununla birlikte Balkanlı tacirler ticaret yoluyla yakın ilişki

¹⁷⁰ Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 41, 55.

¹⁷¹ Mehmet Hacısalıhoğlu, *Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler (İslimye Sancağı'nda 1878'den Günümüze Göçler, İsim Değişiklikleri ve Harabeler)*, 1. Baskı, Bağlam Yayıncılık, Ankara 2008, s.37.

kurdukları Avrupa ülkelerinden çeşitli kitap ve dergilerin, aynı zamanda Voltaire, Locke, Rausseau, Descartes, Leibnitz gibi düşünürlerin eserlerinin kendi dillerine çevrilmesine ön ayak olmuş ve genç ırkdaşlarının yabancı üniversitelerde okumalarına maddî olanak sağlayarak mensup oldukları toplumlarda millî şuurun gelişmesine öncülük etmişlerdir. Öyle ki; Sir Hanry Maine, Balkanlı toplumlar üzerindeki batı etkisini “*salgın bir hastalık gibi*” kapsamlı gördüğünü ifade eder¹⁷². Şu gerçeği de unutmamak gerekir ki bütün tebaasının yüzyıllar boyunca ulusal özelliklerinin canlı kalmasına hoşgörü ile yaklaşan Osmanlı idaresinin, din, dil, görenek, gelenek gibi kültür unsurlarına hiçbir şekilde müdahale etmemiş olması, onların bir millet olarak devamını sağlamış olmasında önemli bir etkidir.

XIX. yüzyıl Balkan ulusal lider ve düşünürleri kökleri Batı Avrupa’da olan iki siyasî doktrinden etkilenmişti. Bunlar; kökü XVIII. yüzyıl aydınlanma düşüncesinde olan liberalizm ve temeli XIX. yüzyıl tarihselciliği ve romantikliğinde bulunan milliyetçilik. Liderler feodal ve otokratik rejimlerin yıkılmasına ve yerine anayasal rejimlerin kurulmasına yoğunlaşmıştı. Devlet için ulusal bir temel kabul etmişlerdi; bu temel de ortak bir dili ve tarihi bir geçmişi olan halkların bir araya gelmesini öngörüyordu. Liberalci ve milliyetçi ideolojinin Güneydoğu Avrupa için manası açıktı. Habsburg ve Osmanlı İmparatorlukları dağılacak ve anayasal düzenli ulus devletlerle ikame edileceklerdi¹⁷³. Büyük devletler çeşitli Hristiyan mezhepleri arasında şuurlu, dolaylı ya da dolaysız biçimde düzensizlikler yaratarak onları ihtilâle körüklüyor, Hristiyan azınlıkların sorunlarıyla ilgiliymiş gibi görünerek de Osmanlı içişlerine karışma fırsatı elde ediyordu. Oysaki gerçekte bu büyük devletler imparatorlukta etki sağlamak veya Avrupa’nın “hasta adamı” ölünce onun mirasına konmak için yarış ediyorlardı. Onun çökmesini çabuklaştırmak için de İmparatorlukta özellikle Balkanlar’da gittikçe yayılmakta olan milliyetçilik akımını teşvik ediyorlardı¹⁷⁴.

Balkan Ortodokslarının ulusal hareketlerini etkileyen önemli bir faktör de Osmanlı Devleti’nin uyguladığı ıslahat politikalarıdır. Özellikle 1839 Tanzimat

¹⁷² Mithat Aydın, *a.g.e.*, s. 138.

¹⁷³ Barbara Jelavich, *a.g.e.*, s. 195, 198.

¹⁷⁴ Salâhi R. Sonyel, *a.g.m.*, s. 652.

fermanından sonra vilâyet yönetimine taşradaki Müslüman ve Gayri-Müslim topluluklar da katılmaya başlamış, bu ise Gayri-Müslim gruplarda yönetim deneyimi ve geleneğinin oluşmasına şüphesiz etki etmiştir. Bununla birlikte XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Anadolu’da olduğu gibi Balkanlar’da da etkin durumda olan ayanlar – bölgedeki büyük toprak sahibi ağalar – bölgedeki sosyo-ekonomik sorunların ortaya çıkmasında etkili olmuşlardı. Bu ise Gayri-Müslim unsurların ulusalcılık hareketlerine sebep olmuştur¹⁷⁵.

Bazen ticarî ve siyasî çıkarlarını koruması amacıyla Osmanlı İmparatorluğu’nun bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü korumak, bazen de kendi kamuoyu ve Osmanlı Hristiyan tebaasının sempatisini kazanmak düşüncesiyle Osmanlı Devleti’ni zayıflatmak ve parçalamak şeklinde politikaları benimseyen Avrupa devletlerinin, özellikle Rusya’nın teşvik ve yardımlarıyla Balkanlar’daki milliyetçilik hareketleri ihtilâlcî bir nitelik kazanmaya yüz tutmuştur. Fransız İhtilâli’nden sonra tüm Avrupa’yı saran milliyetçilik akımları neticesinde ulusal ve özgürlükçü ideolojilerin teşekkülü ve kabulü, değişen ekonomik koşullar, Avrupalı büyük devletlerin artan müdahaleleri ve Osmanlı Devleti’nin çöküş sürecine girmiş olması gibi nedenler karşılıklı olarak birbirlerini etkileyerek Balkan bunalımının oluşmasına yön vermiştir. 1875’te Hersek’te ortaya çıkan ayaklanma, 1876’da Bulgar ayaklanmasına, aynı yıl içinde Osmanlı-Sırp ve Karadağ savaşlarına, 93 Harbi’ne (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) zemin hazırlamıştır.

a. Bosna-Hersek Ayaklanması ve Uluslararası Bir Nitelik Kazanması ve Andrassy Notası

Milliyetçilik cereyanlarının ilk çıkış noktası Fransa’nın ele geçirdiği Dalmaçya sahilleri olmuştur. Fransızlar Dalmaçya şehirlerinde 25 okul ve kız talebe için 25 lise açmışlar, hatta bir üniversite dahi kurmuşlardı. Bunun neticesi olarak bu bölgedeki Hırvatlar ile Hersek bölgesindeki Hırvatlar birleşip “Büyük Hırvatistan”

¹⁷⁵ Mehmet Hacısalıhoğlu, *a.g.e.*, s. 38-39.

idealinin gerçekleşmesi peşine düştüler¹⁷⁶. Slav Cemiyetleri vasıtasıyla 1858'den beri Balkanlar'da kışkırtıcı faaliyetlerde bulunan Rusya, Londra Mukavelenamesi'nden sonra bu tür faaliyetleri arttırınca ilk olarak Hersek isyanı meydana gelmiştir¹⁷⁷. 1875 Temmuz ayı başlarında Hersek'te Mostar'ın güneydoğusunda Nevesin kazasında ortaya çıkan isyanda âsiler kısa sürede kazaya hâkim olarak önlerine çıkan Müslümanları katlederek her şeyi yağmalamışlardır¹⁷⁸.

Babiâli başlangıçta isyanın siyasî bir amacı olmadığını, mahallî ve idarî bir karakter taşıdığını sanarak, Karadağ'ı tahrik etmemek ve Rusya'ya müdahale fırsatı vermemek için kuvvet yerine nasihatçiler göndererek isteklerini yerine getireceği vaadi ile sorunu çözmeye kalkmıştır. Âsiler, devletin kendilerine karşı bir kuvvet kullanmamasını, Slav komitelerinin telkini ile Rusya ve Avusturya gibi hâmi devletlerin tesirine dayandırarak isyan sahalarını genişletmişlerdir. Böylece Nevesin isyanı Temmuz ayında bütün Hersek ve Bosna'nın bazı sahalarına yayılmıştı¹⁷⁹. Bosna kıt'asının genişliğine bakılınca, ihtilâlin pek büyümesi ve önem arz etmesi lâzım gelirken; bura halkının çoğunun Müslüman oluşu ve Hristiyanların da nispeten hali vakti yerinde olup ihtilâl ile el ve avuçlarındakini kaybetmeye pek heveskâr bulunmayışları isyanın kuvvetle genişlemesine ve parlamasına engel olmuştur. Fakat daha sonraları köy papazları, mektep öğretmenleri vs. teşvikleriyle yavaş yavaş sirayet dairesini genişletti¹⁸⁰. Bu durum, halkı Slav olan Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan gibi ülkelerde heyecan yaratarak buralardan giden birçok gönüllülerle giderek büyümüş ve içinden çıkılmaz bir hal almıştı¹⁸¹.

Avusturya, Rusya ve Almanya Babiâli ve âsiler arasında Ragusa'daki konsolosları vasıtasıyla bir anlaşma zemini hazırlanması önerisinde bulunurlar ve Osmanlı Devleti bu teklifi kabul ederek Server Paşa'yı Bosna'ya gönderir.

¹⁷⁶ İsmet Binark (Ed.), *Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri*, BOA Daire Başkanlığı, Ankara 1992, s. 12.

¹⁷⁷ Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, TTK Basımevi, Ankara 1992, s. 7.

¹⁷⁸ Mithat Aydın, "Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)'nda Panslavizm'in Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ'ın Rolü", TTK Basımevi, *Belleten*, C. LXIX, S. 256, Ankara Aralık 2005, s. 5.

¹⁷⁹ E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, s. 75.

¹⁸⁰ İ. Halil Sedes, *1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilâlleri ve Siyasi Olaylar*, Başlangıç I. kısım, 2. Baskı, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul 1946, s.166.

¹⁸¹ Süleyman Kocabaş, *Avrupa Türkiye'sinin Kaybı...*, s. 165-166; N. Iorga, *a.g.e.*, s. 354.

Konsolosların aracılığında yapılan görüşmelerde âsiler; Mezhep hürriyeti, Hristiyan mahkeme ve jandarma teşkilâtlarının kurulması gibi isteklerinin yanında Bosna-Hersek'in Hristiyan bir vali tarafından idare edilen özerkliği ve bu özerklik elde edilinceye kadar da büyük devletlerin garantörlüğünü isteyecek kadar ileri gitmeleri sonucunda istekleri kabul edilmedi. Bunun üzerine yabancı devletlerin ayaklarına kadar gelmelerinden şımaran âsiler isyan sahalarını genişleterek Müslümanları öldürmeye ve yağmalamaya başladılar. Müslüman halkın da mal ve canlarını korumak üzere mukavemet etmesiyle isyan mahallî karakterinden sıyrılıp bir din ve mezhep savaşı haline dönüştü.

Hersek ayaklanması bütün uğraşlara rağmen yatışmazken Bulgarlar da kıpırdamaya başlamıştı. 2 Ekim 1875'te Mahmut Nedim Paşa'nın telkinleri üzerine "Adalet Fermanı" – Hristiyanlara yeni hak ve imtiyazlar tanıyan – yayınlanmış ancak Rusya'nın fermanı laftan öteye gidemeyecek bir şey olarak addetmesi, Rusya, Avusturya ve Almanya'nın yapmayı tasarladıkları müdahaleyi önleme girişimini boşa çıkarmıştı¹⁸². Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Andrassy, Rusya ve Almanya Dışişleri vekillerinin de muvafakati ile Osmanlı Devleti'nin 1839 ve 1856 fermanlarıyla vaatlerini yerine getiremediği ve yeni fermanla da yaptığı vaatleri yerine getireceğine dair teminat vermediği için halka ve devletlere itimat telkin etmediğini, maksatlarının Babiâli'nin iç işlerine herhangi bir müdahale değil ancak devam eden isyanın bir an önce yatıştırılması gerektiğini öne sürerek bir nota hazırlamıştır. Notanın muhtevası İngiltere, Fransa ve İtalya'ya da kabul ettirilerek 30 Aralık 1875'te bu devletlerin İstanbul'daki elçileri tarafından Babiâli'ye bildirilmiştir¹⁸³. Bu notanın hükümleri; Hristiyan halkın din ve mezhep serbestisi, iltizam usulünün kaldırılması, çiftçilerin topraklarına sahip olması için gerekli tedbirlerin alınması, ıslahatın yapılmasına nezaret etmek üzere Hristiyan ve Müslüman temsilcilerden oluşan bir komisyon kurulması, alınacak verginin mahallî ihtiyaçlar için sarf edilmesi hususlarını içeriyordu¹⁸⁴. Babiâli son maddeyi tadil

¹⁸² Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 497.

¹⁸³ E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, s. 81.

¹⁸⁴ Kemal Baltalı, "1875 Hersek Ayaklanması'nın Uluslararası Bir Nitelik Kazanması", *Belleten*, C.LI, S. 199, TTK Basımevi, Ankara Nisan 1987, s. 206; Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.m.*, *Belleten*, s. 577; İsmet Binark (Ed.), *a.g.e.*, s. 20.

etmek suretiyle notayı 11 Şubat 1876'da kabul etti. Andrassy layihasının fiilen tatbiki için icraat meclisinde nizamnameler ve layihalar hazırlanmakta iken Rusya elçisi General İgnatiyef, 200 evlik köylerin nahiye itibar olunması ve bu köyde hangi din erbabı sayıca fazla ise nahiye müdürünün o din mensuplarından tayin edilmesini öngören “Nahiyeler İdaresi” ni – icraat meclisi tarafından hazırlanmışçasına – vükelâ meclisine tevdi ettirdi. Hele Bulgaristan'da, köylerdeki halkın çoğu Bulgar olduğundan bu usulün ve nizamın tatbiki mahzur arz etmesine rağmen, General İgnatiyef layihasının çarçabuk ilân edilmesini istedi ve teklifini de kabul ve icra ettirdi¹⁸⁵.

Andrassy notası 12 Mart'ta Bosna-Hersek ahalisine tebliğ olundu ve Ahmet Muhtar Paşa ile Hersek Valisi Ali Paşa idaresindeki Osmanlı heyeti Avusturya'nın Dalmaçya valisi General Rudiç ile Raguza'da birleşerek âsilerin elebaşları ile müzakerelere giriştiler. Bazı noktalarda mutabakat hasıl oldu ise de Rusya Başvekili Prens Gorcakof'un, akıl hocalığı yapmak üzere âsilerin yanına gönderdiği Vasseliski'nin tavsiyelerine uyan âsiler 5 Nisan 1876'da Osmanlı Devleti'nin kabul etmesine ihtimal ve imkân olmayan dilek ve tekliflerini bir yazı ile General Rudiç'e bildirdiler. Vaktiyle Sırların takip etmiş oldukları meslek ve hareket şekillerini örnek tutmuş oldukları – Hersek kıt'asının Osmanlı İmparatorluğu bütünlüğünden ayrılmasını hazırlayacak mahiyetteki – bu tekliflerle âsiler anlaşma maksadında olmayıp, işi uzatmak ve başka yerlerde de isyan ve gaileler çıkartarak devleti yormak ve zaafa düşürmek gayesinde idiler¹⁸⁶. Netice de âsiler ile bir anlaşmaya varılamayınca muharebe ve müsademeler yeniden başladı.

Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı tarafından girişilen diplomatik çabalar başarısızlıkla sonuçlanınca Gorçakof, Andrassy ile Bismarck'a üçlü bir görüşme önermiş, bunun da Çar'ın Alman başkentine yapacağı gelecek ziyareti sırasında gerçekleşebileceği telkininde bulunmuştur. Tam bu sırada etkin bir Rus dostu olarak ün yapan Osmanlı Devleti'nin sadrazamı Mahmud Nedim Paşa'nın istifası, Osmanlı'nın İngiltere'ye doğru bir eğilim göstereceğini ortaya koyduğu

¹⁸⁵ İ. Halil Sedes, *a.g.e.*, s. 126.

¹⁸⁶ İ. Halil Sedes, *a.g.e.*, s. 130-131.

içindir ki Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı sürdürdüğü tutum kendisini gösterecektir.

Gorçakof tarafından reformlardan bahsedilmeyen Balkan Slavlarına verilmesi istenilen özerklik, bu yeni hükümetlerin kısa zamanda örgütlenmeleri sağlanarak yönetimlerinin geçici olarak Rusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakılmasını öngörüyordu. Andrassy'nin onayını kazanamayacağı belli olan bu tasarı reddedilmemiş ancak başlangıçtaki özelliğini yitirecek kadar değişiklikler yapılarak Andrassy notasının yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş bir versiyonu haline getirilmiştir. Üç devlet adamı tarafından kesin ve son şekline kavuşturulan ve “Berlin Momerandumu” diye adlandırılan tasarı 3 Mayıs 1876 tarihinde onaylanmıştır¹⁸⁷.

b. Bulgaristan İsyanı

Osmanlı himayesine¹⁸⁸ girmelerinden sonra Bulgaristan doğrudan doğruya Osmanlı yönetimi altına alınarak Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı sancaklara ayrıldı. Rumeli eyaletinin sol ve orta kolunu içine alan sancaklar Silistre, Niğbolu, Sofya Çirmen. 1864'te ilk defa Bulgaristan'da uygulanan il kanunu ile oluşturulan Tuna ili ise Rusçuk (Ruse), Varna, Vidin, Tolci (Tulça) ve Tırnova sancaklarını içine alıyordu¹⁸⁹.

¹⁸⁷ Vladimir Potyemkin vd., *Uluslar arası İlişkiler Tarihi II – Başlangıçtan Bugüne Diplomasi Tarihi* – Çev. Attilâ Tokatlı, May Yayınları, İstanbul 1977, s. 102.

¹⁸⁸ Hunlardan sonra Türklüğün Garp kolunu teşkil eden Oğuzlar kalan Hunlarla karışarak Karadeniz şimalindeki memleketleri ile –Avarların Bizans'la mücadelesi sırasında dağınk Slav kabilelerinin yavaş yavaş Balkanlara sokularak yerleşmeleriyle V. yüzyıl sonlarından itibaren Slavlaşmaya başlayan – Balkanlarda ilk Bulgar Devleti'ni (680-681) kurmuşlardı. 865'te Hristiyanlığın kabul olunması ile Slavlaşan Türk Bulgarları 1018-1185 tarihlerinde Bizans Hâkimiyetini tanımaya mecbur oldu. Bu hâkimiyet altında iken Karadeniz'den gelen birçok Türk Kavimleri “Peçenekler, Oğuzlar, Kumanlar” Balkanlara gelerek yerleşmiş bunlardan Kumanlar müstakil bir Bulgar devletinin kurulmasında başlıca amil oldular. Bundan sonra bir müddet Altın Ordu Kıpçaklarının himayesinde yaşayan Bulgarlar, Osmanlı Devleti'nin XIV. yüzyılın sonlarına doğru Tuna ve Vidin'e kadar Bütün Bulgaristan'ı hâkimiyetine almasıyla Osmanlı himayesine girdiler. Bkz. E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, s. 83.

¹⁸⁹ Pars Tuğlacı, *Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri*, Cem Yayınevi, İstanbul 1984, s. 51-52.

Osmanlı idaresinin zayıflığı, Fener Patrikhanesi'nin soygunculuğu ve Rumlaştırma yolundaki çalışmaları, Bulgarlarda millî benliğin uyanmasına elverişli faaliyetlerin yapılması, Rusya ve Sırbistan'ın tahrikleri gibi nedenlerle XIX. yüzyılda Bulgaristan millî bir kalkınma hareketi yapmaya muvaffak oldu.

(1). Millî Uyanış ve İsyan Hareketleri

Bulgar halkının ulusal kalkınmasında millî bağımsızlık ideolojisinin kurucusu sayılan – Sofya yakınlarındaki Hiliander manastırında bir rahip olan – Otest Paisii 1762'de “Bulgar Halkının, Çarlarının ve Azizlerinin Tarihi” adlı bir eser yazdı. Paisii'yi Sofrani Vrancheski (1739-1813) adında başka bir papaz takip etti ve büyük tesir uyandıran eserinde özellikle Rum ruhbanlarının açgözlülüklerini, Pazvantoğlu zamanında Bulgaristan'ın maruz kaldığı felaketleri canlandırmıştı. Bulgarların Rus askerlerini kardeşleri ve kurtarıcıları olarak düşünmelerini istemiştir¹⁹⁰. 1828'de Rus orduları yeniden Bulgaristan'a girmeye hazırlandığı sırada Yuri Venelin (1804-1841)¹⁹¹ adındaki bir Ukraynalı ”Eski ve Yeni Bulgarlar” adlı eserini yazarak Rus kamuoyunda Bulgar lehine kuvvetli bir akım geliştirdi. 1828 Osmanlı-Rus Savaşı'nda birçok Bulgar Rus ordusuna katıldı. Barıştan sonra da birçok Bulgar Rus ordusuyla çekilerek Eflâk ve Boğdan'a yerleşti¹⁹². Nihayet Kırım Savaşı başlarında Rus orduları, Bulgaristan'a girdiklerinde Bulgarlar onları kurtarıcı olarak karşılamışlardır.

1828-1829 Osmanlı-Rus seferi Bulgarların bir kısmında Türk hâkimiyetinden kurtulma ümidi yarattı. Birkaç başarısız isyan teşebbüslerinden sonra, vergilerin ağırlığı ve memurların Bulgarlara kötü muamele etmeleri gibi nedenlerle 1841'de Leskofça ve Niş şehir kasaba ve köyleri birden isyan ettiler.

¹⁹⁰ Mithat Aydın, *a.g.e.*, s. 137; Pars Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 54; E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, s.86, 87.

¹⁹¹ 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Edirne önüne kadar gelen Ruslar kendi dillerinde konuşan Bulgar milletini tanıma imkânı bulmuştur. Rus şairlerden Alexander Puşkin Balkanlarda bir Bulgar milletinin bulunduğunu, bunları Müslüman Türklerin elinden kurtarılması gerektiğini ortaya atmış, bu vesileyle Baserabya Bulgarları ile ilişki kurmuştur. Bulgar konusunda duyarlı görünen Rus Çarı I. Nikola Puşkin'in neşriyatına takviye olarak Venelin'in Bulgar tarihini yazmasına ön ayak olmuştur. Bkz. Mithat Aydın, *a.g.e.*, s. 141.

¹⁹² Pars Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 58; E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, s. 86, 87.

İsyan her ne kadar bastırıldı ise de Rusya, Fransa ve Avusturya'nın Osmanlı işlerine müdahale etmeleriyle Niş isyanı mahallî bir karakter taşımasına rağmen neticeleri itibariyle siyasî bir nitelik kazandı¹⁹³. Niş isyanının bastırılmasından sonra, Sırp tahrikçilerin gayretleriyle 1849 ile 1850 tarihlerinde Vidin'de baş gösteren isyan hareketleri şehir meclisinde nüfuz sahibi olan ağaların başıbozuk asker sevki ile bastırıldı¹⁹⁴.

Rusya'da yetiştirilen Bulgar Panslavistlerinden – Kırım Harbi sırasında Rusya hesabına casusluk yapmak üzere Türk ordusunda tercüman olarak görev almış ancak casusluğu anlaşıncı tutuklanarak İstanbul'a götürülürken kaçmayı başaran – Georgy Staykov Rakouski adında bir Bulgar ihtilâlcisi 1863'te Belgrad'ta ilk Bulgar Lejyonu'nu kurmuştu. Rakouski'nin silahlı hareketlerde bulunmak üzere Sırbistan ve Eflâk'ta hazırlayıp Bulgaristan'a gönderdikleri çetelerin 1864'ten 1868'e kadar yaptıkları kışkırtma ve ayaklanma teşebbüsleri başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu tarihten sonra taktik değişikliği yapılarak içerde gizli bir ihtilâl teşkilâtı kurulması faaliyetine girişilerek Vasil Levski önderliğinde 1870 Nisan'ında Bükreş Lofça'da "Bulgar Merkez İhtilâl Komitesi" kuruldu. O tarihten sonra Tuna ve Edirne vilâyetlerinde köy ve kasaba komiteleri meydana getirilmesine gidilmiştir. Ekim 1872'de Tatarpazarcık'ta, Kasım 1872'de İslimye, Eski Zağra ve Tırnova'da, Aralık 1872'de de Lofça'da bölge ihtilâl merkezleri kurulmuştur. Bu teşkilâtlanma İstanbul Büyükelçisi İgnatiyef ve Filibe Konsolosu Gerov'un sürekli kontrolü altında yürütülmüştür¹⁹⁵.

1876'da Bulgar isyanına İgnatiyef, Gerov ve Panslavistlerden büyük destek temin ediyorlardı ve bu durum İngiltere'nin Edirne konsolosu Dupuis'in 9 Mayıs'ta Büyükelçi Elliot'a gönderdiği raporda; Bulgar ihtilâlini hazırlayanların çoğunun Bulgarlar değil, Panslavist Sırlar olduğu doğrulanıyordu¹⁹⁶. 1876'da zuhur eden Bulgar isyanından 4 ay evvel komita reisleri ilk olarak Cenevre ve daha sonra

¹⁹³ E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, s. 88.

¹⁹⁴ Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 3-4.

¹⁹⁵ Bilâl N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, C. II, s. LXIII-LXXVIII.

¹⁹⁶ Yelda Demirdağ, "Ayestefanos'tan Berlin Kongresi'ne Giden Süreç: Batı'nın Osmanlı'ya Yönelik Politikası", *Prf. Dr. Fahir Armaoğlu'na Armağan – Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu – Dizi*: VII. , S. 229, TTK Basımevi, Ankara 2008, s. 128.

Bükreş'te yaptıkları toplantılarda elde edilecek bilhassa maddî faydaların esas şartlarını tespit ederler. Buna göre; Kosova vilâyeti de dahil olmak suretiyle Bosna kıt'ası Sırbistan'a, Hersek kıt'ası Karadağ'a, Tuna vilâyetiyle beraber Edirne, Filibe Selânîk ve Manastır vilâyetleri istiklâl kazanacak olan Bulgarlara verilecekti¹⁹⁷. Bulgaristan'da şartların olgunlaştırdığı bir ayaklanmanın çıkması an meselesi iken Osmanlı Hükümeti'nin bölgede ciddi bir hazırlık yapmamış olması şaşılacak şeydir. Bu sıralarda Edirne valiliğine getirilen Akif Paşa, Edirne'de yalnız yarım tabur nizamiye askerinin bulunduğunu, onların da Sofya'ya gönderildiğini söyleyerek, asker gönderilmesi için Serasker Rıza Paşa'ya başvurduğunda, “*şimdi asker göndermeye lüzum yoktur. Bir vak'a çıktığında çaresi düşünülür*” denilmiştir¹⁹⁸.

(2). Bulgar Kilisesi'nin Bağımsızlık Hareketleri ve Bulgar Eksarhlığı'nın Kurulması

Ortodokslar arasında önemli bir yer tutan Bulgarlar, Yunanistan'ın 1830'da bağımsızlığını kazanmasından sonra bütün Ortodokslara hitap eden Rum okul sisteminde yetiştikleri için, bu sistemin doğal bir sonucu olarak Bulgarlar arsında Rumlaşma yaygınlaşmıştı. Fakat XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde artık farklı bir kimlikle ön plâna çıkan, ana dilinde eğitim ve ibadet talep eden belli bir Bulgar aydın ve tüccar sınıfı şekillenmiştir¹⁹⁹. Bulgarlar arasında ekonomik canlanmayı sağlayan bu tüccar sınıfının finansal desteği ve misyonerlerin katkılarıyla kültürel harekete öncülük eden – Rumların kontrollerindeki okullardan kurtulup kendi okullarını açmak suretiyle – okulların sayısının giderek artması²⁰⁰, Bulgarca kitap basımına önem verilerek basılan kitap sayısının artması²⁰¹, Rum Patrikhanesi'nden kurtulup politik bağımsızlıklarına kavuşmalarına sebep oldu. 1845'de Sırbistan ve Prensliklerin dinî özerkliği elde etmelerinden esinlenerek Rum Patrikhanesi ve

¹⁹⁷ İ. Halil Sedes, *a.g.e.*, s. 199-200.

¹⁹⁸ Mithat Aydın, *a.g.e.*, s. 150.

¹⁹⁹ Mehmet Hacısalıhoğlu, *a.g.e.*, s. 37-38.

²⁰⁰ Süleyman Kocabaş, *Avrupa Türkiye'sinin Kaybı...*, s. 104-105.

²⁰¹ Bulgarların yazılı kitap sayısı 1835 yılında 38'i geçmezken bu sayı 1876 yılına kadar 1743'ü bulmuştur. Bkz. Bilâl N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, C. II, s. XLI.

Panhellenizm'e karşı bir mücadele başladı²⁰². Bulgarlar, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun Osmanlı tebaasının haklar yönünden eşit olduğu esasına dayanarak – Rum, Ermeni, Katolik toplulukların ve Yahudilerin ayrı kiliseleri olduğundan – 1848'de Fener'de bir papaz evi müsaadesini almış ve Rum Kilisesi'nden ayrılma hareketi fiilî bir değer kazanmıştı²⁰³.

Bulgar milliyetçileri Bulgarların Rum Patrikhanesi'nin nüfuzundan kurtularak Ulusal Bulgar Kilisesi'ni kurmalarını, Avrupa Türkiye'sindeki Slavların özellikle Makedonya Slavlarının bu kiliseye bağlanacağı ve bunların Osmanlı Hükümeti tarafından Bulgar milletin bir parçası olarak tanınacağına inanıyorlardı. Bu ise; Balkan Slavlarının Bulgar milleti içine çekilerek uygun bir zamanda daha büyük bir Bulgaristan'ın yaratılması anlamına geliyordu²⁰⁴. Bu sırada Bulgarlar arasında Katolik ve Protestan misyonerlerinin devreye girerek Bulgarları kendi mezheplerine kazanma faaliyetine girişmeleri, Rusya'nın da – Bulgarların başka devletlerin nüfuzuna düşmesi tehlikesi karşısında – Bulgar Kilisesi kurulması uğrunda faaliyete geçmesine neden oldu. 1856 Paris Antlaşması'ndan sonra Bulgarların arasında artan Panslavist tahriklerin etkisiyle hız kazanan Bulgar Eksarhlığı kurma mücadelesini 1868'de Girit'te başlayan Rum isyanı kolaylaştırdı. Sadrazam Fuad Paşa Yunanlıları diğer Ortodoks Hristiyanlardan tecrit etmek için Bulgar Kilisesi'nin Rum Kilisesi'nden – Panslavist politikası çerçevesinde İstanbul'daki Rus elçisi İgnatıyef'in de etkili olduğu – ayrılmasına karar verdi. Bulgarların Tuna ile Balkan dağları arasında Niş, Varna ve Pirot hariç bütün şehirlerde kiliselerini kurabilecekleri Bulgar Eksarhlığı ile ilgili ferman 11 Mart 1870'te yayınlandı²⁰⁵.

²⁰² Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *a.g.e.*, s. 204.

²⁰³ E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, s. 90-91; Bülent Atalay, "Ortodoks İttifakı ve Türkiye", *Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu – Tarihten Günümüze İç ve Dış Tehditler (17-19 Ekim) – Bildiriler*, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ 2002, s. 71.

²⁰⁴ Mithat Aydın, *a.g.e.*, s. 145.

²⁰⁵ Süleyman Kocabaş, *Avrupa Türkiye'sinin Kaybı...*, s. 107-108.

Eksarhlığın kurulması kısa vadede Panslavizm için avantaj oluşturmuş gibi görünmesine rağmen, bununla uzun vadede “Ortodoks Birliği” fikri baltalanmaya çalışılmıştı²⁰⁶.

(3). 1876 Nisan Ayaklanması

Bulgarların Osmanlı yönetimine karşı giriştikleri son ayaklanma 2 Mayıs 1876’da başlayan ayaklanmadır. “Panslavist Ayaklanma” da diyebileceğimiz bu ayaklanma Bulgarlardan çok Rusları ilgilendirir hale gelmiştir ki aslında Panslavistler yalnız Bulgaristan’da değil bütün Balkanlar’da ayaklanma çıkarmak istiyordu²⁰⁷. 1875’teki Bulgar ayaklanma denemesinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Bulgar Merkez İhtilâl Komitesi fiilen çözülerek silahlı ayaklanma fikrinden uzaklaşmışlardı. Ama Rus Panslavistlerin yetiştirmeleri ve onların doğrudan doğruya etkisi altında bulunan genç bir ihtilâlcı grup yeniden silahlı ayaklanmaya gitmek niyetindeydi. Hersek isyanının sarpa sarıp milletlerarası bir mesele haline gelmesiyle ortaya çıkan buhran hali büyük Bulgar isyanı girişimine uygun bir ortam olarak düşünülmüş, bu sırada Mahmud Nedim Paşa’nın sadrazam olması İgnatiyef’e aradığı fırsatı vermişti. Bir ayaklanma halinde büyük devletlerin dikkatleri Bulgar meselesi üzerine çekilerek Bulgarlar lehine Rusya’nın ve belki büyük devletlerin işe karışmaları sağlanabilirdi²⁰⁸. Ahmet Cevdet Paşa da yakında Bulgaristan’da bir isyan çıkacağını bizzat müşahade ettiği ve bu konuda Mahmud Nedim Paşa’yı uyardığı hakkında Maruzât’ında şöyle bahseder: *“Hemen Edirne ve Filibe üzerinden intihabata nezaret eyleyerek Sofya’ya kadar gittim. Ve ondan sonra Edirne’ye avdet (geri dönmek) ettim. İcra ettiğim tahkikata nazaran Bulgaristan’da bir azim (büyük) İhtilale istidat peyde olduğu, akilâne ve hâkimane hareket olunursa önü alınabileceği anlaşıldı. Lâkin Mahmud Paşa’ya yazacak olsam derhal İgnatiyef’e göstereceğini bildiğim cihetle yazmayıp, şifahen (sözle) beyan etmeye karar verdim.”* Bundan sonra da Babiâli’ye gidip durumu Mahmud Nedim Paşa’ya bildirerek tedbir almasını

²⁰⁶ Bülent Atalay, *a.g.m.*, s. 72.

²⁰⁷ Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, Kitabevi Yayın No: 49, İstanbul 1996, s. 81

²⁰⁸ Bilâl N. Şimşir, *Rumeli’den Türk Göçleri*, C. II, s. LXXXVII.

istediği halde, onun oralı olmayıp, işi savsakladığını yazar²⁰⁹. İsyan Mayıs ayı için tasarlanmışken Nisan'da başladı. Otluk köyü ve Pazarcık havalisinde bulunan Bulgar köyleri halkı, Türk evlerini yakarak ve Türklere türlü eziyetler yaparak katliama giriştiler. Az zamanda Filibe'nin bütün köylerine sirayet eden isyan bir müddet sonra Sofya taraflarında da baş gösterdi. Mahmud Nedim Paşa, Rus elçisi İgnatiyef'in meselenin izam edilmemesi yolundaki tavsiyesine uyarak Bulgaristan Türklerini âsiler ile baş başa bırakmıştı. Bulgaristan'daki Türkler nefsi-i müdafaa için âsilerin usullerine başvurunca memleket kan ve ateş içinde kaldı²¹⁰. İsyanın Filibe şehrinin birkaç kilometre yakınına kadar ilerlemesi üzerine, Osmanlı Hükümeti bir taraftan bölgeye asker sevk ederken diğer taraftan da gönüllü birlikler oluşturmaya başladı. Tatarpazarcık kasabasının 35 km kuzeyindeki Istrelca köyünü kuşatan 3.000 kadar isyancı üzerine bu birlikler gönderildi. İsyanı rapor eden Edirne gazetesinde isyancıların Filibe kazasından 6 Hristiyan ve 4 Müslüman, Tatarpazarcık kazasından ise 9 Müslüman ve 6 Hristiyan köyü yaktığı belirtiliyor²¹¹. Filibe sancağında cereyan eden vukuattan dolayı dahilen ve hâricen pek çok şikâyet – hususî bir emir ile tahkikatı yapılan ve bu yolda söylenenlerin çoğu mübalağalı olan – husule gelmesinden dolayı, görevinde bulunmaya devam etmesi hükümete dokunacağından Edirne Vilâyeti Valisi Akîf Paşa'nın azledilmesi ve yerine Tuna Vilâyeti Valisi Asım Paşa'nın getirilmesi öngörülmüştür²¹². Hemen hemen üç imparatorun imzasını taşıyan Berlin Momerandumu'nun yayınlandığı sırada Osmanlı Devleti, Bulgar ayaklanmasını bastırmış; İngiltere Başbakanı Disraeli de Osmanlı Hükümeti'ni uzlaşmaz bir tavır takınmağa teşvik etmek üzere İngiliz filosunu yola çıkarmış ve çok geçmeden Çanakkale Boğazı'nın girişinde Beşike Körfezi'nde demir atmışlardır²¹³. Bosna-Hersek'te ayaklanma devam ederken 2 Mayıs 1876'da Tuna'da – bugünkü Bulgaristan – isyan patladı. Rusya'dan silah alan 55 Bulgar köyünün erkekleri Türk köylerini bastılar ve 1000 kadar Türkü vahşet içinde öldürdüler. Müşir Abdülkerim Nadir Paşa, iki tümenle âsilerin üzerine yürüdü ve isyan otuz dokuz gün sonra 4500 asi öldürülerek bastırıldı. Bu haber Avrupa basınında Türklerin on

²⁰⁹ Süleyman Kocabaş, *Sultan Abdülaziz ve I. Meşrutiyet Tarihi*, Vatan Yayınları, İstanbul 2001, s.63, 66.

²¹⁰ E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, s. 98.

²¹¹ Mehmet Hacısalihioğlu, *a.g.e.*, s. 42.

²¹² BOA., İ. MTZ. 04, nr. 5/149, 24 Şaban 1293 (13 Eylül 1876).

²¹³ Vladimir Potyemkin vd., *a.g.e.*, s. 106.

binlerce Bulgarı öldürdükleri, yüzlerce Bulgar köyünü yerle bir ettikleri şeklinde dehşetli bir Türk aleyhtarlığı propagandası halinde yansıtıldı²¹⁴.

c. Sırbistan ve Karadağ ile Harpler

Bosna-Hersek isyanı ve Osmanlı Devleti'nin âsiler lehinde teşebbüste bulunmaları Sırbistan ve Karadağ emaretlerine istiklâllerini kazanmak ya da hiç olmazsa muhtariyet imtiyazlarını genişletmek için ümit vermişti. İsyanın başlangıcından beri Sırlar ve Karadağlılardan bu bölgeye giden gönüllüler, gerilla harbini kuvvetlendirerek uzamasına sebep olmakta idiler. Bundan başka Belgrad'da basın Sırların, Hırvatların, Slovenlerin ve Bulgarların müstakil bir hâkimiyet altında toplanması tezini savunan – Rusya ve Avusturya'nın da teşvik ve tahrik ettiği – neşriyatlar yapmakta idi²¹⁵.

Türk kuvvetleri Hersek ve Bulgaristan ayaklanmalarıyla meşgulken bunu fırsat bilen Sırbistan ve Karadağ, Osmanlı Devleti'nden arazi kazanmak maksadıyla harp hazırlığına başlamış ve sınırlarına yığınak yapmıştı²¹⁶. 1874'de Filibe sancağına bağlı Kızanlık ve Eski Zağra, Çırpan ve Hasköy kazalarında çıkan – Filibe Konsolosu Naydun Giron ve Rusçuk Konsolosu Maşnin'in de körüklediği – ihtilâl, Kızanlık ve Zağra mahallî hükümetlerinin gayret ve himmetleriyle büyümeden bastırılmıştı. Fesatçılardan çoğu yakalanıp yapılan sorguda “*Bulgaristan'da umumi bir ihtilâlin hazırlandığı ve Sırların da buna yardım ve iştirak edecekleri*” şeklinde verdikleri cevaplar üzerine, Sırbistan'ın da yaptığı hazırlıklara bakılınca Vidin ve Niş'teki kuvvetlerin tezyidine başlandı. Bir taraftan malî sıkıntılar, bir taraftan da İgnatiyef'in; “*Sırp hududuna yapılan tahşidâtın Sırları ürkütmekte olup oralarda da sükûnetin bozulabileceği, bunun yapılmamasının Osmanlı menfaatine uygun*

²¹⁴ Yılmaz Öztuna, *Resimlerle 93 Harbi*, Hayat Yayınları, İstanbul 1969, s. 9.

²¹⁵ E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 14.

²¹⁶ Şadi Sükan (Haz.), *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi – Osmanlı Devri – (1877/1878) Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, C. II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 3.

düşeceği” şeklindeki beyanatı, Babıâli’nin Sırlara ve Karadağlılara karşı bu tedbirlerin alınmamasında etkili oldu²¹⁷.

Rusya’nın malî bakımdan da desteklediği Sırbistan’da dört bin Rus gönüllüsü ve General Çernayev komutasındaki bu gönüllüler arasında birçok subay da vardı. Ayrıca ayaklanmacılara ve Sırp Hükümeti’ne yaptığı gizli yardım, Rusya’yı büyük devletlerle sıcak bir çatışmaya sürükleyebilirdi. Nitekim savaşı başlattıkları takdirde Rusya’nın soydaşlarının Türkler tarafından ezilmesine göz yummayacağına aşırı bir inançla bel bağlayan Sırbistan ve Karadağ, ayaklanan Slavlar lehine silahlı bir müdahaleye hazırlanmaya başladılar²¹⁸.

Slavcılık propagandalarının tesiriyle Sırbistan’ın harp hazırlıkları için 12 milyonluk bir harp istikrâzı yapmasını, Slavcılık hareketinin elebaşlarından olan Rus generali Çernayev’in Sırp ordusunun başına getirilmesi ve Sırp askerlerinin sınır olaylarına sebep olması üzerine Osmanlı Hükümeti Sırbistan’ın bu hareketlerinin 9 Haziran 1876’da izah etmesini istedi. Sırp beyi Milan, Bosna-Hersek isyanı sebebiyle Sırbistan ticaretinin zarar gördüğünü, isyan bölgesinden gelen muhacirleri iâşe ve ibate etmede Sırları büyük müşküle soktuğunu belirterek, Bosna- Hersek ihtilâlinin kesin bir şekilde sona erdirilmesi, bunun bir daha tekerrür etmemesi için bu bölgenin asayişinin Sırp askeri tarafından temin edilmesini teklif etti²¹⁹. Osmanlı Devleti bu teklifleri kabule uygun görmediği gibi henüz cevabı vermemiş iken, Sırbistan 1 Temmuz 1876’da isyan ve savaş ilân etti. Bir gün sonra da 2 Temmuz 1876’da Karadağ’ın Sırbistan gibi isyan ve savaş ilân etmesi üzerine Osmanlı Devleti ile Sırbistan ve Karadağ arasında harp başladı ve Hersek’teki ihtilâl de savaşa dahil oldu²²⁰.

²¹⁷ İ. Halil Sedes, *a.g.e.*, s. 198-199.

²¹⁸ Vladimir Potyemkin vd., *a.g.e.*, s. 106.

²¹⁹ E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 15-16.

²²⁰ İ. Halil Sedes, *a.g.e.*, s. 162-163; Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.m.*, *Belleten*, s. 570.

II. BÖLÜM

93 HARBİ - (1877-1878) OSMANLI-RUS SAVAŞI

A. 93 HARBİ ÖNCESİNDE AVRUPA DEVLETLERİNİN TUTUMU VE RUSYA’NIN OSMANLI DEVLETİ’NE ÜLTİMATOMU

Fransa’nın iç karışıklıklarla meşgul olduğu bir dönemde, Avrupa’da barış ve statükoyu korumak için Avusturya-Macaristan, Almanya ve Rusya devletlerinin imparatorlarının 1873’de Saint-Petersburg’da buluşarak aralarında imzaladıkları ittifak anlaşması İngiltere’yi yalnız kalmaya mahkum ediyor, Almanya’ya Avrupa’da, Avusturya’ya Balkanlar’da, Rusya’ya Orta Asya ve Osmanlı topraklarında serbest hareket etme imkânı veriyordu²²¹. Balkanlar’daki barış koşulları konusunda kendi aralarında da henüz bir anlaşmaya varamayan büyük devletlerin İstanbul Hükümeti’nden Sırbistan ile ateşkes yapılması isteklerini, Osmanlı Devleti 10 Ekim günü yaptığı bir açıklamayla kabul ediyor ve Sırbistan’ın uzun bir süre daha işgal altında kalarak müzakerelerin uzaması ve Avrupa’daki durumun lehine dönebileceği umudu ile bu ateşkesi beş hatta altı ay garanti etmeğe hazır olduğunu bildiriyordu²²². Abdülkerim Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun 29 Ekim’de Sırp genel karargâhını eline geçirmesiyle Belgrad yolu açılınca, Sırp Beyinin Rus Çarından telgrafla imdat istemesi sonucu Rusya Babıâli’ye kayıtsız şartsız ateşkesi, her yandan askerî harekâta son verilmesini aksi halde sefaret heyetini geri çekeceği ultimatomeni verdi. Gerek bu durum gerek İngiltere ve Fransız elçilerinin uyarmaları üzerine Osmanlı Devleti istenilen ateşkesi yerine getirmek zorunda kaldı²²³. Rusya kendi subaylarının yetiştirip yönettiği Sırp ordularının bu yenilgileri karşısında bir taraftan Anadolu-Rumeli hudutlarına asker yığmaya

²²¹ Bayram Kodaman, “II. Abdülhamit Hakkında Bazı Düşünceler”, *Osmanlı*, C. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 276.

²²² Vladimir Potyemkin vd., *a.g.e.*, s. 118-119.

²²³ Nevzat Köseoğlu, *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, 2. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002, s. 587; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *a.g.e.*, s. 4-5.

girişirken, diğer taraftan Rusya'nın Londra Büyükelçisi Şuvalof'un, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Derby'e Babiâli'nin Bulgaristan ve Bosna-Hersek'in özerkliğini kabul etmemesi halinde Avrupa Türkiyesi'nin Rusya tarafından işgal edileceğini bildirmesi²²⁴, yürüttüğü Panslavist politikası ile Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurarak harekete geçmesi İngiltere'nin çıkarlarına aykırı olduğundan, İngiltere, Sırbistan, Bosna-Hersek ve Bulgaristan meseleleri görüşülmek üzere İstanbul'da bir konferansın toplanmasını sağlamıştır²²⁵.

1. İstanbul Konferansı'nın Toplanması ve Osmanlı Devleti'nin 1876 Anayasa'sını (Kanun-î Esasî) İlân Etmesi

II. Abdülhamit 31 Ağustos 1876'da Osmanlı tahtına geçtiğinde çok tehlikeli diplomatik bir durum devraldı. Osmanlı İmparatorluğu, Sırbistan ve Karadağ ile savaş halinde ve Rusya'nın tehdidiyle karşı karşıya idi²²⁶. II. Abdülhamid tahta çıkarken meşrutiyeti ilân edeceğine söz vermiş ve “Kanun-î Esasî” hazırlıklarına başlanması için 8 Ekim 1876'da başkanlığına Server Paşa'nın getirildiği bir komisyon kurulmuştu. Babiâli İstanbul Konferansı toplanmadan önce Kanun-î Esasî'ye son şeklini verip, ilânı ile Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahalesinin önüne geçmek istiyordu²²⁷.

Büyük devletler, Osmanlı İmparatorluğu ile Sırbistan ve Karadağ arasındaki savaş bitirmek için görüşürlerken, Rusya bu durumdan istifade ederek Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren diğer meselelerin görüşülmesi için karma bir büyük devletler filosunun İstanbul'a gitmesini; Avusturya-Macaristan'ın Bosna'yı, Rusya'nın da Bulgaristan'ı işgal etmesini önermiş, bu öneri İngiltere ve Avusturya-

²²⁴ Süleyman Kocabaş, *Sultan Abdülaziz...*, s. 223.

²²⁵ Umay Türkeş-Günay, “*Türklerin Tarihi*”, 1. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 557; Nevzat Köseoğlu, *a.g.e.*, s. 587.

²²⁶ François Georjeon, “II. Abdülhamit”, *Osmanlı*, C. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.267.

²²⁷ Süleyman Kocabaş, *Sultan Abdülaziz...*, s. 242-243.

Macaristan tarafından kabul edilmemişti. İngiltere bu meselelerin İstanbul'da toplanacak konferansta çözümlenmesini önermişti²²⁸.

12 Aralık 1876'da büyük devlet delegelerinin toplandığı ve Osmanlı Devleti'nin katılmadığı bir ön konferans niteliğindeki toplantıda, Sırbistan ve Karadağ ile barış koşulları, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'a verilecek düzen görüşüldü. Sırbistan'ın yararına bir iki küçük ayrıntı ve Karadağ'ın biraz genişletilmesi yanında çok geniş özerk bir Bulgaristan isteyen Rus tasarısı reddedilerek, bu geniş Bulgaristan'ın başkentleri Sofya ve Tırnova iki ayrı il olmak suretiyle, Hersek'in Bosna ile birleştirilmesine karar verildi. Doğu Bulgaristan, Batı Bulgaristan ve Bosna adını taşıyacak olan bu iller özerk olacak; büyük devletlerin rızası ile Babiâli'nin beş yıl için atayacağı valiler tarafından yönetilecekti²²⁹. Osmanlı İmparatorluğu'na ait bir konuyu görüşmek üzere toplanacak bir konferansta, Avrupalı murahhasların Osmanlı temsilcilerini aralarına almadan yaptıkları hususi görüşmeler Babiâli'de bir şok tesiri yapmıştı. Ayrıca alınan kararlar Osmanlı Devleti'nin diğer eyaletleri için de bir örnek teşkil edeceği ve imparatorluğun varlığı fiziki tehlikeye gireceğinden kabul edilemezdi²³⁰. Kanun-î Esasî 23 Aralık 1876'da Beyazıd meydanında, eski ve yeni vükelâ, ulema ve askerî rical huzurunda törenle ilân edildi. Aynı gün bu olay imparatorluğun her yerine bildirilerek İstanbul Konferansı'na da meşrutiyetin ilân edildiği, artık konferans çalışmalarına mahal bulunmadığı bildirildi²³¹. Kanun-î Esasî ile dağılması beklenen İstanbul Konferansı, Osmanlı Devleti'nin anayasa ilânını ciddiye almayarak, Osmanlı Devleti'ne kabul ettirilmek istenen maddeler için toplantılarını sürdürdü. Fransa'nın Avrupa dengesinden tecrit olması ve üstelik dengeyi alt üst edecek birleşik büyük Almanya faktörünün ortaya çıkması gibi nedenler karşısında Avrupa'da Rusya aleyhine bir koalisyon oluşturup Türk-Rus Harbi'ni önlemek veya bu harpte Türkiye'ye destek vermek imkânı kalmayan İngiltere için harbi önlemenin en çıkar yolu konferans kararlarını tadil ile bunları Babiâli'nin kabulü idi. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord

²²⁸ Coşkun Üçok, *Siyasal Tarih (1879-1950)*, Gözden Geçirilmiş 6. Baskı, Başnur Matbaası, Ankara 1967, s. 219.

²²⁹ Coşkun Üçok, *a.g.e.*, s. 219-220.

²³⁰ Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.m.*, *Belleten*, s. 588.

²³¹ E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 9.

Derby, İngiliz Baş Delegeesi Salisbury'a bu doğrultuda direktif verdi²³². Salisbury konferans sonrası Padişah ile görüşerek, Osmanlı Devleti'nin ileri sürülen şartları kabul etmemesi halinde büyük bir felaketle karşı karşıya kalacağını, konferansın dağılarak sefirlerin de İstanbul'u terk edeceklerini söyledi²³³. Meşrutiyet ilân edilmiş ancak Meclis-i Mebusan henüz teşekkül edilmediği için İstanbul Konferansı tekliflerini görüşmek ve karara bağlamak üzere 18 Ocak 1877'de İstanbul'da bulunan ferik ve müşir rütbesindeki bütün askerî rical, mahkeme başkanları, Şûray-ı Devlet âzâları, vükelâ, ulemâ, Saray erkânı, patrikler, hahambaşı ve vekillerden ibaret toplanan 250 kişilik bir Meclis-i Umumî İstanbul Konferansı kararlarını oy birliği ile reddederek²³⁴, konferansa bildirdi²³⁵. (Bkz. EK-2) Ardından İstanbul Konferansı dağıldı.

2. Meclis-i Mebusan'ın Açılışı ve Londra Protokolü'nün Reddi

Sultan II. Abdülhamid cülus hattı hümayununda Meclis-i Mebusanı toplayacağı vaadinde bulunmuş, mebus ve ayanların seçimi için 31 Ekim 1876'da "İntihabat Nizamnamesi" çıkarılarak, Osmanlı Devleti'ne muhtariyet ile bağlı vilâyetler hariç, diğer bütün vilâyetlerde iki dereceli seçim yapılarak her 50.000 seçmen için bir mebus gönderilmesi ve ayanların ömür boyu şartı ile görev yapması kararlaştırılmıştı²³⁶.

İstanbul Konferansı'nda bir sonuç alınamayacağının anlaşılması üzerine Rusya diplomatik girişimlerine hız vererek Avrupa devletleri ile anlaşmaya vardı. Balkan sorununda Osmanlıya karşı takınılacak tutumu saptamak üzere Londra'da

²³² Süleyman Kocabaş, *Sultan Abdülaziz...*, s. 265.

²³³ İ. Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s.292.

²³⁴ İstanbul Konferansı'nın tekliflerini incelemek üzere toplanan fevkalâde mecliste Mithat Paşa ve Mahmud Celâleddin Paşa Rusya ile savaş lehine heyecanlı sözler söylemişlerdir. Mithat Paşa'nın teşvikiyle yüksek medrese talebeleri de sokaklara dökülerek hatta padişahın penceresinin önüne gelerek "harp" diye bağırılmışlardır. II. Abdülhamit meclisin red kararını onaylamak zorunda kalmıştır. Bkz. Yılmaz Öztuna, *Resimlerle 93 Harbi*, s. 11-12.

²³⁵ Süleyman Kocabaş, *Sultan Abdülaziz...*, s. 274; Yılmaz Öztuna, *Resimlerle 93 Harbi*, s. 11.

²³⁶ Süleyman Kocabaş, *Sultan Abdülaziz...*, s. 286.

toplanan Avrupa devletleri 31 Mart 1877’de İstanbul Konferansı kararlarından pek de farkı olmayan “Londra Protokolü” nı imzalayarak, protokol kararları Babiâli’ye bildirildi²³⁷. Bu protokol ile; Karadağ’a Hersek sancağından Ortodokslarla meskun iki kaza verilerek Karadağ’ın Osmanlı’ya tâbi olmakta devam etmesi, Bulgaristan ve Bosna-Hersek’te Bizzat Babiâli tarafından ıslahat yapılması isteniyordu. Bununla birlikte son zamanlarda Tuna boylarında toplanan Türk orduları sulh zamanındaki mevcuduna indirilecek ve buna karşılık Rusya da son on yılda silah altına aldığı birliklerini terhis ederek, Türk sınırından kuvvetlerini uzaklaştıracaktı²³⁸. Osmanlı Devleti Heyet-i Vükelâsı uzun tartışmalardan sonra kendisine tebliğ edilen bu protokolü devletin bağımsızlığına zeval getireceği gerekçesi ile 3 Nisan 1877’de reddetmiş²³⁹, özellikle Londra Protokolü’nde bulunan “...yapılacak reformların büyük devletlerin İstanbul’da bulunan elçileri aracılığıyla denetlenmesi...” maddesinin reddi Rusya’nın aradığı savaş bahanesi olmuştur²⁴⁰.

Rusya, Tuna’yı geçmek ve Türk ordusunu ikiye bölerek Edirne’ye doğru ilerlemek plânını uygulayabilmek amacıyla 16 Nisan 1877’de Eflâk ve Boğdan (Romanya) ile ittifak anlaşması imzalayarak, Romanya topraklarından serbestçe geçme ve demiryollarını denetleme hakkını elde etmişti. Bu anlaşmadan haberi olan Osmanlı Devleti’nin 8 Mayıs’ta Romanya’ya savaş ilân etmesine karşılık; Romanya önce 21 Mayıs’ta bağımsızlığını, sonra da 22 Mayıs’ta Osmanlı’ya karşı savaş ilân etti. Romanya ile anlaşmada ihmalkâr davranan Osmanlı Devleti’ne karşı Rusya Balkanlar’da önemli bir üstünlük sağlamış, Rus orduları Romanya topraklarından geçerek kısa bir sürede Tuna önlerine gelme fırsatını elde etmişti.

²³⁷ Rıfat Uçarol, *a.g.e.*, s. 331-332.

²³⁸ Mustafa Öztürk, “1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Belgeleri: Abdi Paşa’nın Muhakemesi”, *Belgeler*, C. XXIII, S. 27, TTK Basımevi, Ankara 2002, s. 118; Yılmaz Öztuna, *Resimlerle 93 Harbi*, s. 12; Süleyman Kocabaş, *Sultan Abdülaziz...*, s. 290.

²³⁹ Mahir Aydın, “Doksanüç Harbi”, *TDVİA*, C. IX, İstanbul 1994, s. 498; Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir’at-ı Hakikat*, Yay. Haz. İ. Miroğlu, İstanbul 1983, s. 270; Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 516.

²⁴⁰ Yelda Demirdağ, *a.g.m.*, s. 129.

B. 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI'NIN BAŞLAMASI VE BALKAN CEPHESİ

19 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş açmaya karar verdiklerini Avrupa devletlerine bildirirken²⁴¹, Rusya'nın İstanbul Maslahatgüzârı 23 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'nin Dışişleri Bakanı Safvet Paşa'ya Osmanlı Devleti ile münasebetlerinin kesildiğini resmen bildirdi ve 24 Nisan 1877'de savaş ilân etti²⁴². Osmanlı-Rus Savaşı başladığında Almanya, Fransa, İtalya ve Avusturya tarafsızlıklarını ilân ederken, İngiltere ise tarafsızlığını belirtmekle beraber²⁴³, 6 Mayıs 1877'de Rusya'ya Süveyş Kanalı, Basra Körfezi, İstanbul ve Tuna nehrinin Rusya'nın işgaline uğraması halinde, İngiliz menfaatlerinin ciddi olarak tehlikeye gireceğinden bahisle buna asla razı olunmayacağını bildiren bir nota verdi. Rusya Başbakanı Gorçakof bu notaya verdiği cevapta, İngiltere'nin tarafsızlığını korudukça notada istenilen hususlara uyulacağına dair teminat verirken²⁴⁴, İstanbul ve Boğazlar konusunda bir teminat vermekten kaçınarak, savaş amaçlarının dışına çıkılmayacağı gibi gayet kaypak bir ifade kullanmıştır²⁴⁵. İngiltere'nin menfaatine riayetle Bulgaristan'ı müstakil bir eyaleti haline getirerek bununla yetinmek Rusya'nın canına minnet olacaktır. Fakat bir on sene sonra fırsat bulduğunda yine Osmanlı Devleti'ne savaş açarak Eflâk ve Boğdan'da yaptığı gibi o zaman dahi memleketeyn ile beraber Bulgaristan'a gelerek, İngiltere'ye kendi menfaatini muhafazaya vakit bırakmaksızın Edirne'nin önüne ve İstanbul kapılarına kadar gelmesi muhtemeldir. Bunun için İngiltere'nin her halde menfaati gözetmekte muhtar olması ve Moskof'un ilerisini düşünüp de işin üzerine düşmemesi için harp tarafıslı Rusya'ya karşı bir taahhüt vermeyecektir²⁴⁶. (Bkz. EK-3A, EK-3B)

²⁴¹ Hüner Tuncer, “Doğu Sorunu” ve Büyük Güçler (1853-1878) – Osmanlı'nın Kader Yılları, Ümit Yayınları, Ankara 2003, s. 143; Rıfat Uçarol, *a.g.e.*, s. 339.

²⁴² Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 271; Şadi Sükan (Haz.), *a.g.e.*, C. II, s. 7; Rıfat Uçarol, *a.g.e.*, s. 340.

²⁴³ Rıfat Uçarol, *a.g.e.*, s. 340.

²⁴⁴ Süleyman Kocabaş, *Sultan Abdülaziz...*, s. 296.

²⁴⁵ Yuluğ Tekin Kurat, , *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği (1877-1880)*, AÜDTCF Yayın No: 181, Ankara 1968, s. 26.

²⁴⁶ BOA., Y. PRK. HR. nr. 1/33, 4 Cemâziyelevvel 1294 (17 Mayıs 1877).

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı diğerlerinde olduğu gibi Kafkas ve Balkanlar olmak üzere iki cephede başlamıştı. Ancak Balkan cephesi hemen tüm Balkanlar'ı kaplayacak şekilde geniş bir alana yayılmak durumunda kalmıştı. Rus askerî otoriteleri bu kez eski klasik ilerleme istikâmetini zayıf kuvvetlerine bırakıp, asıl kuvvetleri ile kaleleri kuşatmadan Tuna'nın en zayıf bölgesinden geçmeyi plânlamışlardı. Bu plâna göre Türkler tarafından kuvvetle tutulan ve oldukça iyi tahkim edilmiş kalelere çatmadan yola devam etmek, Sırp kuvvetlerine yakın olmak, sıcak savaşın devam ettiği Karadağ kuvvetleri ile çarpışan Türk kuvvetlerinin Bulgaristan ile irtibatını kesmek, Türk ordusu için Tuna'dan sonra ikinci bir savunma hattı niteliğinde olan Balkan geçitlerini en kısa yoldan ele geçirmek suretiyle kaleler bölgesini kuşatma çemberi içine alıp Türklerin moralini iyice çökertmek, bundan sonra da Yunanistan'ın da baş kaldırmasını sağlayarak sağladığı avantajlar neticesinde Avrupa devletlerini ve özellikle Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu Rusya lehinde etkilemek amacı güdüüyordu²⁴⁷.

1. Balkan Cephesi'nde Tuna Hattı Muharebeleri

Osmanlı, Tuna'nın Rus ordusunun önünde tabii bir engel olarak ehemmiyetini anlamış ve 1860'lı yıllardan itibaren güçlü bir nehir filosu oluşturmaya ve Tuna kaleler zincirini modernize etmeye girişmişti. Türklerin Tuna donanması ortadan kaldırılmadan veya nötralize edilmeden nehrin geçilmesi düşünülemeyeceğinden nehre mayın döşemek suretiyle Rusların Tuna'yı geçme hazırlıkları 1876 güzünde başlamıştı²⁴⁸. Rus ordu kumandanı Nikola Nikolayeviç, Tuna nehrinin sağ tarafına geçtikten sonra, Tırnova üzerinden en yakın Balkan geçitlerinden geçerek Edirne'ye inmeyi plânladığı harekât plânını, 16 Mart 1877 tarihinde Çar II. Aleksandr'a sunmuş ve bu harekât plânı kararlaştırılmıştı. Tuna nehri kabardığı zaman Nisan başından Haziran sonuna kadar geçilmesi imkânsız hale geldiği için, Nikolayeviç Tuna nehri kabarmadan geçmekte acele ediyordu²⁴⁹. 24

²⁴⁷ Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Balkan Cephesi*, 2. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2004, s. 81.

²⁴⁸ A. B. Şirokorad, *a.g.e.*, s. 416-417.

²⁴⁹ İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, C.VII, Askeri Matbaa, İstanbul 1940, s.7.

Nisan 1877’de Osmanlı Devleti’ne harp ilân etmelerine müteakip, dört koldan Rumeli Cephesi Başkomutanı Çarın kardeşi Grandük Nikola Nikolayeviç komutasında Romanya toprağına girmeye başlayan Rus ordusu Tuna’ya doğru 200 bin kişilik bir kuvvetle ilerliyordu. Karargâhı Şumnu’da bulunan Osmanlı Rumeli Cephesi Başkomutanı Abdülkerim Nadir Paşa ise, emrindeki 186 bin kişilik kuvvetle Ruslara karşı koyacaktı²⁵⁰. Osmanlı Devleti’nin Rumeli cephesine sevk ettiği harp ordusu, Varna’dan Vidin’e kadar Tuna sahillerine çekilmiş bir askerî hat teşkil ediyordu. Tuna nehri ve Balkan dağları, Rus istilâsına engel teşkil edebilecek iki tabii müdafaa hattı idi. Bunların muhafazası Edirne’de teşkil edilecek bir ihtiyat ordusuna bırakılacak ve Bulgaristan asayişinin korunması da Sofya’da bulundurulacak diğer bir kolorduya havale edilecekti. Ancak Edirne ve Sofya’da ihtiyat kolordusu bulundurmaya askeri levâzım kâfi gelmediği için “ *Biz önce Tuna boyunu muhafaza edelim düşman Tuna’yı geçecek olsa bile bir müddet oralarda çarpışırız; o zamana kadar Edirne ve Sofya ihtiyat ordularını hazırlarız*” denilmekle yetinilmişti²⁵¹. Savaş esnasında Osmanlı Donanması üç filo halinde Karadeniz’e çıkarılmıştı ve birinci filo Ferik Hasan Paşa’nın kumandasında Tuna boğazlarının ve Rumeli sahillerinin muhafazasından sorumlu idi. Ruslar Osmanlı savaş gemilerinin harekâtına engel olmak için nehir boyunca içinde büyük topların bulunduğu istihkâmlar yapmış, Tuna nehrine mayınlar döşemiş ve kara yoluyla getirdikleri istimbotlarını Tuna’ya indirmişlerdi²⁵². Türklerin Rus gemilerine ateş açmasıyla 21 Nisan’da başlayan çarpışmalar münavebeli üstünlüklerle 15 Haziran’a kadar sürdü. Osmanlı, Tuna donanmasına bağlı gemileri 500 millik bir alana yaymıştı²⁵³. Tuna Cephesi Başkomutanı Serdâr-ı Ekrem Abdülkerim Paşa elindeki kuvvetlerin yetersizliğini ileri sürerek birinci derecede bu gemilere önem vermişti. Halbuki bu gemilerin silah gücü ve zırh kalınlıkları Rusların değil ağır toplarına saha toplarına karşı durabilecek nitelikte değildi. Ayrıca Tuna nehrinin genişliği de gemilerin serbestçe hareketine müsait olmadığından, bu deniz kuvvetinden nehrin

²⁵⁰ Süleyman Kocabaş, *Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, s. 319.

²⁵¹ Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 382.

²⁵² Ali İhsan Gencer-Nedim İpek, “1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi Vesikaları (Temmuz 1877)”, *Belgeler*, C. XV, S. 19, TTK Basımevi, Ankara 1993, s. 207.

²⁵³ A. B. Şirokorad, *a.g.e.*, s. 416-417.

müdafaasında büyük çapta fayda ummak gafletten başka bir şey değildi²⁵⁴. Rusların Tuna'ya indirdikleri beş istimbol Türk zırhlıları tarafından batırılmışsa da Rusların bir iki yere yerleştirdiği mayınlar Rusçuk'taki Osmanlı gemilerinin yukarıya geçmesine engel oldu²⁵⁵. Rus topçularının Türk mevzii ve kalelerini yoğun ateş altına alması ve Nikopol'e çıkartma yapan Rus kuşatma birliklerini püskürtmekle uğraşan Türk ordusunun Rusçuk'tan Nikopol'e kadar dağılmış olması gibi nedenler, Rus ordusunun ana kuvvetlerinin nereden geçeceğini kestirilememesine sebep olmuştu²⁵⁶. Harp ilân edilir edilmez Romanya ile anlaşılan Rusların Baserabya'dan Romanya'ya girerek Tuna boyunda toplandıktan sonra, General Zimmerman komutasındaki 40.000 kişilik ordusu Maçin'den Tuna'yı geçerek Dobruca'ya girmişlerdir²⁵⁷.

Osmanlı kuvvetleri Rumeli cephesinde üç orduya ayrılmıştı. Rusçuk, Silistre, Şumnu ve Varna'da Müşir Ahmet Eyüp Paşa'nın başında bulunduğu Şark ordusu; Vidin'de Müşir Tokatlı Osman Paşa'nın bulunduğu Batı ordusu; bu iki ordunun arasında – daha sonra başına Hersek'ten getirilecek olan – Süleyman Paşa'nın bulunduğu Güney-Balkan Ordusu²⁵⁸. Osmanlı Umum Kumandanlığı'nın plânı savunma amacıyla tertip edilmiş olup iki savunma hattı kabul edilmişti. Birinci hat Tuna nehri idi. Tuna'nın güney kıyısında tahkim edilen Silistre, Rusçuk Niğbolu ve Vidin kalelerinde önemli kuvvetlerin bulunduğu Tuna-Vidin hattı. Bu hattın gerisinde ikinci savunma hattı olarak Balkanlar kabul edilmişti. Bu hat üzerinde Varna, Şumnu ve Sofya'da büyük kuvvetlerin bulundurulması kararlaştırılmıştı. Rus harp plânına göre de bir Rus kolordusu Tuna'yı aşarak Dobruca'ya geçecek ve Türk kuvvetlerinin Tuna'nın doğu Rus yollarını tehdit etme teşebbüsüne karşı koyacaktı. Bu esnada diğer Rus kuvvetleri Rusçuk-Niğbolu arasından Tuna'yı geçip Edirne'ye

²⁵⁴ Hikmet Süer, *a.g.e.*, s. 76.

²⁵⁵ Ali İhsan Gencer-Nedim İpek, *a.g.m.*, s. 207.

²⁵⁶ A. B. Şirokorad, *a.g.e.*, s. 420.

²⁵⁷ İ. Hami Danişmend, *a.g.e.*, c. IV, s. 302, Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 384-385.

²⁵⁸ Erol Özbilgen, *Osmanlı'nın Balkanlardan Çekilişi (Süleyman Hüsnü Paşa ve Dönemi)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 91; Cemalettin Taşkıran, "93 Harbi'nde Plevne'nin Son Durumu ve Osman Paşa'nın Huruç Harekâtı", *Askerî Tarih Bülteni*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl: 22, S. 43, Ankara Ağustos 1997, s.15-16; İ. Hami Danişmend, *a.g.e.*, C. IV, s. 302.

ilerleyerek Türk kuvvetlerini ikiye ayıracaktı²⁵⁹. Rus taarruzu 24 Haziran'da Rusçuk'un bombardımanı ile başlamış, 27 Haziran'da Bulgarların da yardımıyla Zıştovi kasabası zapt edilmişti. Rus orduları başkomutanı Grandük Nikola Zıştovi'ye geçerek, bölgeye asker sevkياتını artırarak Rus askerinin sayısı 40.000 in üzerine çıkarılmıştı. Rus askerinin sayısının fazla olduğunu gören Osmanlı kuvvetleri savaşımadan geri çekilmişti. Bu durum üzerine savaşı uzaktan müdahale etmeye başlayan İstanbul'daki "Askerî Komisyon" Zıştovi'deki düşman üzerine asker gönderilmesini Serdar-ı Erkemden emretmişti. Bunun üzerine Şumnu'dan Osmanpazarı'na gönderilmek üzere hazırlanan piyade fırkasının sayısı 17'e yükseltilerek bir fırka süvari ile birlikte Müşir Ahmet Paşa komutasında Zıştovi'ye gitmek üzere yola çıkarılmış; Gürçeşme mevkiine ilerleyen bu yardım güçleri Rusçuk'tan gelen 12 taburla birleşip düşmanla mücadeleye başlamıştı. Ancak İstanbul ve Rusçuk'tan yardım için gönderilen ve Şumnu'ya ulaşan Namık ve Redif Paşalar, Eyüp Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetlerinin düşman üzerine yürümesini tasvip etmeyip, düşmanı kendine çekmeyi ve daha uygun bir mevkide savaşma fikrini ileri sürmüşlerdi. Bu sırada İstanbul'dan Rusların Timuk nehri civarında savaşmak üzere asker sevkياتına başladıkları haberini almaları üzerine Osmanlı kuvvetleri mevcut asker miktarının yetersiz olduğunu düşünerek çatışmaya girmemişlerdi²⁶⁰.

*"Abdülkerim Paşa, Rus erkânıharbi tarafından intihab olunan geçit noktasını haber alıp, Rusçuk ve Niğbolu'daki askerini Zıştovi'de toplamış olsa idi, Ruslar Tuna'yı geçemez, başarılı olsalar bile pek çok telefata vererek geçerlerdi"*²⁶¹.

Sadece Tuna'yı geçmek için bile 40.000-50.000 kişilik bir kuvvet kullanan Rus ordusu tahminlerinin aksine çok zayıf bir direnişle karşılaşmışlardı. Düşmanın Tuna'nın güneyine geçerek Silistre, Rusçuk ve Şumnu'da Osmanlı ordusunun kısım kısım imhası, Rumeli cephesinde Osmanlı hatasının başlangıcı olmuştur.

²⁵⁹ Ali İhsan Gencer-Nedim İpek, *a.g.m.*, s. 207; Cemalettin Taşkıran, *a.g.m.*, s. 16.

²⁶⁰ Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 389-393.

²⁶¹ Süleyman Kocabaş, *Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, s. 320.

Ruşuk İle Niğbolu arasındaki Osmanlı topraklarına ayak basan Rus güçlerinin amacı Balkan geçitlerini geçerek Bulgaristan'ı ele geçirmek ve Edirne-Sofya demiryoluna ulaşmaktı²⁶². Bu plânın ana fikri Türklerin dayanağı olan kaleleri muhasaraya mecbur kalmaksızın bir an önce Edirne'yi işgal etmek, Edirne'nin ele geçirilmesi ile istenen barış sağlanamazsa İstanbul'a yürümektir²⁶³. Tuna'yı geçen Rus ordusu bölgedeki Osmanlı ordusunun durumuna göre üç kola ayrılarak, Güney kolunun öncü komutanlığında da bulunan Grandük Nikola komutasındaki bir kol Ruşuk'taki "Şark Ordusu" üzerine, Krüdner komutasındaki kol Niğbolu'ya doğru, General Radetzski komutasındaki diğer bir kol "Güney Ordusu" üzerine doğru harekete geçti. Rus ordusunun ilerleyişi ile 7 Temmuz 1877'de Tırnova işgal edildi.²⁶⁴ 15 Temmuz'da Niğbolu Rusların şiddetli hücum ve bombardımanına uğrayarak, 16 Temmuz'da Lofça işgal edildi. Ruslar Balkanlar'ı geçerek Kızanlık ve Yeni Zağra'yı tehdit etmeye başladı²⁶⁵. General Gurko Kızanlık kasabası ile Şıpka köyünü ele geçirince, Balkan geçitlerinden olup stratejik önemi bulunan Şıpka'daki Osmanlı kuvvetleri Rusların birçok saldırısına şiddetle karşı koydularsa da yenileceklerini anlayınca 19 Temmuz'da bu geçidi gizlice çekilerek tahliye etti ve aynı gün Rus ordusu buralara yerleşti²⁶⁶. Düşmanın bölgeden tahliyesi ve bu kazalardaki Müslüman ahalinin Tuna'da olduğu gibi düşmanın haince davranışlarına karşı mümkün olan her türlü tedbirin alınması için²⁶⁷, emrindeki serbest birliklerle Edirne'ye gelmesi konusunda "Meclis-i Âli-i Harbiye" tarafından 3 Temmuz 1877 günü hareket emri verilen Bosna ve Hersek Kumandanı Müşir Süleyman Hüsnü Paşa ordusunu, II. Abdülhamit Rumeli'ye kaydırmıştır²⁶⁸. Bir iki güne kadar Dedeâğaç'a gelmesi ümitlenilen Süleyman Paşa'nın ordusu²⁶⁹, deniz yoluyla 22 Temmuz 1877 tarihinde Dedeâğaç iskelesine ulaşmış, orduya nefes bile aldırmadan demiryoluyla önce Edirne'ye taşınmıştır²⁷⁰. Rus ordusunun Tuna'yı geçmesi İstanbul

²⁶² Hüner Tuncer, "Doğu Sorunu" ..., s.146.

²⁶³ Hikmet Süer, *a.g.e.*, s. 55.

²⁶⁴ İ. Hami Danişmend, *a.g.e.*, C. IV, s. 303; Cemalettin Taşkıran, *a.g.m.*, s. 16.

²⁶⁵ Von Herbert, *Plevne Meydan Muharebesi (Bir İngiliz Subayının Anıları)*, Çev. Nurettin Artam, 1.Baskı, Kaştaş Yayınevi, İstanbul Nisan 2004, s. 77, 80.

²⁶⁶ Mahir Aydın, *a.g.m.*, *TDVİA*, c. IX, s. 498; Hikmet Süer, *a.g.e.*, s. 185.

²⁶⁷ BOA., İ. MMS. nr. 57/2621, 6 Receb 1294 (17 Temmuz 1877).

²⁶⁸ Erol Özbilgen, *a.g.e.*, s. 103-104.

²⁶⁹ BOA., İ. MMS. nr. 57/2621, 6 Receb 1294 (17 Temmuz 1877).

ve Edirne’de büyük heyecan yaratırken, Sultan II. Abdülhamit 60 bin kişilik kuvvetiyle Vidin’de bulunan Osman Paşa ile yaptığı uzun bir telgraf görüşmesinde Vidin ordusu ve Karadağ’dan gelmekte olan Süleyman Paşa ordusuna güvendiğini bildiriyordu²⁷¹.

Rusların bölge Hristiyanlarını da ayaklandırarak Doğu Rumeli’yi istilâ hareketini Von Herbert şöyle ifade ediyordu. “*Gerçekte Gurko, bu müthiş “Anibal”, elinden gelen her şeyi yapmakta kusur etmiyor, Edirne ve İstanbul’a dehşet saçıyordu*”²⁷². Ne Süleyman Paşa’nın ordusu ne de Türk ordusunun fedakârlığı burayı geri almaya imkân vermiyordu.

Rusların kazandığı bu başarılar İstanbul’da endişe ile karşılanmış ve başta Balkan Orduları Umumi Kumandanı Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Paşa olmak üzere bazı komutanlar görevden alınmıştır. Görevden alınanların yerine Tuna Ordu Komutanlığı’na Müşir Mehmed Ali Paşa, Balkan Orduları Umumi Komutanlığı’na Süleyman Paşa getirilmiştir²⁷³.

2. Balkan Cephesi’nde Eski Zağra ve Kızanlık Muharebeleri

Tuna Cephesi Başkumandanlığı Mehmed Ali Paşa’ya verildiği sırada Ahmet Eyüp Paşa ve Osman Paşa maiyetinde idiler. Savaş plânlarının yeniden düzenlenmesi işi Mehmed Ali Paşa’ya verilmişti. Rusların Balkanlar’ı aşarak hücumla geçmeleri muhtemel olduğundan Süleyman Paşa’ya düşmanın Balkanlar’dan geri çevrilmesi ve buranın emniyetinin sağlanması vazifesi verildi. Süleyman Paşa, kumandasındaki askerle Dedeoğaç’tan Edirne’ye gidip vakit geçirmeden Karapınar menzilini karargâh yaptı²⁷⁴. Süleyman Paşa çağrılmadan önce Rauf Paşa Hain ve Frediç Boğazları’nın karşısında bulunan Yeni Zağra’yı kollamaya memur edilmişti. Bundan maksat hem bu boğazlardan geçebilecek Ruslara mani olunması hem de

²⁷⁰ Erol Özbilgen, *a.g.e.*, s. 105.

²⁷¹ Süleyman Kocabaş, *Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, s. 320.

²⁷² Von Herbert, *a.g.e.*, s. 81.

²⁷³ E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 48.

²⁷⁴ Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 405-406.

Edirne'ye giden demiryolu hattının düşman istilâsından muhafazası idi²⁷⁵. 22 Temmuz 1877'de Eski Zağra'nın da işgal edilmesi üzerine Süleyman Paşa ve Balkan Kumandanı Rauf Paşa 27 Temmuz 1877 günü Radina istasyonunda buluşarak Eski Zağra, Kızanlık, Şıpka, Hain ve Frediç geçitlerinin düşmandan geri alınması kararlaştırıldı. Daha sonra Tuna Umum Komutanı Müşir Mehmed Ali Paşa ordusunun yardımı ile Tırnova'ya yöneleceklerdi. Meclis-i Umûr-i Harbiye'nin de onayladığı harekât plânına göre; Rauf Paşa emrindeki kuvvetlerle Yeni Zağra'dan, Mirliya Hulusi Paşa halen bulunduğu Çırpan'dan, Süleyman Paşa ise merkezdeki Karapınar'dan aynı anda hareket ederek Eski Zağra önlerinde buluşarak birlikte taarruz edeceklerdi²⁷⁶. Rauf Paşa üç fırkanın birleşeceği mevki olan Arabacı köyü tarafını tutmayıp doğrudan Eski Zağra üzerine hareket etti. Bu durumu Bulgar casusları vasıtasıyla haber alan Rus ordusu, Rauf Paşa'nın Yeni Zağra'dan ayrılmasından sonra kasabayı zapt etti ve burayı korumak üzere bırakılan üç tabur askeri de yarı zayıat verdirerek Edirne Karapınar'a kaçırmıştı. Yalnız olarak yakaladığı Rauf Paşa fırkasını da Curanlı korusunda perişan ederek dağıttı²⁷⁷. 29 Temmuz 1877'de Karapınar'dan Eski Zağra'ya hareket eden Süleyman Paşa Eski Zağra'ya yaklaşıncı Şükrü Paşa komutasındaki dördüncü liva merkez, Recep Paşa komutasındaki ikinci liva sağ, Veysel Paşa komutasındaki üçüncü livayı da sol kanattan Eski Zağra üzerine hareket ettirdi²⁷⁸. İlerlemekte olan Recep Paşa livasına düşman kuvvetlerinin 30 Temmuz 1877'de top ateşiyle taarruz etmesiyle başlayan muharebede Recep Paşa livası şiddetli mukavemet gördüğünden yavaş ilerliyordu. Veysel Paşa livası da Ciğersöken tepesini tutarak Ilıca yolunu kesmişti. Recep Paşa, Curanlı tarafından acele getirilen ve şose hendeğine pusuya yatırılan düşman müfrezesine dikkatle ve kahramanca hücum edince pusudaki düşman taburu dağılıp kaçtı. Piyadeler Yeni Zağra ve süvariler Kızanlık yolunu tuttu. Recep Paşa livası şehrin doğu cihetini sardı ve Çadıröyüğü ve daha yukarı sırtlarda düşmanı perişan etti²⁷⁹. Veysel Paşa da düşmanın müdafaa hattının sağ tarafını iyice sıkıştıınca Rus

²⁷⁵ Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 406.

²⁷⁶ Hikmet Süer, *a.g.e.*, s. 185; Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 40; Erol Özbilgen, *a.g.e.*, s.106-107.

²⁷⁷ H. Râci Efendi, *Tarihçe-i Vak'a-i Zağra*, Haz. Ertuğrul Düzdağ, Timaş Yayınları, İstanbul 1990, s.130,133.

²⁷⁸ Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 409; Hikmet Süer, *a.g.e.*, s.198.

²⁷⁹ H. Râci Efendi, *a.g.e.*, s. 142-143.

ve Bulgar kuvvetlerinin durumu zorlaşmış ve geri çekilmeye başlamıştı. Recep ve Veysel Paşalar bu durumdan istifade sağdan ve soldan düşmanı iyice sıkıştırınca düşman geri çekilmek zorunda kalarak Yeni Zağra'ya çekildi. Şimdiye kadar I. Plevne muharebesi dışında ciddi bir direniş görmeyen düşman, Süleyman Paşa kuvvetleri karşısında ezilmiş²⁸⁰, Eski Zağra 30 Temmuz'da Osmanlıların eline geçmişti²⁸¹. Ertesi gün Kızanlık'a ve Şıpka'ya yürümek azminde olan Süleyman Paşa'nın, Rauf Paşa'nın bozularak Edirne Karapınar'a firar eylediğini haber alması, Yeni Zağra firarilerinden Miralay Musa Kâzım Bey'e rivayeten "*Ruslar, yirmi bin kişiyle Yeni Zağra'yı alıp Karapınar'a doğru yürüyorlar*" şeklindeki haberin Yıldız'a iletilmesinden sonra, bunun Yıldız tarafından Süleyman Paşa'ya tebliğ edilmesi, ordunun mühimmat ve zahire yolu bulunan Yeni Zağra'nın kurtarılması lüzumunu gösterdi. Böylece Kızanlık ve Şıpka'ya harekât plânı ertelendi²⁸². Curanlı muharebesinde ordusu yıpranmış olan ve muharebeden sonra kuzeye çekilmiş olan General Gurko'nun ordusu Eski Zağra muharebesinde ağır kayıplar vermişti. Uğradığı kayıplar ve cephane yetersizliğinden yeni bir muharebeye girme taraftarı olmayan Gurko'nun ordusu²⁸³, Şıpka ve Gabrova'yı bıraktıkları gibi Tırnova'yı da tahliye etmeye başlamışlardı. Fakat takip edilmediklerini ve ordunun Yeni Zağra'ya çekildiğini görünce, intikamcı Bulgarlar, Balkanlar'dan inerek Müslümanları imhaya ve mallarını yağmaya giriştiler²⁸⁴. Gurko'nun ordusunun daha fazla perişan edilmesi mümkün iken böyle önemli bir fırsatın kaçırılmış olması Türk askerî harekât hatalarından biri olarak değerlendirilebilir. Türk ordusu düşmanın toparlanmasına fırsat vermeden taarruz durumuna devam etseydi, Balkanlar'daki bu önemli geçit noktası elde tutularak savaşın seyri lehimize döndürülebilirdi. Ancak sürat isteyen bu hareketin yapılabilmesi için elde yeteri kadar süvari kuvvetlerinin bulunması gerektiğini de unutmamak gerekir.

²⁸⁰ Hikmet Süer, *a.g.e.*, s. 201-202; Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 409.

²⁸¹ Erol Özbilgen, *a.g.e.*, s. 109.

²⁸² H. Râci Efendi, *a.g.e.*, s. 151-152.

²⁸³ Hikmet Süer, *a.g.e.*, s. 203.

²⁸⁴ H. Râci Efendi, *a.g.e.*, s. 153.

3. Balkan Cephesi'nde Şıpka Muharebeleri

Süleyman Paşa düşmanın geri çekilmesinden sonra Meriç ve Tunca vadilerindeki Osmanlılara karşı ayaklanmış olan Bulgarları temizledi. Savaşmadan ele geçirdiği Frediç Boğazı'nı düşmanın geçişine kapatmak üzere gerekli güçlendirmeleri yaptı. 15 Ağustos'ta Hain Boğazı'nı, 19 Ağustos'ta da Kızanlık'ı yine savaşız ele geçirdi²⁸⁵. Süleyman Paşa'nın Şıpka'ya taarruzu 20 Ağustos'ta başlamış ve yedi gün süren bu kanlı hamlede fevkalâde gayret ve şiddetle en güzide kıt'alarını ateşe atmış, hem kendi hatası hem de Rusların bu buhranlı anlarında takviye kuvvetler göndermesinden dolayı muvaffakiyet gösterememişlerdi²⁸⁶. Hazargrad ve Plevne ordusu Selvi-Gabrova yönünde ilerleyerek Şıpka Boğazı'nı geriden zorlayabilirdi ancak her geçen gün biraz daha güçlenen düşman kuvvetlerine karşı taarruza geçebilmek takviye kuvvetlerin gelmesiyle mümkün olabilirdi. Taarruz durumundan savunma durumuna geçen Süleyman Paşa 26 Ağustos 1877'de başkomutanlığa gönderdiği telgrafta; yapılan muharebelerde taburlarının çok yıprandığını, her türlü savaş mühimmatının tedarik edilerek eksikliklerinin bir an önce giderilmesini ve takviye kuvvetlerinin bir an önce gönderilmesini istemişti²⁸⁷. Rus kuvvetleri Şıpka Boğazı'nda iki müdafaa grubu halinde bulunuyorlardı; birinci müdafaa grubu Sveti Nikola tepesinde, ikinci müdafaa grubu ise Şıpka Boğazı'na 1,5 km uzunluğundaki arka arkaya uzanan derinlikte mevzilenmişti. Bu suretle Süleyman Paşa kuvvetleri stratejik önemi büyük olan Şıpka Boğazı'nı alamadı. Ancak Rusların Şıpka Boğazı'ndaki müdafaa mevziilerini üç taraftan kuşatmış oldu. Bu durum karşısında Rus orduları çok sarsıldı ve önemli zayıata uğradı²⁸⁸. 27 Ağustos-13 Eylül 1877 arası hareketsiz fakat topçu düellolarıyla geçtikten sonra bir savaş kurulu kurarak gece baskınına karar veren Süleyman Paşa, 16-17 Eylül gecesi cepheden yapılan bir baskınla en önemli ve en yüksek noktası olan "Sveti-Nikola" yı çok kanlı savaşlar sonrasında ele geçirdi ise de ek kuvvetleri gelen Rus ordusu bir gün sonra burayı tekrar geri almıştı²⁸⁹. (Bkz. EK-4) Türk ordularının birleşmemiş

²⁸⁵ Erol Özbilgen, *a.g.e.*, s. 116; Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 425.

²⁸⁶ İ. Hami Danişmend, *a.g.e.*, C. IV, s. 304.

²⁸⁷ Hikmet Süer, *a.g.e.*, s. 300-301.

²⁸⁸ Hikmet Süer, *a.g.e.*, s. 280.

²⁸⁹ Erol Özbilgen, *a.g.e.*, s. 117.

olması ve neticede Plevne'deki kahraman Garp ordusunun kurtulamamış olmasında en mühim rol Şıpka muvaffakiyetsizliğidir.

Mehmed Ali Paşa'nın azledilmesi üzerine yerine 26 Eylül 1877'de Süleyman Paşa Tuna Doğu Ordusu Başkumandanlığı'na getirilirken, Balkan Ordusu Kumandanlığı da Rauf Paşa'ya verildi²⁹⁰. Bu sırada Ruslar Plevne üzerine yığınaklar yapmakta ve Osmanlı Devleti Plevne'nin savunması için her yerden asker sevk etmeye başlamıştı. Geride tabyaların muhafazasını sağlayacak kadar asker bırakılmak suretiyle Balkan Ordusu'ndan da asker sevk edildi. Buradaki görevi iki ay kadar süren Rauf Paşa, Seraskerlik kaymakamlığına tayin edilince yerine önce Ahmet Eyüp Paşa, sonra Ferik Veysel Paşa getirildi. Ahmet Eyüp Paşa ise Edirne'de oluşturulan ihtiyat ordusunun kumandanlığına havale edildi. Plevne'nin düşmesinden sonra Rusların hücumu geçmesiyle Balkan Ordusu bozguna uğradı ve büyük bir kısmı esir düştü²⁹¹.

4. Balkan Cephesi'nde Plevne Muharebeleri

Plevne, savunma için uygun bir yer olmasa da Niğbolu, Rusçuk, Sofya, Tırnova ve Filibe'den gelen yolların kavşağında bulunmasından dolayı stratejik bir konuma sahipti. Ayrıca Plevne-Sofya yolu Avrupa Türkiye'si'nin en geniş yolu idi. Tırnova, Niğbolu ve Şıpka geçidini işgal ettikten sonra Ruslar Plevne'ye doğru ilerlediler. Bunun üzerine Osmanlı Orduları Başkomutanı Abdülkerim Paşa'dan Plevne'ye gitme ve bu şehri tutma emri alan Osman Paşa²⁹², Plevne'ye hareketinden önce 3 tabur piyade, 1 bölük süvari ve 4 toptan oluşan bir kuvvetle Mirliva Atıf Paşa'yı kasabaya göndermişti²⁹³. Atıf Paşa'nın Plevne'ye gelerek yaptığı faaliyetler Bulgarlar tarafından Bulgarini'deki (Plevne-Niğbolu yolu) Kazak Süvari Tümen Komutanı Albay Tutolmin'e haber vermesi ve bu haber üzerine Rus Tugay Komutanı'nın Plevne'ye gönderdiği keşif müfrezesinin de haberi doğrulamasından sonra, durum 9. Kolordu Komutanı General Krüdner'e bildirilmişti. Osman Paşa

²⁹⁰ Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 432; Hikmet Süer, *a.g.e.*, s. 307.

²⁹¹ Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 432-433; Hikmet Süer, *a.g.e.*, s. 307.

²⁹² Cemalettin Taşkıran, *a.g.m.*, s. 17.

²⁹³ Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 146; Hikmet Süer, *a.g.e.*, s. 158.

kuvvetlerinin Plevne’de mevzileniyor olmaları üzerine Tuna Cephesi Başkomutanı Grandük Nikola Nikolayeviç 9. Kolorduya emir vererek Plevne’nin işgal edilmesini istedi. Plevne’nin güneyi emniyete alınmadan ve ordunun cephe eksikliği giderilmeden harekâta girişmek istemeyen Krüdner’in endişesi üzerine karargâhı Tırnova’da bulunan Rus Cephe Komutanı Grandük Nikola, yaverlerinden Yarbay Zerepkov’u kuvvetli bir süvari müfrezesiyle Servi ve Lofça üzerine gönderdi. Aynı gün Krüdner de aldığı emir ve ikazlar üzerine 5. Tümen Komutanı General Schilder-Şuldner’e Plevne’ye hareket emri verdi²⁹⁴. General Krüdner Tuna Cephesi Başkomutanı Grandük Nikola’ya “*Birliklerim 19 Temmuz’da Plevne’de olacaktır*” telgrafını çekmiş ve 18 Temmuz’da Plevne’ye doğru hareket eden 5. Tümen komutanının birliklerinin ağırlıklarıyla Plevne’ye gelmesi 20 Temmuz’u bulmuştu. Bu durum Krüdner’in plânını boşa çıkarmıştı²⁹⁵. Plevne’yi ele geçirmek için Türk istihkâmları önüne ancak 19 Temmuz akşamı gelebilen Tümgeneral Schilder-Şuldner’in müfrezesi akşama kadar şiddetli bir topçu ateşi açmış ertesi gün yaptığı ilk hücumunda başarılı olamamıştı²⁹⁶. İlk Plevne Muharebesi’nde düşmanın Niğbolu yönünden gelmesi beklenildiği için Osman Paşa’nın ordusunun mevzilenmesi kasabanın kuzey kesiminde olmuştu. II. Plevne Muharebesi’nin başladığı 30 Temmuz 1877 gününe kadar geçen süre içinde her türden yapılan mevzilerin miktarı artırılmış, tahkimatın şekil ve niteliği değiştirilerek Plevne kasabasını kuşatacak şekilde tamamlanmıştı. Hatta mevziler geriye doğru birkaç hat şeklinde genişletilmişti²⁹⁷. Müşir Osman Paşa kazandığı başarıdan sonra Lofça’nın geri alınması için hazırlık yapmıştı. Turyan, Derbent ve Şıpka gibi önemli Balkan geçitlerine sahip ve Tırnova ile Servi istikâmetine doğru uzanan muntazam yollara sahip olması bakımından stratejik konumu ile önem teşkil eden Lofça 27 Temmuz 1877’de ele geçirildi²⁹⁸. Grandük Nikola Plevne’ye yapılacak taarruzu bizzat yönetmek isteyince güney cephesinden ayrılmak zorunda kalmış ve yerine Radetzski tevdi edilmişti. Plevne’ye güneyden, Servi ve Lofça tarafında taarruz tekerrür etmiş olduğundan Servi ve civarına tabiye edilmiş ordudan takviye edilerek artırılan bu

²⁹⁴ Hikmet Süer, *a.g.e.*, s. 159-160.

²⁹⁵ Hikmet Süer, *a.g.e.*, s. 160.

²⁹⁶ İ. Hami Danişmend, *a.g.e.*, C. IV, s. 303; Cemalettin Taşkiran, *a.g.m.*, s. 17.

²⁹⁷ Hikmet Süer, *a.g.e.*, s. 224.

²⁹⁸ Hikmet Süer, *a.g.e.*, s. 171.

cihetteki Rus ordusunun başına Prens Svyhtopolk- Mirsky getirilerek Radetzski'nin emri altına verildi. Keza Türkler balkan geçitlerine doğru ilerlerse General Gurko öncü grubu da Radetzski'nin emrine girecekti²⁹⁹.

Plevne'den bütün Rus ordusunun hatta Balkanlar'ın ötesine gönderilen orduyu tehdit edebileceğinden endişelenen Grandük Nikola Nikolayeviç Osman Paşa'nın ordusunun bütünüyle ortadan kaldırılarak Plevne'nin ele geçirilmesini istedi. Temmuz ortasına kadar Plevne önlerinde takviyeler artırılarak, Temmuz'da ikinci saldırıyı başlatan Krüdner'in ordusunun bu hücumu bir felaketle sonuçlandı. Çar II. Aleksandr umumi bir seferberlikle görevlendirdiği 110 bin kişilik ordusunun bölgeye intikalinin Eylül-Ekim'den önce olamayacağı ve ayrıca karargâhtan göndereceği takviye kuvvetlerinin bölgeye intikali de Ağustos'tan önce olamayacağından müdafaa pozisyonunda kaldı³⁰⁰. Ruslar için sürekli tehdit oluşturan Balkan Ordu Komutanı Süleyman Paşa'nın Ağustos 1877 sonlarında Şıpka'da yaptığı üst üste taarruzlar olumlu sonuç vermeyince müdafaa durumuna geçilmesi, Ruslara üçüncü Plevne taarruzunun yolunu açmıştı. Plevne hücumu için Tırnova ve özellikle Şıpka bölgesinden Plevne'ye gidebilmek için o yönde tek engel vardı o da Lofça idi. Lofça'yı almak üzere harekete geçmişlerdi³⁰¹. Ruslar General İmeretenski komutasına General Skobelef kuvvetlerini dahil ederek oluşturdıkları 25.000 kişilik ordusunu Lofça'yı almakla görevlendirmişti. Rus ordusunun sayı ve top bakımından üstün durumda olması Lofça'da Mirliya Rıfat Paşa komutasındaki 4.000 kişilik Türk ordusunu zor durumda bırakmış, Rus kuvvetlerinin 2 Eylül 1877'de Bağlarbaşı tepesini top ateşine tutması ile buradaki Türk birlikleri Kızıltepe'ye çekilmek zorunda kalmıştı³⁰². Rıfat Paşa, geri çekilen birliklerini esas müdafaa hattı olan Lofça'nın kuzeybatısındaki müdafaa mevzilerine toplamış, Rusların Kızıltepe'de oluşturmaya başladığı hareket merkezini top altında tutmaya çalışmıştı³⁰³. Rıfat Paşa'nın Plevne'den yardım isteği üzerine 3 Eylül'de 20 tabur piyade, 3 batarya top ve eldeki süvari kuvvetlerinin bizzat komutasını alarak Lofça'ya harekete geçen

²⁹⁹ İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus...*, C. VII, s. 1-2.

³⁰⁰ A. B. Şirokorad, *a.g.e.*, s. 422-423.

³⁰¹ Hikmet Süer, *a.g.e.*, s. 348.

³⁰² Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 459.

³⁰³ Hikmet Süer, *a.g.e.*, s. 352.

Osman Paşa, Lofça'ya ulaştığında Ruslar tarafından işgal edilmişti³⁰⁴. Grandük Nikola Nikolayeviç, meşhur kibir ve azametini bir tarafa bırakarak; Romanya prensine çektiği telgrafta: *“İmdadımıza yetiş! Tuna'yı nerede ve ne şekil, şartlar altında geçmek istersen geç; fakat bir an evvel geç ve yetiş! Çünkü Türkler bizi mahvediyor! Hristiyanlık davası kayboldu!”* diyordu. O günlerde seyyar Rus ordusunun ne derecelerde güç ve tehlikeli bir vaziyete düşmüş olduğu anlaşılıyordu³⁰⁵. Osman Paşa'nın cansiperane müdafaası karşısında müşkül durumda kalan Ruslar, Osmanlı idaresinden kurtulmak amacı ile Rusya yanında savaşa giren, buna rağmen Romenlerle aynı cephede çarpışmak istemeyerek Tuna nehrinin sol sahilinin emniyeti gibi geri hizmetler verdiği bu “üvey orduya” karşı tutumunu değiştirerek 40.000 kişilik Romen ordusunu Plevne önüne getirmişti³⁰⁶. Plevne harekâtının Başkumandanlığı Romanya Prensi Karol'a verilirken, muhasara kumandanlığı ile Erkân-ı Harbiye reisliğine de General Tottleben tayin edilmişti³⁰⁷. 30 Ağustos'ta üçüncü Plevne hücumunu başlatan Ruslara, bu muharebede de ağır kayıplar verdirildi. Üçüncü Plevne Rusya'nın hem ordusunda hem de tüm ülkede şok etkisi yarattı. II. Aleksandr askerî meclisi toplayarak Tuna'nın öbür tarafına çekilmeyi teklif etti ise de konu üzerinde uzun bir düşünceden sonra yeni takviye kuvvetler gelinceye kadar tekrar savunmaya çekilmeyi kararlaştırdı. Osman Paşa başarılı bir müdafa sergilemiş olmasına rağmen durumunun tehlikede olduğunun farkındaydı ve bu yüzden çevresi tamamen kuşatılmadan çekilmesine izin verilmesini istediye de yerinde kalması emredildi. Batı Bulgarya garnizonundan Şevket Paşa kumandasında bir ordu oluşturularak takviye gönderildi³⁰⁸.

Gazi-Osman Paşa'nın Plevne'deki ikinci zaferiyle üçüncü zaferi arasında tam 44 gün geçmiş, Plevne harikasının karşısında maneviyatı sarsılarak aczini anlayan Rus ordusu Niğbolu-Ruşuk-Şıpka arasında adeta mahpus gibi hareketsiz kalmaya mahkûm olmuştu. Çar'ın ısmarladığı yardımcı kuvvetlerin de gelmesi bir 44 gün daha geçeceği muhakkak olduğu halde Şark, Güney ve Garp Türk ordularının

³⁰⁴ Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 461.

³⁰⁵ İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus...*, C. VII, s. 3.

³⁰⁶ Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.e.*, s. 40-41.

³⁰⁷ İ. Hami Danişmend, *a.g.e.*, C. IV, s. 304.

³⁰⁸ A. B. Şirokorad, *a.g.e.*, s. 424.

düşmanı el birliğiyle imha etmeye muvaffak olamaması İsmail Hami Danişmend'e göre³⁰⁹; başkumandan vaziyetinde bulunan ehliyetsiz Mehmed Ali Paşa'nın ordu kumandanlarına söz geçirebilecek kuvvetli bir şahsiyet olmaması ve İstanbul'un da her kumandanla ayrıca muhabere ederek aralarında elbirliğine imkân bırakılmamış olmasıdır. Her ordu kumandanı kendine göre bir plân tatbik etmiş ve Rus ordusunun müşkül ve buhranlı vaziyetinden istifade edilememiştir.

Orhaniye Fırkası Komutanı Ferik Şevket Paşa Kemerköprü ve Radomirça mevkilerine asker yerleştirerek Orhaniye yolunu emniyet altına almak istemiş, ancak bölgenin fiziki şartlarından dolayı istihkâm dağınık ve zayıf olduğundan bu kuvvetler arasında rahat bir yardımlaşmanın güç olması bir Rus saldırısı karşısında bu mevkiinin işgal edilmesine açık görünüyordu. Bunun için yapılabilecek üç yol vardı. Birincisi; Lofça'yı alarak Rusların sağ kanadından Balkanlar'a dayanan bir savaş hattı oluşturmak, ikincisi; Orhaniye ve Plevne taraflarına seyyar fırka çıkarmak, üçüncüsü ise; önemli noktaları ele geçirerek aradaki irtibatı sağlamaktı³¹⁰.

Ruslar III. Plevne Muharebesi'nden de mağlup çıkınca General Gurko, komutasındaki 35.000 kişilik kuvvetle harekete geçti. Sofya-Plevne yolunu işgal ederek Plevne'ye ulaşımı sağlayacak olan son yol da kapatılmış oluyordu. Plevne'yi savunan Osmanlı ordusu açlık ve cephanesiz kalma problemiyle karşı karşıya kaldı³¹¹. 15 Ekim'de Petersburg'dan kraliyet telgrafı ile çağrılan General E. İ. Tottleben Plevne önlerine geldi. Mevzileri teftiş eden Tottleben'in plânına göre; şehir dört taraftan kuşatma altına alınmalı, Türk ordusu erzak ve mühimmat ihtiyacına mahkûm bırakılarak açlıktan ölüme terkedilmeli ve bu da hemen yapılmalıydı. Eylül ayının ortalarına doğru Osman Paşa'nın 47 bin askerine karşılık 170 bin Rus askeri vardı. Kasım ortalarına doğru kuşatma altındaki Plevne'de erzak ve mühimmat tükenmeye başlamıştı.

Rus birlikleri karşısında daha fazla dayanamayan Osman Paşa son çare olarak düşman kuvvetlerini yararak Plevne kuşatmasından çıkma kararı aldı. Aralık

³⁰⁹ İ. Hami Danişmend, *a.g.e.*, C. IV, s. 304.

³¹⁰ Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 472-473.

³¹¹ İ. Hami Danişmend, *a.g.e.*, C. IV, s. 306.

ayına gelince mevsim şartlarının etkisinden yararlanarak Plevne çemberinden çıkabileceğini düşünen Osman Paşa, Rus Ordusu Başkomutanı Nikola'dan, Rus ordusunun gücü ve ele geçirdikleri yerleri bildirerek teslim olmaktan başka bir seçeneği olmadığını ve teslim olmasını istediği bir mektup aldı³¹². Grandük Nikola'nın teslim mektubunu reddeden Osman Paşa, 10 Aralık 1877 günü çemberi yarmak ve Sırbistan önündeki Osmanlı kuvvetleriyle birleşmek üzere harekete geçti. Alınan yenilgi üzerine yaralanan Osman Paşa, Mirliya Tevfik Paşa'yı Rus karargâhına göndererek teslim kararını bildirdi³¹³. Osman Paşa'nın Plevne'deki kahramanca direnişi Rus ordusuna pahalıya patlamış, 22.500 ölü ve yaralı ile beş ay gibi bir zaman kaybettirmişti. Bu oyalanma General Gurko'nun henüz 18-19 Temmuz'da Şıpka geçidini ele geçirmesi sayesinde hızlı bir zafere ulaşma imkânını ortadan kaldırmıştı.

5. Ruslara Edirne ile İstanbul Yolunun Açılması ve Düşman Kuvvetlerinin İlerlemesi

Edirne ve daha sonra da İstanbul'un Rus tehlikesi altına girişi Plevne'nin düşmesiyle başladı ve Sırbistan'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etti³¹⁴. Plevne yenilgisi Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybettiğini gösteriyor olmasına rağmen Rus karargâhında bundan sonra ne yapılacağı konusunda bir fikir birliği yoktu. Rus askeri bilirkişileri Meriç vadisi üzerinden taarruzun bahardan önce başarılı olamayacağı kanısında iken, Grandük Nikola taarruz fikrini 12 Aralık'ta kabul ettirdi ve Kazak süvarileri Trakya'ya kadar ilerlediler³¹⁵. Rusların yanında savaşa giren Sırbistan Niş ve Pirot'u, Karadağlılar da Antivari'yi almayı başardı. Ruslar tarafından ele geçirilen yerlerde Bulgarlar da silahlandırılarak savaşa katılmaları sağlandı³¹⁶.

³¹² Von Herbert, *a.g.e.*, s. 223.

³¹³ Yılmaz Öztuna, *Resimlerle 93 Harbi*, s. 29.

³¹⁴ Mahir Aydın, *a.g.m.*, *TDVİA*, C. IX, s. 499.

³¹⁵ Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.e.*, s. 42-43.

³¹⁶ Hüner Tuncer, *Osmanlı'nın Rumeli'yi Kaybı (1878-1914)*, 1. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul Mart 2010, s. 14.

Padişahın emri ile Tuna Doğu Ordusu Kumandanı Süleyman Paşa'dan 60 tabur ile İslimye üzerinden Balkan savunma hattının keşfine gitmesi istenmişti. Ancak Süleyman Paşa, kötü kış şartlarından dolayı Balkanlar'a ulaşmanın zor olması ve zaman kaybı gibi hususları düşünerek savaşın son safhası hakkındaki bazı düşüncelerini arz etmek üzere bu son emri dinlemeyerek İstanbul'a geldi³¹⁷. Osmanlı Merkez-i Kumanda, 320 kilometre boyunca ve üzerinde 30 kadar önemli geçit ve sayısız ara yolların olduğu Kızanlık-Samakova hattının tutulmasını istemekteydi. Süleyman Paşa ise, bir kısmı yenilgiler nedeniyle disiplini gevşemiş bir kısmı da yeni askere alınmış deneyimsiz, savaşma ve ulaşım olanakları kısıtlı bir orduyu böylesine geniş bir cepheye dağıtarak savunma yapmanın doğru olmadığını düşünmekteydi³¹⁸. Padişah ile uzun bir görüşme yapan Süleyman Paşa, siyasal öneri olarak Rusya ile hangi şartlarda olursa olsun silah bırakışması yapılmasının en iyi çare olduğunu ve Rus ordusuna karşı yapılabilecek son savunma şeklinin de ordunun Edirne ric'atgâh'ında toplanması gerektiğinde ısrar etmişti³¹⁹. Süleyman Paşa'ya husumet besleyen Serasker Rauf Paşa ve Mabeyn Feriki Said Paşa'nın Padişah nezdinde çevirdikleri entrikalar³²⁰ yüzünden, ertesi gün derhal Edirne'ye gönderilen Süleyman Paşa, Edirne istihkâmlarını gözden geçirdikten sonra Sofya'ya gitti. Rusların Taşkesen mevkiinden ilerleyerek Kumarlı Ordusu ve Sofya arasına girmesi ve yiyecek yetersizliğinden Kumarlı Kolordu Kumandanı Şakir Paşa'nın geri çekilme izni üzerine Süleyman Paşa saraya şu mealde bir telgraf çekti: *"Kumarlı elden gidince, orduyu Edirne istihkâmlarına geri döndürmekten başka kurtuluş çaresi kalmaz. Zira Taşkesen'den geçen düşmanın arkası vardır. Sofya'nın ric'at hattı kesilmek üzeredir. Ben burada kalırsam başkumandanlık vazifesini yürütemem. Bu vazifeyi bir başkasına veriniz. Aksi takdirde derhal Edirne'yi tutmak ve mümkün mertebe asker toplamak için buradan ayrılmaya mecburum."* Ama Mabeyn Başkâtibi Said, Serasker Rauf ve Damat Mahmut Paşalar imzasıyla verilen cevapta: *"Edirne'nin müdafası en son düşünülecek husustur. Bunu şimdiden düşünmeyiniz."*

³¹⁷ Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 505.

³¹⁸ Erol Özbilgen, *a.g.e.*, s. 132-133.

³¹⁹ Erol Özbilgen, *a.g.e.*, s. 135.

³²⁰ Kendisini istirkab eden Çerkes-Rauf Paşa, Sultan Aziz'in hal'inde en mühim rolü oynayan Süleyman Paşa gibi bir kumandanın Edirne'ye gelmesinin tehlikeli olacağından bahsederek "Vehm-i Hümayûn" u tahrik etmiştir. Bkz. İ. Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, s. 308.

Böyle bir niyet, sizden beklenen gayretle bağdaşmamaktadır. Müdafaa hattını ve dolayısıyla da memleketi korumaya çalışınız. Fakat mahsur kalmanız câiz görülemeyeceğinden, siz, Sofya'dan çekiliniz.” buyurmuştur. Bunun üzerine Süleyman Paşa Edirne'ye döndü³²¹.

Süleyman Paşa, savaş şartlarının ağırlaştığını görünce, savunma hatlarındaki taburları Edirne'ye çekmek istedi. Ancak bu sırada Kumarlı ordusunun Meriç vadisine doğru perişan bir halde çekilmesi, bilhassa Sofya'nın tahliyesi ve halkının yollara düşmesi vaziyetin çok kötüye gittiğini gösteriyor ve düşmanın Balkanlar'ın her tarafından saldırma ihtimali belirliyordu. Padişahın emri üzerine bu durumun müzakeresi yapılmış ve “*Süleyman Paşa Edirne'de kalarak askeri istihkâmlara toplansın*” ya da “*Süleyman Paşa ileri gitsin, Edirne'ye toplanacak askeri Ahmet Eyüp Paşa tertip etsin*” gibi iki muhalif görüşler neticesinde Süleyman Paşa'nın Filibe-Tatarpazarcık'ın ilerisindeki savaş mevkiilerine giderek orada bulunan 130.000 kadar askerle düşmanın taarruzunu önlemesi emredildi. Edirne'nin yegâne istinâd noktası olduğunu düşünen Süleyman Paşa, Başkumandanlık vazifesinden istifa ederek, Edirne'den Filibe-Pazarcık'a hareket etti³²².

6. Asker ve Subay Açığının Giderilmeye Çalışılması ve Edirne ile İstanbul'un Müdafası İçin Alınan Önlemler

Süleyman Paşa kumandasında Edirne'ye sevk edilmesi düşünülen askerî firkanın getirilmesi için vapurlar gönderilmişse de bunlar gelinceye kadar Balkanlar'dan geçen Rus fırkasının tehlikesini savuşturmak için Edirne'de eli silah tutan Müslümanların savaşa hazırlanmaları için kesin emir gönderilmiş, İstanbul'un altı semtine birer sancak dikilerek “Asakir-i Muavine-i Sultaniyye” (Sultanın Gönüllü Askerleri) adı altında altı tabur teşkil edilmesi kararlaştırılmıştır³²³. Savaş esnasında ortaya çıkan subay açığı kapatılamazken, asker açığı Edirne, İstanbul, Selânik Hüdavendigâr, Aydın, Adapazarı, İzmit ve Konya gibi vilâyet ve

³²¹ Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 506.

³²² Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 509-510.

³²³ Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 403.

mutasarrıflıklarda mukim Müslümanlardan “Asakir-i Mu’avine” adı altında toplanan bu başıbozuk asker ile kapatılmaya çalışılmıştır³²⁴. Rus ordusunun Yeni Zağra, Kızanlık ve Filibe’ye girdikleri sırada kasabaların bazıları harp halindeki yerlerin dairesi içinde kalmış olduğundan, oralaradaki Müslüman ahalinin acilen Edirne ve emniyetli bölgelere çekilmesi kararlaştırılarak eli silah tutan ahalinin de Süleyman Paşa ordusunun bölgeye gelmesine kadar ordu askerleri ile birlikte vatani muhafaza hizmetinde bulundurulması lüzumlu görülmüştür³²⁵.

Sofya’nın düşmesi üzerine 8 Ocak’ta Padişah, hükümetin toplanarak bir karara varmasını istemişti. Babıâli ise İngiltere’nin İstanbul Elçisi Layard ve Osmanlı Devleti’nin Londra Elçisi Musurus Paşa’dan gelen haberler doğrultusunda İngiltere’nin kararını birkaç gün daha bekleme kararı aldı. Fakat Gurko Osman Paşa’nın yerini alan Süleyman Paşa’yı kovalamak üzere İhtiman geçidini yararak 36.000 kişiyi esir aldı. İhtiman geçidinin düşmesinden bir gün önce de 9 Ocak’ta kabinede değişikliklere gidilmiş, Sait Paşa Bahriye Nazırı, Rauf Paşa’da Damat Mahmud Paşa’nın yerine Serasker olmuştu. 11 Ocak’ta da Ethem Paşa’nın yerine Hamdi Paşa sadrazamlık makamına getirildi³²⁶. Yeni kabine bir taraftan siyasî teşebbüsleri sürdürme kararı alırken, diğer taraftan da Edirne ve İstanbul’un müdafaası hususunda tedbirler arıyordu. En son çare olarak düşünülen tedbirler şu iki noktada toplanıyordu: Birincisi; Süleyman Paşa kumandasındaki ordu ile Yanbolu istikâmetine getirilmesi kararlaştırılan orduyu Edirne’ye çekmek. İkincisi; Tuna ve Batum’dan asker getirip, mevcut kuvvetleri takviye etmek suretiyle Çatalca istihkâmlarına göndermek. Bu sırada Şıpka ordusunu esir eden Rus ordusu Filibe ovasına yayılarak Eski Zağra ve Yeni Zağra’yı istilâ etmiş ve Yanbolu’ya giden demiryolunu kesmişti. Süleyman Paşa ise çeşitli mevkilerdeki kuvvetleri Pazarcık’a toplamak ve Filibe’den Edirne’ye çekilmek çarelerini aramakta idi. Fakat Ruslar Osmanlı ordusunu iki ateş hattında bırakmak için Sarımbey istasyonunu ele geçirmiş, Edirne’den ileri mevkilerin gidiş dönüş yollarını ve muhabere imkânlarını tamamen

³²⁴ Nedim İpek, “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı”, *Türkler*, C. XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 16; Ali İhsan Gencer-Nedim İpek, *a.g.m.*, s. 206.

³²⁵ BOA., İ. MMS. nr. 57/2621, 6 Receb 1294 (17 Temmuz 1877).

³²⁶ Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.e.*, s. 46-47.

kontrolleri altına almışlardı³²⁷. Dersaadet'ten alınan bir telgrafla Edirne'deki askerimiz Edirne'yi terk ederek Dersaadet'e çekilmeye başlamıştı. Eli silah tutan adamların cümlesi de Payıtahtın müdafaası için silah altına alınmıştı. Ancak bu toplanan kuvvet İstanbul'u müdafa etmek için yeterli olmadığından, Berlin Sefareti Hariciye Nazırı Musurus Paşa gizli bir telgrafla sadârete düşüncelerini, “Kara neferâtından oluşturulan kuvvetin Payıtahtı müdafaaya kifayet edemeyeceğinden ehemmiyeti kalmayan noktalarda dağınık halde bulunan ordu askerlerinin hepsinin ve bunun gibi Şumnu, Varna ve diğer kalelerdeki askerlerin hemen İstanbul'a toplanmasının önemli ve lüzumlu olduğu, bu şekilde teşkil edilecek bir ordu ile istilâya karşı bir sed kuvveti temin edilmiş olacağı” şeklinde bildiriyordu³²⁸.

Edirne'de bulunan Eyüp ve Mehmed Ali Paşaların, Süleyman Paşa kumandasındaki ordunun, gerek yollarda gerek kış şartları yüzünden çektikleri bin bir meşakkat neticesinde yorgun düştüğünden dolayı geri çekilme sırasında düşmana karşı taarruzda bulunamayacağı gibi, hızla ilerleyen Rus ordusundan önce Edirne'ye gelebilmesinin imkânsızlığını söylüyorlardı. Öte yandan askeri ümera Tuna ve Batum'dan istenildiği kadar asker getirilmiş olsa bile bu kuvvetlerle İstanbul ve Edirne için bir müdafa hattı teşkil edilemeyeceği ve alınan tedbirlerin yeterli olmadığı görüşünde birleşerek bu doğrultuda bir mazbata hazırladı³²⁹.

Rus süvarileri Edirne'ye yaklaşınca, orada bulunan askerler kaçtılar. Bunun üzerine kumandan Ahmet Eyüp Paşa ve Vali Cemil Paşa, topları demiryolu ile İstanbul'a naklettirip, Edirne'de Padişah Sarayı'nda muhafaza edilmekte olan cephaneyi ateşe vererek beş yüz yıllık öyle güzelim bir eseri havaya uçurduktan sonra (Bkz. EK-5A ve EK-5B) Çorlu'ya gittiler³³⁰. Aynı hafta içinde Rus keşif kolları ilerleyerek Dedeâğaç ve Enez'e kadar uzanmışlar ve Bolayır'a doğru kuvvetli bir birlik ileri sürmüşlerdi. 26 Ocak'ta Grandük merasimle Edirne'ye girdi³³¹.

³²⁷ Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 520.

³²⁸ BOA., Y. EE.. nr. 42/93, 16 Muharrem 1295 (20 Ocak 1878).

³²⁹ Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 521.

³³⁰ Mahir Aydın, *a.g.m.*, *TDVİA*, C. IX, s. 499; Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 529.

³³¹ Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.e.*, s. 52.

C. 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI'NIN SONA ERMESİ

1. Osmanlı Devleti'nin Mütareke Girişimleri ve Edirne Mütarekesi

1877 Kasım'ında Plevne başarılarının tesiri yavaş yavaş kaybolmaya başlayıp, Rusya'nın tekrar inisiyatifi ele alır bir duruma gelmesi, Layard'da Rusların İstanbul'u ele geçirmek için önlerinde hiçbir engelin kalmadığı kanısını uyandırıyor. Derby'nin kolunu kıpırdatmayacağını bilen Layard, Disraeli'ye yazdığı gizli bir mektupta, Resmi talimat alamaması yüzünden Babıâli'ye tesir edemediğini, İngiltere'nin bu şekilde kapalı bir siyaset takip etmesinin ancak Rusya'nın işine yarayacağını bildirmişti³³². Bu sırada İngiltere kabinesinde Disraeli bazı yedeklerin silah altına alınması ve Padişah'tan gelecek davet üzerine savaşın durdurulması için aracılık yapma düşüncesine karşı Derby, kamuoyunun barış taraftarı olduğunu söyleyerek tarafsızlık politikasını devam ettiriyordu³³³.

Bu sırada 13 Aralık'ta Babıâli'de kabine toplanmış ve harbe devam edilip edilmeyeceği görüşülmüştü. Bazıları Server Paşa'nın daha önce Layard'a bildirdiği üzere doğrudan Rusya ile müzakereye girişme fikrini benimserken, diğerleri de İngiltere'yi ileri sürdü. Neticede büyük devletleri aracılığa davet eden müşterek bir sirkülerin gönderilmesine karar verildi³³⁴.

Öte yandan St. Petersburg 15 Ocak'tan itibaren Avrupa devletlerinin diplomatik müdahalesi ile karşılaşmış bulunuyordu. Andrassy, Babıâli'ye ancak Habsburg İmparatorluğu'na zarar gelmeyecek şekilde tebliğ edilecek Rus şartlarına karşı gelmeyeceğini bildirirken, İngiltere'den 15 Ocak'ta gelen bir notada, yapılacak mütarekede Avrupa'yı ilgilendiren konuların 1856 antlaşmasını imzalayan devletlerin de tasdikine bağlı olduğu yazılıydı. Bu notalar yüzünden istemeyerek bile

³³² Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.e.*, s. 40.

³³³ Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.e.*, s. 43-44.

³³⁴ Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.e.*, s. 43.

olsa Babıâli ile mütareke yapmak zorunda kalan Rusya, mütareke için müracaat eden Babıâli'ye Grandük Nikola'dan gelen cevapta mütareke yeri Kızanlık olarak tayin edilmişti. 17 Ocak'ta toplanan kabine, mütareke temsilcisi olarak Hazine-i Hassa Nazırı Namık Paşa ile Hariciye Nazırı Server Paşa'yı gönderme kararı almıştı. 12 Aralık'ta toplanan Rus İmparatorluk Konseyi, mütareke şartları Babıâli tarafından sulh esasları olarak kabul edilmedikçe bu işe girişilmemesi kararını almıştı. Konsey mütareke şartlarının Grandük Nikola tarafından tebliğ edilerek yürütme kararını verdi. Grandük için hazırlanan mütareke şartları 14 Ocak'ta eline geçti³³⁵. Bunu müteakiben Padişahın ağzından Çara yazılan telgrafta temsilci paşaların gönderildiği ve savaşın durdurulması rica edilmesine rağmen Çar'dan gelen cevap mütareke kararının Grandük Nikola tarafından yapılan tekliflerin kabulüne bağlı olduğunu bildiriyordu. Çarın savaşı durdurmaktan kaçındığı ve savaş hali devam ettiği için Grandük Nikola ordusunu Edirne'ye doğru harekete geçirmişti. Bu atmosfer içinde Osmanlı temsilcilerini Harmanlı istasyonunda karşılayan Rus Kazakları, onları insan mezbahasına çevirdikleri yerlerden, yakıp yıktıkları kasaba ve köylerden geçirerek Kızanlık'a götürdüler³³⁶.

Kızanlık'a gelirken görüşmeler için hazır bir talimatla gelen Namık ve Server Paşalar, 20 Ocak'ta Grandük ile masaya oturunca adeta bir ultimatomla karşılaştılar. Şartlar beklendiğinden çok ağırdı. Namık ve Server Paşalar, Edirne'nin düşmek üzere olduğu haberini almalarına rağmen ellerindeki talimata uyarak hazırladıkları cevabı bildirmekten geri kalmadı. Grandük böyle bir müzakerede bütün konuların yalnız Babıâli ve Rusya arasında karara bağlanacağını söyledi. Osmanlı temsilcileri Babıâli'nin varlığına son verecek böyle bir dokümanı imzalamaya yetkili olmadıklarını ve hükümetlerine danışmaları gerektiğini bildirince mütareke görüşmeleri durakladı³³⁷. Hükümet 10 Aralık'ta Kızanlık'ta bulunan İmparator ile görüşmek üzere bir heyet göndermiş idi ise de, Rus Çarı Edirne'ye gelmiş ve heyetle görüşürken askerini İstanbul'a sürmüştü. Bu durumda İngiltere, Ruslar şayet İstanbul ve Gelibolu'ya girmeye teşebbüs ederse, donanma ile Türklere

³³⁵ Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.e.*, s. 46, 48-49.

³³⁶ Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 525; Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.e.*, s. 49.

³³⁷ Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.e.*, s. 51

yardım edeceklerini bildirmişlerdi³³⁸. Büyük devletlerin aracılığını sağlayamayan Babiâli, İngiltere kabinesindeki istikrarsız tutum üzerine Rusya ile tek başına anlaşmak zorunda kalıyordu. İngiltere Parlamento görüşmelerinden sonra Babiâli tarafında savaşa girse bile Ruslar bütün güçleriyle İstanbul'a yürüyeceklerinden, İngiliz donanmasının hiçbir faydası olmayacaktı.

Mütareke görüşmelerine ara verilmesi düşman askerlerinin biraz daha İstanbul'a yaklaşmasını mümkün kılıyordu. Osmanlı kabinesi mütareke şartlarının meclise getirilmesi, mesele yapılan tartışmalarla hemen cevap verilemeyeceğinden ve meselenin uzaması da düşmanın İstanbul'a yürümesini çabuklaştıracağından bütün sorumluluğu üzerine alarak temsilci paşalara talimat gönderilmesine karar verdi. Temsilciler aldıkları talimat gereğince – Ruslar için Yeşilköy (Ayestefanos) Antlaşması'nın bir ön hazırlığı anlamına gelen – mütarekeyi 31 Ocak 1878'de imzaladılar³³⁹. Bu mütarekede; Bulgaristan ile Bosna-Hersek'e özerklik verilmesi; Boğazlar'da Rusya'nın hakları ile çıkarlarının güvence altına alınması; Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın da bağımsız devletler olması kararlaştırılmıştı³⁴⁰. Barış konferansına gidilmeden önce de Osmanlılar Vidin, Rusçuk ve Silistre kalelerini Ruslara teslim etmişlerdi³⁴¹. Osmanlı-Rus Harbi'ni emellerine ulaşma yolunda fırsat bilen Yunanistan ise savaşın Rusya lehine seyretmeye başlaması üzerine 2 Şubat 1878'de Yunan Dışişleri Bakanı Theodoros Deliyannis vasıtasıyla Osmanlı idaresindeki Yunan topraklarını işgal etmeye karar verdiğini ilân ederek savaş hazırlıklarına başlamış, Epir, Teselya ve Girit gibi yerlerde isyan ve işgal içerisine girmiştir. Ancak gerek Rusya'nın Panhellenizm'i, Panslavizm karşısında tehlikeli bulması gerekse İngiltere ve Fransa'nın kendi menfaatleri açısından Yunanistan'ın izlemekte olduğu politikayı uygun görmemesi ve yine Osmanlı Devleti ve Rusya arasında mütarekenin imzalanması Yunanistan'ın Epir bölgesinde daha fazla

³³⁸ Kemal Özbay, *Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, C. I, Yörük Basımevi, İstanbul 1976, s. 44.

³³⁹ Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.e.*, s. 55-57.

³⁴⁰ Hüner Tuncer, *Osmanlı'nın Rumeli'yi...*, s. 16.

³⁴¹ A. Nimet Kurat, *a.g.e.*, s. 355.

ilerlemesine mani olmuş, İngiltere'nin Mayıs 1878'de müdahalesi neticesi Teselya'daki ayaklanmalar da son bulmuştur³⁴².

2. Osmanlı Devleti İle Rusya'nın Anlaşmaya Varması ve Yeşilköy (Ayestefanos) Antlaşması

Edirne Antlaşması'ndan sonra Rusya'nın kazançlarının uluslararası ortamda duyulması başta İngiltere olmak üzere diğer büyük devletlerin harekete geçmesine sebep olmuştur. İstanbul'da yaşayan İngiliz tebaasının korunmasını bahane eden İngiliz Dışişleri Bakanlığı, İstanbul yakınlarına bir donanma yollayarak, 1856 Paris Barış Antlaşması'nı imzalayan devletlerin katılacağı genel bir kongre için baskı yapmaya başlamıştır³⁴³. Gerçekte bu ön barış niteliğindeki antlaşmanın birçok maddeleri 1856 Paris ve 1871 Londra Antlaşmaları'na aykırı düştüğü gibi antlaşmanın öngördüğü sınırlar mevcut dengeyi alt üst ediyordu³⁴⁴. Balkanlar'da yaratılan Büyük Slav Devleti savaşın başından beri Rusya ile yakın ilişkiler içinde olan Avusturya'nın da bölgeye yönelik politikasına ters düştüğünden kongreye destek vermiş, 19 Şubat 1878'de Bismarck, Berlin'de yapılması düşünülen kongrede hakemlik görevini yükleneceğine söz vermişti. Bu uluslararası ortam içinde Osmanlı ve Rus temsilcileri arasında barış görüşmeleri devam ederken³⁴⁵, “Dobruca, Rusçuk, Sofya, Tırnova, Edirne, Kırklareli ve tüm Trakya İstanbul-Yeşilyurt'a kadar Rus işgali altına girdi³⁴⁶, Rus orduları İstanbul'a yaklaşmışken, Rusya Büyükelçisi İgnatiyef, Maslahatgüzâr Nilikof, Sadrazam Ahmed Vefik Paşa ve Safvet Paşa tarafından 3 Mart 1878 Yeşilköy (Ayestefanos) Antlaşması imzalandı³⁴⁷. (Bkz. EK-6)

³⁴² Metin Hülagü, “Girit ve Yunanistan”, *Osmanlı-Yunan Savaşı – Abdülhamit'in Zaferi – Vefatının 90. Yılı Hatırasına*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul Nisan 2008, s. 30.

³⁴³ Gül Tokay, “Ayestefanos'tan Berlin Antlaşması'na Doğu Sorunu (Mart-Temmuz 1878)”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Sempozyuma Sunulan Tebliğler (15-17 Ekim 1997)* –, Yay. Haz. İsmail Soysal, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 190-191.

³⁴⁴ B. Sıtkı Baykal, “100. Yıldönümü Münasebetiyle Berlin Kongresi Hakkında Bazı Düşünceler”, *Belleten*, TTK Basımevi, C. LII, S. 202, Ankara Nisan 1988, s. 200.

³⁴⁵ Gül Tokay, *a.g.m.*, s.191.

³⁴⁶ Nazif Karaçam, *Efsaneden Gerçeğe Kırklareli*, Belediye Yayını: 1, Kırklareli 1995, s. 447.

³⁴⁷ Gül Tokay, *a.g.m.*, s. 191.

Toplam 29 maddeden oluşan Yeşilköy Antlaşması'na göre³⁴⁸, Romanya, Sırbistan ve Karadağ Osmanlı egemenliğinden çıkarılarak bağımsız oluyor, Büyük Bulgaristan Prensliği kuruluyordu³⁴⁹. Makedonya ismi açık bir şekilde geçmemekte olup 6. maddede sınırları çizilen ve oluşturulan Büyük Bulgaristan Prensliği'ne dahil edilmiştir. Bu durumda Edirne ve Selânik Osmanlı Devleti'nde kalıyor, Üsküp Manastır, Ohri, Teselya, Yenişehir bölgeleri de Bulgaristan'a bırakılıyordu. Bu antlaşma ile Bulgaristan'ın sınırları doğuda Midye ve Lüleburgaz'ın yanından geçerek İskeçe'yi de içine almakta, batıda ise Debre ve Ohri Gölü sınırlarını kapsamaktaydı. Böylece Bulgaristan Ege Denizi'ne inerken; Osmanlı Devleti'ne kalan Rumeli'de ikiye bölünmüş Selânik, Yanya ve Arnavutluk Edirne vilâyetinden ayrılmış oluyordu³⁵⁰. (Bkz. EK-7) Bosna ve Hersek Rusya ve Avusturya'nın istekleri doğrultusunda yönetilecekti. Kars, Ardahan, Batum ve Beyazıt'ın Ruslara terk edilmesiyle Rusya Doğu'da da Anadolu için büyük tehlike haline geliyor³⁵¹, Osmanlı Devleti'nin Girit, Teselya ve Arnavutluk'ta yapacağı reformlar için Rusya ile görüşmeleri sürdüreceğini taahhüt etmesi, Rusların içişlerine müdahalesi anlamına geliyordu³⁵².

Barış görüşmeleri sürdürülürken Rus askerinin İstanbul kapılarına kadar sokulması karşısında İngiltere'nin donanmasını Marmara'ya sokması, Rusya'ya karşı bir savaşı göze aldığı ve Osmanlı başkentinin işgal edilerek bir oldu-bitti yaratılmasını önlemeye yönelik girişimdir. Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul önlerine kadar gelerek “Şark Meselesi” ni tek başına çözebileceğini gösteren Rusya, Yeşilköy Antlaşması ile de Osmanlı Devleti'ne karşı büyük bir zafer kazandığını belgeliyordu. Osmanlı Devleti Balkanlar'daki yüzlerce yıllık vatan topraklarını bırakmak zorunda kalarak bölgedeki hâkimiyetini büyük ölçüde kaybederken; Rusya kendi denetimi altında kurdurduğu Büyük Bulgaristan vasıtası ile Ege Denizi'ne

³⁴⁸ Ayestefanos Antlaşması'nın maddeleri için; Bkz. Hüner Tuncer, “*Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler (1815-1878)*”, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009, s. 162-163; Nihat Erim, “Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Metinleri, TTK Basımevi, Ankara 1953, s. 387-400.

³⁴⁹ Hüner Tuncer, *Osmanlı'nın Rumeli'yi...*, s. 17.

³⁵⁰ Zafer Koylu, “Ayestefanos Antlaşması ve Sonrasında Balkanlar'da Bulgaristan'ın Genişleme Politikaları: Makedonya”, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Bildiriler Kitabı Uluslararası Sempozyumu*, Odunpazarı Belediyesi Yayınları: 7, Eskişehir Mayıs 2005, s. 106.

³⁵¹ Hüner Tuncer, *Osmanlı'nın Rumeli'yi...*, s. 17.

³⁵² Yelda Demirdağ, *a.g.m.*, s. 134.

ulaşarak yüzlerce yıllık emeli olan sıcak denizlere inme hayalini gerçekleştirmiş oluyordu. Bulgarlar ise sınırları Tuna'dan Ege Denizi'ne, Karadeniz'den Makedonya'nın batısına kadar geniş topraklar üzerinde büyük bir devlete kavuşarak Ortaçağ Bulgar Krallığı'nı yeniden ihya etmiş oluyordu.

3. Avrupa Devletlerinin Yeşilköy (Ayestefanos) Kararlarına Çözüm Arayışları ve Aralarında Yaptıkları Gizli Anlaşmalar

Rus politikasının iki temel eğilimini yansıtan Yeşilköy Antlaşması bir yandan mümkün olduğu kadar çok sayıda Slav ülkesinin özgürlüğüne kavuşturulmasından yana olan Slavistleri tatmin etmekte; öte yandan da Avusturya'yı Balkan yarımadasından kovmayı ve Boğazlar üzerinde kendi egemenliğini kurmayı amaçlayan geleneksel Rus politikasıyla uyum arz etmekteydi. Yeşilköy Antlaşması ile Rusya "Doğu Sorunu" nu yalnız kendi çıkarları doğrultusunda bir çözüme bağlamış olduğundan Avusturya ve İngiltere'nin Avrupa'da çıkarları zedelenmiş oluyordu.

Osmanlı Devleti'nin Londra Sefiri, Hâriciye Nezâreti'ne 15 Mart 1878 tarihli çektiği telgrafta da gerek İngiliz halkı gerek Diplomatları ve Lord Derby nazarında emsali olmayan ağır şartları içeren Yeşilköy Antlaşması'na duyulan hoşnutsuzluktan başka, kongrede Tuna'dan Adalar Denizi'ne kadar uzanarak Osmanlı Payıtahtı ile Rumeli'deki toprakları arasındaki bağlantıyı kesen ve Sırbistan gibi Babîâli idaresinden çıkarılıp hakikatte Rusya'ya tâbii olmak üzere bir Bulgar Eمارeti kurulmasına ilişkin maddelerin değiştirilmesi yolunda düşüncelerinin bulunduğunu gözlemlediğini bildirmiştir³⁵³. (Bkz. EK-8A, EK-8B) Bu durum Osmanlı lehine bir çözüm arayışı gibi görünse de gerçekte İngiltere'nin Yeşilköy Antlaşması'na karşı çıkmasının nedeni; Rusya'nın Balkanlar'da güçlenmesini ve Anadolu'nun kuzeydoğusunda yerleşmesini Hindistan yolu ve ticareti için tehlikeli bulmakta, ayrıca Doğu Anadolu'da Rus nüfuzunun Ermeniler üzerinde artmasının ve

³⁵³ BOA., Y. PRK. HR. nr. 2/64, 11 Rebî'ül- Evvel 1295 (15 Mart 1878).

Rusya'nın prestij kazanmasının kendi çıkarlarına ters düşeceği görüşünde olmasıdır. Avusturya'ya gelince; Almanya ve İtalya'nın birliklerini tamamlaması nedeniyle Orta ve Güney Avrupa'da toprak kaybeden Avusturya, Balkanlar'da ve Adriyatik'te toprak sahibi olma yolunu seçmiş ancak Rusya'nın Büyük Bulgaristan Prenslığı'ni kurması ve Karadağ'ı bağımsız hale getirmesiyle Avusturya'nın Selânik doğrultusunda ve Adriyatik kıyıları boyunca yayılmasının yolu kesilmiş oluyordu³⁵⁴. Bu sırada Başvekil olan Sadık Paşa'nın, Yunanlıların tecavüze kalkışmalarını barış yoluyla önlemek maksadıyla İngiltere elçisine arabuluculuk etmesi için vaadde bulunması³⁵⁵, Yunanlıların haksız yere hudutlarını genişletme meselesini doğurmuştur.³⁵⁶ Rusların Osmanlı Devleti'ndeki Slavları himaye etmelerine karşılık İngiltere'nin de siyasî rekabet göstermek temayülünde olarak Rumları kayırması, Yunanistan'ın da bir Murahhasının kongreye iştirak keyfiyetini gündeme getirmiştir. Bu teklif, Yunanlıların zaten dünyaca bilinen emellerinin kabul gördüğü şeklinde anlaşılacaktır ki, bazı gazeteler bu tekliften bahis ettikleri sırada Tırhala ve Yanya'nın Yunanistan'a terkini ve Bizans İmparatorluğu'nun iadesini bile zikretmeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin Londra'daki Dışişleri Bakanı Lord Derby ile yaptığı görüşmede Yunanistan'a "memleket terki" hususundan bahis edilmesini istemiş, Osmanlı sefirine Lord Derby cevap olarak, Bizans İmparatorluğu'nun iadesi fikrinin bütün bütün saçma olup, İngiltere'nin Devlet-i Aliye'ye karşı düşmanlık etmek veyahut zarar vermek niyetinde olmadığını ancak Yunanistan'ın hududunu genişletme meselesinin kongrede açılmayacağına vaadini veremeyeceğini söylemiştir³⁵⁷.

Bismarck Yeşilköy Antlaşması'nı bir kazanç ve nihaî bir antlaşma olarak görmekte ve kongrede öteki Avrupa devletlerinin onayını almayı amaçlamaktaydı. Fransa Rusya ile anlaşma arayışları içinde olduğundan ve İtalya'nın ise bölgeden

³⁵⁴ Hüner Tuncer, "*Osmanlı'nın Rumeli'yi...*", s. 17-18.

³⁵⁵ Avrupa Devletleri Rusların Edirne'ye girdiği sırada Epir ve Teselya'da ayaklanma çıkaran Yunanistan için Balkan sorunu devletler arasında söz konusu olduğunda Yunanistan'ın çıkarlarının göz önünde tutulacağını vaad etmişlerdi. İngiltere'nin İstanbul Elçisi Sadrazamdan resmi olmayarak ileride Yunanistan için uygun bir sınır düzeltilmesi yapılabileceğine ait sözlü vaad almıştı. Bkz. Rıfat Uçarol, *a.g.e.*, s. 364.

³⁵⁶ Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 626.

³⁵⁷ BOA., Y. PRK. HR. nr. 2/64, 11 Rebi'ül- Evvel 1295 (15 Mart 1878).

beklentileri doğrultusunda kongrede birbirini destekleyecek olan Almanya ve Rusya'nın yanında yer alması beklenmekteydi.

Kongre yaklaşırken İngiltere Dışişleri, Rusya, Avusturya ve Osmanlı Devleti ile ikili anlaşmalar yaparak kongreyi isteği doğrultusunda yönlendirebilmek için garanti sağlamıştı. Almanya'nın vasıtası ile İngiltere-Rusya arasında iyi neticelenen bir anlaşma husule gelmişti. Ancak Rusya'nın kongrede 1856 ve 1871 muahedelerinin yenilenmesini önemli bir husus olarak görecektir³⁵⁸. 30 Mayıs 1878'de İngiltere ile imzaladıkları anlaşmada Büyük Bulgaristan'ın sınırları konusunda uzlaşmacı olabileceğini ancak Batum, Kars, Besarabya konusunda taviz vermeyeceğini belirtiyordu. Rusya'nın Doğu Anadolu'daki kazançlarından vazgeçmemesi üzerine İngiltere Osmanlı Devleti'ni doğudaki tehlikelere karşı koruyabilmek için Suriye ve Anadolu sahiline yakın olan Kıbrıs'ın geçici olarak tarafından işgalini öngören savunma anlaşması teklif etti. Bu gizli anlaşma 4 Haziran 1878'de İngiltere ve Osmanlı arasında imzalandı. Avusturya ile İngiltere arasında 6 Haziran'da varılan anlaşmaya göre ise; iki devlet Berlin Kongresi'nde birbirlerinin çıkarlarını korumaya karar vermiş, İngiltere Avusturya'ya Bosna-Hersek'i işgal etmesi konusunda destek vereceğine de söz vermişti³⁵⁹.

Başta İngiliz ve Avusturya yönetimi olmak üzere büyük devletler Yeşilköy'de alınan bütün kararların gözden geçirileceği genel bir Avrupa kongresinin toplanması için baskı yapmaktaydılar. Bu kongrede Rusya'nın Boğazlar'dan ve İstanbul'dan olabildiğince uzak tutulması ve günün şartlarında Osmanlı bağımsızlığının devam etmesine karar verilmişti. Rusya'nın kongrede askerî kazançlardan taviz vermek istememesi ve sadece Avrupa barışına tehdit getiren konuları gözden geçirmek isteği diğer devletler tarafından reddedilmiştir.

³⁵⁸ *Tercüman-ı Şark*, nr. 11, 17 Rebûlâhîr 1295; 8 Nisan 1294 (20 Nisan 1878), s. 1.

³⁵⁹ Gül Tokay, *a.g.m.*, s. 194-195.

4. Berlin Kongresi ve Sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması

Bismarck'ın girişimleriyle³⁶⁰ 13 Haziran 1878'de toplanan Berlin Kongresi, "Doğu Sorunu" konusunda bir çözüm üretmek için İngiltere'nin önündeki en önemli fırsat olmuştur. Kongreye giderken üç hedef belirleyen İngiltere; kendisi için hayati önem taşıyan Balkanlar üzerinde Rusya-Avusturya çekişmesinden faydalanmak için Bosna-Hersek'te Avusturya kontrolüne karşı çıkmamayı, Rusya'nın Asya'daki faaliyetlerini kısıtlamak için Doğu Akdeniz'de bir üs görevi görecektir olan – Osmanlı'yı korumak maksadıyla Malta'dan daha yakın stratejik bir üsse ihtiyaç duyduğunu belirterek ikna ettiği – Kıbrıs'ı 4 Temmuz 1878'de yapılan anlaşmayla kiralamıştır. İngiltere'nin üçüncü amacı Osmanlı topraklarında yaşayan Gayri-Müslimlerin haklarını uluslararası koruma altına alarak gelecekte azınlıkların Rus yayılmacılığına bir bahane oluşturmamalarını sağlamaktır³⁶¹. Tercüman-ı Şark gazetesinde yayınlanan Ajans Hevas'ın bir telgrafına göre; Londra'nın (akv) gazatesinden rivayeten konferans akdi için ilgili devletlere davetnameler gönderildiği bildirilirken, Viyana'dan aldığı bir telgrafnamenin dahi politikanın halinin evvelkinden daha iyi olduğunu, kongrede müzakere olunacak meselelere hazırlık olmak üzere ibtidaî bir konferans akdi için ittifak edildiğini bildiriyor³⁶². Alman Hükümeti'nin ilgili devletlere davetiye gönderdiği ve Berlin'de toplanacak olan Kongre'de birinci delege olarak Almanya, İngiltere ve Rusya devletleri Başbakanları; Avusturya-Macaristan, Fransa ve İtalya Dışişleri Bakanları tarafından

³⁶⁰ Ayestefanos Muahedesi ile güç bir duruma düşen Almanya, İngiltere ve Avusturya'nın Rusya'ya karşı çıkmalarından endişe duyarak, Avusturya-Rusya-Almanya arasında gerçekleştirilen – Bismarck'ın kuvvetli kişiliği ile dünya siyasetinin ağırlık merkezini Berlin'e kaydıran – Üç İmparatorlar Bağlaşması'nın ortadan kalkmasına engel olmak istiyordu. Rusya'nın Balkanlara bu derece yaklaşması ve Avusturya-Rusya kapışması gibi nedenler, kurduğu siyasi binayı yani Üç İmparatorlar Bağlaşması ve kendi üstünlüğünü yitirmesine sebep olacağından, birbirine dış bileyen Avusturya, İngiltere ve Rusya'yı birbirleriyle uzlaştırma yoluna gitmiştir. Bismarck bu doğrultuda Reichstag'da uzun bir nutuk söyledi ; ve bu nutkunda Doğu Avrupa'da olup bitenlerin, özellikle yeni kurulan siyasi teşekküllerin Avrupa siyaseti için bir tehlike oluşturduğunu ve bu meselenin uluslar arası bir toplantıda çözüme bağlanması zaruretinin ortaya çıktığını söylemiştir. Bkz. B. Sıtkı Baykal, *a.g.m., Belleten*, s. 200-201.

³⁶¹ A. Şevket Ovalı, "Doğu Sorunu Çerçevesinde İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu Siyaseti", *Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'na Armağan – Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu* – Dizi: VII, S.229, TTK Basımevi, Ankara 2008, s. 270-271.

³⁶² *Tercüman-ı Şark*, nr. 11, 17 Rebîülâhîr 1295; 8 Nisan 1294 (20 Nisan 1878), s. 1.

temsil edilmektedir. Osmanlı Devleti ise Baş delege olarak Bayındırlık Bakanı Aleksandr Kara Todori Paşa'yı, ikinci delege olarak da Mareşal Mehmed Ali Paşa'yı seçmiştir. Üçüncü delege umumiyetle öteki devletlerin de öyle yaptığı gibi Berlin'deki Büyükelçi Sadullah Bey'dir. (Bkz. EK-9) Prens Bismarck'ın başkan seçildiği ve 13 Haziran 1878'de ilk oturumun yapıldığı Berlin Kongresi, Yeşilköy kararlarının önemine göre incelenerek bir karara bağlanacağı 20 toplantının yapıldığı bir ay süre içinde tamamlanmıştır³⁶³. Kongrenin açış konuşmasında rolünün taraflara etki eden bir hakem değil “dürüst komisyoncu” olacağı üzerinde duran Bismarck'ın rolü hiç de böyle olmadı. Türk delegasyonunun isteklerine kesin cephe alan Bismarck daha kongre başlamadan önce Osmanlı Baş delegesi Kara Todori Paşa'ya, Kongrenin Osmanlı Devleti için değil, Yeşilköy Antlaşması'nın Avrupa devletlerinin menfaatlerine dokunur bazı maddeler ihtiva ettiği ve bu müşkülâtın halli için toplanmış olup bundan Osmanlı Devleti'nin de yararlanabileceğini ancak Osmanlı Devleti'nin ısrarları daha fazla ileri giderse zararına olacağı şeklinde sert bir konuşma yaptı³⁶⁴. Avrupalı devletlerin siyasî mücadelesi şeklinde geçen Berlin Kongresi'nde Osmanlı Devleti'nin temsilcileri bir müzakereciden ziyade seyirci görünümü sergilemiştir. Sert tartışmalara sahne olan kongre esas itibarıyla İngiltere temsilcisi Dışişleri Bakanı Salisbury ve Rusya temsilcisi Londra Elçisi Şuvalof arasında ikisi 30 Mayıs 1878, biri 31 Mayıs 1878'de imzalanan üç momerandum ile bir sonuca bağlanmıştır. Berlin Antlaşması'nın temelini teşkil eden bu momerandumun birincisi Bulgaristan meselesi (Bkz. EK-10), ikincisi Boğazlar ve üçüncüsü ise Osmanlı-Rus Savaşı'nın doğudaki düzenlemeleri ile ilgili olmuştur³⁶⁵.

³⁶³ B. Sıtkı Baykal, *a.g.m.*, *Belleten*, s. 202-203.

³⁶⁴ Süleyman Kocabaş, *Tarihte ve Günümüzde – Türkiye'yi Parçalama ve Paylaşma Plânları –*, Vatan Yayınları, İstanbul Ocak 1999, s. 148; Gül Tokay, *a.g.m.*, s. 198.

³⁶⁵ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 525.

III. BÖLÜM

93 HARBİ’NİN (1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI) EDİRNE VE ÇEVRESİNE ETKİLERİ

A. RUS İŞGAL DÖNEMİNDE EDİRNE VE ÇEVRESİ

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi’nde Edirne Pek kara günler geçirmiştir. Ruslar Edirne’nin kendilerine karşı müdafaa edilmeyeceğini Türkiye’deki ajanları tarafından öğrendiklerinden, ordugâhlarına gelen Türk Murahhaslarını bir taraftan oyalamakla beraber bir taraftan da Edirne üzerine yürüyorlardı.

Ocak 1878’de Rusların Edirne’ye yaklaşması halk arasında paniğe yol açmış, sadece gerekli eşyalarını yanlarına alıp, evlerini ve diğer gayr-i menkullerini terk etmek suretiyle İstanbul’a gitmek üzere istasyonda birikmişlerdir³⁶⁶. Rus süvarilerinin 20 Ocak’ta Edirne’ye girmeleri üzerine henüz şehirde olan ahalisi ve muhacirler İstanbul, Tekirdağ ve Gelibolu’ya çekilmeye başlamışlardır³⁶⁷. Rus General Tottlebin Rusya’nın güney ordusunun erzak ve mühimmatını Edirne’ye yerleştirmeyi plânlayarak Edirne’deki istihkâm hazırlığını bir kat daha arttırmayı hedeflemiş³⁶⁸, Miralay Jandarma Azmi, Miralay Jandarma Mehmet Tahir Beyler tarafından Zaptiye Nezâreti’ne gönderilen 8 Teşrin-i Sani 1294 tarihli telgrafta bildirildiği üzere Ruslar Edirne’ye 20 alay kadar süvari ve bir hayli piyade getirerek istihkâmat inşasıyla meşgul olmaya başlamışlardır³⁶⁹. Ruslar Edirne’ye bu ikinci girişlerinde 445 gün kalmış ve Türklere pek çok fenalıklar yapmışlardır³⁷⁰. İşgal sırasında Rus askerleri ve Şarkî Rumeli sınırındaki Hristiyan köylerinden topladıkları acemi askerler, vilâyet dahilindeki köylere baskın yaparak halkı fidye vermeye zorluyorlardı. Edirne’deki Müslümanlar artık korkudan şehir dışına çıkamaz

³⁶⁶ Nedim İpek, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1890)*, TTK Basımevi, Ankara 1994, s.43.

³⁶⁷ Bilâl N. Şimşir, *Rumeli’den Türk Göçleri*, C. I, Belge No: 150, s. 281.

³⁶⁸ *Vakit*, nr. 927, 20 Cemâziyelevvel 1295; 10 Mayıs 1294 (22 Mayıs 1878), s. 3.

³⁶⁹ BOA., ZB. nr. 11/32, 8 Teşrin-i Sani 1294 (20 Kasım 1878).

³⁷⁰ O. Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 32.

olmuşlardı³⁷¹. Edirne halkının görmekte oldukları zulüm ve işkenceden dolayı şikâyetlerini dile getiren bir dilekçe tanzim edilerek Babîâli'ye sunulmuştur³⁷².

1. Edirne'nin İşgal Edilmesi Üzerine İstanbul'un Tehdit Altına Girmesi ve Savaş Tedbirleri Alınması

Süleyman Paşa'nın durdurulamayan Rus harekâtına karşı oluşturulacak nihaî savunma hattını Edirne ve Çatalca'da kurma fikrinin Askerî Meclis tarafından kabul edilmemesi, harbin sevk ve idaresi konusunda yapılan son büyük hata olmuş ve Rus kuvvetlerinin Edirne'yi geçerek İstanbul yakınlarına kadar ilerlemesine sebep olmuştur³⁷³. Ekim ayının ortalarına doğru Osman Paşa birlikleri, Aralık ayının 24'ünden itibaren de Sofya ve Şıpkı'daki kuvvetlerimiz esir düşünce, yan savunmalarda bulunan Süleyman Paşa birlikleri perişan bir halde Kavala ve Gümülcine'ye çekilmişlerdi. Bu sırada İstanbul'da toplanan 25.000 kişi kadar bir kuvvetle, Kavala'da toplanan bozgun Süleyman Paşa kuvvetlerinden 31.000 kadar asker İstanbul'a getirilerek savaş tedbirleri alınıyordu³⁷⁴. Rusların Edirne'ye girmeleri hasebiyle en evvel göz diktikleri yer olan Bolayır istikâmetine bir kol asker sevk etmeleri ihtimali Gelibolu'dan alınan havadis telgrafları ile teyit edilmiş, zaten Bolayır'ın düşmana karşı tam tedbir ve nizam üzere istihkâmı için gerekli olan askerin tertip edilmesi bir önceki geceden kararlaştırılmış olup, İstanbul'dan yine Bolayır için lüzumlu olan beş tabur askerin Nusret vapuru ile Gelibolu'ya gönderilmesi uygun görülmüştür. Süleyman Paşa'nın Gümülcine'ye çektiği askerî kuvvetinden büyük kısmının Bolayır'a götürülmesi kararlaştırılmış ise de düşmanın yaklaşması hasebiyle Gümülcine'den gelecek askerin nakline kadar Bolayır'ı bir gün bile boş bırakmak caiz olmayacağından bu iki maksadı birlikte fiiliyata götürmek için bahsedilen vapura binmekte olan beş tabur askerin ertesi gün Gelibolu'ya

³⁷¹ Nedim İpek, *Rumeli'den...*, s. 43.

³⁷² BOA, ZB. nr. 11/32, 8 TS. 1294 (20 Kasım 1878).

³⁷³ Faruk Ayın-Erkan Göksu, "Şıpkı Kahramanı Süleyman Paşa'nın Eğitim ve Kültür Alanındaki Faaliyetleri", *Türk*

Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl: 1, S. 2, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara Ağustos 2003, s. 127.

³⁷⁴ Kemal Özbay, *a.g.e.*, s. 44.

çıkarıldıktan sonra Gümülcine'nin en yakın iskelesi olan Karaağaç'a girip oradan asker alması ve Bolayır istihkâmatının en yakın iskelesi olan Saroz Körfezi sahiline çıkarılması, eğer hava şartları kötü olur veya donanma ile ilgili başka sebeplerden dolayı oraya çıkarmak mümkün olmazsa Gelibolu'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bundan başka Lapseki'de bulunan Selimiye fırkateyni dahi oradan Karaağaç'a veya Kavala'ya giderek alabildiği kadar askeri tertip ederek Saroz Körfezi'ne ve bu suret mümkün olmaz ise Gelibolu'ya çıkarılması ve şayet Rusya ordusu Gelibolu'ya tasallut ederse vapurun Saroz ya da Gelibolu taraflarından hangisi çok lüzumlu görülür ise karayı müdafaa için deniz yoluyla yardım etmek üzere talimat verilecektir. Telgraf başında Süleyman Paşa ile yapılan görüşmelerde beraber götürdüğü askerin elbise ve ayakkabılarının yenilenmesine ihtiyaç olduğundan süratle Gelibolu'ya irsaline teşebbüs olunmuş, şu halde askerin ard arda nakli Süleyman Paşa için başlı başına bir meşgale olduğundan bunların Kavala iskelesinden gönderileceği kendisine bildirilmiştir. Bir de Süleyman Paşa'ya müsaadeye mazhar Bolayır Komutanlığı verilmiş ise de askerin nizamı için sevkıyatı tamamlayıncaya kadar Gümülcine'de kalması ve sonra Gelibolu'ya gelmesi münasip görüldüğünden, bu memuriyete verilecek askerî mahiyetteki ümeradan muktedir birinin kumandası altında Bolayır'a gönderilmesi lüzumlu görülmüştür³⁷⁵. Neticede Gümülcine'den Karaağaç iskelesine inen Süleyman Paşa, burada fırka ve livaların bir kısmını Dersaadet ve Çatalca istihkâmatına, bir kısmını Yunanistan hududuna, bir kısmını da Kıl'â-i Sultaniye'nin muhafazası için Gelibolu ilerisindeki Bolayır istihkâmına sevk etmiş ve kendisi de Bolayır mevkiî kumandanlığına tayin olduğundan Gelibolu'ya gitmiştir³⁷⁶. Müşir Süleyman Paşa Gelibolu'dan Başkomutanlığa gönderdiği şifreli telgrafta, Bolayır müdafaa hattına 29 adet, dört ve altı fundluk krup ve tunç seyyar topunu mevzilendirdiğini, ordu yanında mevcut 15 bataryalık hayvanlardan 3 batarya hayvanını Bolayır için ayrıldığını, mevcut 7 süvari alayından ikisinin Gelibolu için, geri kalan alayların İstanbul için ayrıldığını, ancak Bolayır mevzii ilerisinin harekât ve keşifleri için daha fazla süvari kuvvetine gereksinim duyulduğundan İstanbul için ayrılan süvari kuvvetinin bir yanlışlık

³⁷⁵ BOA., Y. EE.. nr. 84/113, 17 Muharrem 1295 (21 Ocak 1878).

³⁷⁶ Faruk Ayın-Erkan Göksu, *a.g.m.*, s. 127.

ihtimaline karşı gönderilmediğini bildirmiştir. Bu sırada düşmanın Keşan'a yaklaştığı ve Çorlu'ya yaklaştığı haberi alınmıştır³⁷⁷.

Çatalca'ya kadar ilerleyen Ruslar Türkleri alelacele bir barışa zorlamak istemiş, 13 Şubat'ta mütareke sınırlarını aşarak Yeşilköy'e kadar gelmişlerdi. Bu sürede İstanbul'un savunulması için 40.000 kişi toplanabilmişti. 3 Mart 1878'de Yeşilköy Antlaşması imzalanmış ise de Avusturya ve İngiltere bu antlaşmaya karşı çıkmıştı.

2. Edirne Halkı ve Muhacirlerin Durumları

Rus Generali Gurko, Balkan geçitlerini aşır Tunca vadisine sarkınca, Eski Zağra, Yeni Zağra, Kalofer, Kızanlık taraflarını kana bulamıştı. Gurko'nun kumandası altındaki Kazaklarla, Rusların silahlandırıp kışkırttıkları bir kısım Bulgarların Türk halkına ve göçmenlerine giriştikleri tüyler ürperten zulümler karşısında perişan bir halde kasabalarından kaçmaya ve sığınacak yer aramaya çalışan göçmen kitleleri "kılıç artığı" bir vaziyette Edirne ve Filibe hastanelerini doldurmuşlardır³⁷⁸. Fransa'nın Edirne konsolosu tarafından yapılan Mayıs ve Haziran 1878 tarihli dört ve beş numaralı raporlarda, o tarihlerde Edirne'de 40.000 göçmenin bulunduğu belirtilir. 14 Nisan 1879 tarihinde Edirne şehrinde yaklaşık 50.000, Edirne vilâyetinde 140.000 göçmenin bulunduğu da belgelerde yer alır. Yoğun bir göçmen akınına uğrayan şehirde birçok sorunla karşı karşıya kalınmıştır. 19 Ağustos 1879 tarihli bir başka belgede ise Edirne içinde 10.000 den fazla göçmenin açlık ve ölüm tehlikesi içinde yardım bekledikleri bildirilmektedir³⁷⁹. Burgaz'daki İngiliz konsolos Brophy, Layard'a gönderdiği 22 Ağustos 1878 ve 14 Nisan 1879 tarihli raporlarında, Rusların yapılan ateşkes anlaşmasının imzalanmasından 5 gün sonra Burgaz'ı işgal etmeleriyle birlikte, içinde 40.000 sterlin değerinde buğdayın da bulunduğu hükümet depolarına el koyduklarını ve

³⁷⁷ Hikmet Süer, *a.g.e.*, s. 501.

³⁷⁸ Bilâl N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, C. I, Belge No: 89 (Dipnot), TTK Basımevi, Ankara 1989s. 193.

³⁷⁹ Faruk Kocacık, *Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1900): Karşılaştırmalı Yerli ve Göçmen Köyü Monografileri*, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1978, s. 96-97.

aslında bu buğday sayesinde bahtsız Türklerden bazılarını açlıktan kurtarma konusunda ucuz bir cömertlik yapabileceklerini ama yapmadıklarını belirtir³⁸⁰. Filibe’de bulunan Türk göçmenleri arasında tifo ve çiçek salgını görülmüştür. Daha sonra Edirne’de önce Rus askerleri arasında yayılan tifo, çok geçmeden halk arasında da yayılarak çocuk ölümlerine neden olmuştur³⁸¹. Edirne’de bulunan 40-45.000 göçmenden 16.000’i tifo hastalığına yakalanmış, bunun 10.000’i ölmüştür³⁸². Ruslar Edirne’de bulundukları sürede Askerî İdadî’yi (Edirne Askeri Lisesi) işgal ederek, burayı askerî hastaneye dönüştürmüşler ve salgın hastalıklar sırasında Rus askerlerini burada tedavi etmişlerdir³⁸³.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın sonunda ve Rusların dönmesiyle Edirne sokaklarında sayısı çok fazla kimsesiz çocukların başıboş dolaşmaları ve durumlarındaki üzüntü verici perişanlık halkın dikkatini çekmekte iken, İngiliz Konsolosu’nun bir iki İngiliz gezgini ile Eski Câmi ziyaretinde bu çocuklardan kalabalık bir grubun etraflarını sarak para ve ekmek istemeleri üzerine belde ileri gelenlerinden birkaç kişinin Vali Müşir Rauf Paşa’ya başvurarak devlet ve devletin şerefiyle uyuşmayan bu ağır görünüşe bir son verilmesini istemişlerdir. Vali Müşir Paşa, 1879 yılı başında bu çocuklardan yetim ve ana babası olmayanlarını ayırarak, 180 erkek ve 125 kız çocuğu – önceleri Şeceriye ve sonraları Horozlu Medresesi adıyla bilinen – Hacı Üveys medresesi ile civarındaki binalara yerleştirerek onların yiyecek ve içeceklerini sağlamıştır. Böylece Edirne’de açılan yatılı okulların en eskisi ve fakir çocukların korumasını üslenen kurumların en değerlisi olan “Melce-i Eytan” yani “Yetimhane” adı verilen okul 12 Ocak 1879’da eğitime açılmıştır³⁸⁴.

³⁸⁰ Justin McCarthy, *a.g.e.*, s. 100.

³⁸¹ Ratip Kazancıgil vd., *a.g.e.*, 157.

³⁸² Faruk Kocacık, *a.g.t.*, 97.

³⁸³ Ratip Kazancıgil vd., *a.g.e.*, s. 157.

³⁸⁴ Nilüfer Gökçe, “Mehmet Kadri Paşa’nın Edirne Milli Eğitimine Hizmetleri”, *1. Edirne Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (23-25 Ekim 2003)*, Edirne Valiliği Yayınları, Edirne 2003, s.352-353.

3. Rusların Edirne ve Şarkî Rumeli'yi Tahliyesinde Babîâli'nin Başvurduğu Önlemler

Rusların Trakya kıtâasını (Rumeli) yakında tahliye edeceklerinden dolayı Babîâli birbirine zıt gibi görünen iki türlü müşkülât içinde kalacaktır. Babîâli bir taraftan Rusların tahliye ettikleri bölgelerde gerek Bulgarların tutum ve davranışları gerek Rodop Müslüman muhacirlerinin toptan avdeti ile çıkabilecek olan karışıklıkları önlemek üzere oraya asker göndermek zorunluluğunda olup diğer taraftan İstanbul'un muhafaza ve müdafaasına ancak kâfi bulunan kuvvetini de zayıflatmamak mecburiyetindedir. Bu iki zorluktan birincisini bertaraf etmek fikriyle Şarkî Rumeli'ye pek çok tabur sevk ederse, Boğaziçi ve Balkanlar'da hazır vaziyette 120.000-130.000 Rus ordusu bulunduğu müddetçe Küçükçekmece mevkiini hiçbir surette boş bırakmamak gerektiğini unutmuş olacaktır.

Rus ordusunun bulunduğu mahalleri tahliyesi sırasında karışıklığa davet vermemeyi Avrupa'ya ispat etmek Babîâli'ce büyük önem arz etmekle birlikte külliyetli bir ordunun yalnız düzeni muhafaza işinde kullanmak lüzumlu değildir. Elbette tehlikeli bir durumla karşılaşmamak için akılcıca ve kat'i alınacak tedbirler tercih edilecektir. Bunun için de Rumeli'ye İstanbul ordusundan 44 ve Gelibolu ordusundan 15 tabur gönderildiği ve bunlara Gümölcine'de 6-7 taburluk liva ilave olunarak toplam 65-66 tabura denk gelir ki bu miktar asker Payıtahtın ve Boğazlar'ın müdafaası için Dersaadet'te ve Bolayır'da bulunan askerin birleşmesinden iyidir³⁸⁵.

Rusların Şubat 22'sine kadar Edirne'yi tahliye edecek olmalarından dolayı devletlerine ait memurlarının silahsız olarak İstanbul yoluyla Rusya'ya geri dönmeleri için sadârete sundukları 16 Şubat 1879 tarihli tezkire Padişaha sunulmuştur. Rusların tezkîrede bildirdikleri üzere İstanbul yoluyla geri dönüş isteklerinde bir zarar görünmüyor gibi ise de bunların bu vesile ile İstanbul'a gelip de uzun süre ikâmet etmek ve memleketin huzur ve rahatını bozacak bazı teşebbüslerde bulunmak gibi kuvvetli ihtimaller olabileceğinden gerekli tedbirlerin alınması

³⁸⁵ BOA., Y. PRK. HR. nr. 3/90, Lef; 1, 29 Zilhicce 1295 (24 Aralık 1878).

gerektiği düşünölmüştür. Bunun için de İstanbul yoluyla gidecek olan Rusların Dersaadet'e geldikleri gün İstanbul'da kalmadan vapurlara bindirilerek gönderilmeleri için uygun şartların husule getirilmesi ve bunun Rusya Elçiliği ile karşılıklı olarak görüşölerek şimdiden kesinleştirmek gerektiği, ayrıca gelecek olan bu memurların polis vasıtasıyla güvenli ve uygun bir şekilde teftiş ve tahkikatları yapılarak, vasıf ve rütbelerinin dereceleri ile isimlerine göre ayrılıp, her gün tutulan bir defterde belirtilmesi, bu defterlerin birer nüshasının da Babıâli'ye verilmesi şeklinde tedbirlerin kabulü ve hükmedilmesinin ve faaliyete geçirilmesinin isabetli olacağı kararına varılmıştır³⁸⁶.

B. 93 HARBİ'NİN EDİRNE VE ÇEVRESİNDE ETKİLERİ

1. Siyasî ve Dinî Etkileri

Rusya, XVIII. ve XIX. yüzyıllar boyunca "sıcak denizlere inmek" için ve gelişmesinin buna bağı olduğı düşüncesi ile çeşitli politikalar geliştirmişti. Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyanları korumak bahanesiyle geliştirdiği "Panortodokizm" ve bütün Slavları bir idare altında toplamayı amaç edinen "Panslavizm" siyasetleri doğrultusunda Osmanlı himayesinde bulunan Hristiyan tebaanın duygu ve inançlarını kullanmıştır. Bu bağlamda kendisine en yakın dili konuşan Bulgarlarla anlaşma yoluna giderek 93 Harbi öncesinde ve sonrasında Balkanlar'ı adeta karargâh yapmıştır.

a. 93 Harbi'nde Bulgaristan Mülkî İdare Teşkilâtı'nın Faaliyetleri

Dinî-ırkçı milliyetçiliği körükleyen ve askerî güçle destekleyerek fîliyata sokan Rusya, kendisine ruhen yakın milletler var edip bunları Balkanlar'da kendi emperyalist amaçlarına alet etmek için nüfusunun çoğunluğu Slav-Ortodoks

³⁸⁶ BOA., Y. PRK. BŞK. nr. 1/ 85, 24 Safer 1296 (16 Şubat 1879).

Hristiyanlardan oluşan Bulgar ve Sırp devletleri oluşturmak üzere Rumeli’de bilhassa Bulgaristan’da çoğunluğu oluşturan Müslüman Türk halkını yerli çetelere öldürtmek ve göçe zorlamak yolunu tutmuştur³⁸⁷. 16 Kasım 1876’da Rusya’da kurulan ve başkanlığını Prens V. A. Çerkasky (1824-1878)’nin yaptığı Bulgaristan Mülkî İdare Teşkilâtı 1877 Nisan’ına kadar Rusya’daki çalışmalarını tamamlayıp 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Rusların Tuna’yı geçmesiyle Tırnova’ya yerleşerek, Rusların ele geçirdikleri topraklarda kurulması düşünülen Slav Bulgar Devleti’nin sorunlarını ele almıştır. Bu teşkilâtın üzerinde durduğu en önemli sorun ise nüfus konusu olmuştur. Çünkü Osmanlıların Tuna vilâyetinde Bulgarlar, nüfusun yarısını ya da yarısından biraz fazlasını meydana getiriyordu. Çerkasky’nin sağlam temellere oturtulmuş Slav Bulgar Devleti’nin ebedî olması için Bulgar olmayan nüfusun eritilmesi amaç haline getirilmişti³⁸⁸.

Ruslar ve Bulgarlar arasındaki duygu ve amaç birliği savaşın hemen her safhasında bir işbirliğini beraberinde getirmiştir. Bu iş birliğinin somut örneklerinden biri, Bulgar lejyonu (Bulgar askeri)’nin – Rusya’da eğitilmiş Bulgar subaylar ya da direkt olarak Rus subaylar tarafından idare edilen – bizzat Rus ordusunda görev almasıdır. Rus istilâ hareketinde aktif rol alan Bulgar lejyonu, özellikle Bulgarlarla meskûn köy ve kasabalar ile temas kurarak Bulgar halkını Türklere karşı ayaklandırmışlardır. Öyle ki, Bulgarları cesaretlendirmek için, Edirne’nin düştüğü, bir Rus ordusunun İstanbul’a yürüdüğü, Sultanın korkuyla başkenti terk edip Şam’a kaçtığı yönünde dedikodular bile yaymışlardır. Konsolos Blunt’a göre; Türklere karşı organize olarak yürütülen katliamlar büyük çoğunluğu bu Bulgar lejyondan oluşan Rus askeri birliklerinin huzurunda gerçekleşmiştir. Öbür taraftan Rusların üniforma ve silah vererek hizmete aldıkları Bulgar ayaklanmacılar Osmanlı cephesinin gerisinde beşinci kol olarak Osmanlı ikmal yollarına saldırmış ve geri çekilmekte olan Osmanlı askerini öldürmüşlerdir. Böylece Bulgarlar çete savaşlarıyla Türk

³⁸⁷ Kemal H. Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 17.

³⁸⁸ Mithat Aydın, “İngiliz Belgelerine Göre 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sırasında Kızanlık’ta Rus-Bulgar Mezalimi”, *Uluslar arası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Eskişehir Odunpazarı Yayınları: 7, Eskişehir Mayıs 2005, s. 387; Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, 1. Baskı, Serander Yayınları, Trabzon 2006, s. 96.

kuvvetlerini meşgul ederek, bölgede Rus askerî operasyonunun daha uygun ortamda gerçekleşmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca bu askerî operasyonların plânlanmasında bölgeyi daha iyi tanıyan Bulgarlar istihbarat sağlamışlardır.³⁸⁹ Ruslar Balkanlar'ı geçtiklerinde Müslümanları silahlarını bırakmaları için adalet ve koruma sağlanacağı vaatleriyle kandırmış ve o silahları Bulgarlara devretmişlerdi. Bunu insanların rastgele katledildiği ve ortalığın viraneye döndüğü bir sahne izledi³⁹⁰.

b. 93 Harbi'nde Türk Nüfusu Yok Etmeye Yönelik Rus-Bulgar Mezâlimi

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rus-Bulgar mezâlimi Tuna'yı geçer geçmez 24 Haziran'da Rusçuk'un bombardımanı ile başlamıştır. Tuna Vilâyeti Valisi Ahmed Paşa, 26 Haziranda çektiği bir telgrafta, Rusçuk'u topa tuttıkları günün gecesinden itibaren kasabanın ahalisinin kaza ve köylere çekilmeye başladığını, bu yüzden 25.000'e yakın olan şehir nüfusundan çok azının kaldığını, kalanların da bir taraftan gitmeye devam ettiklerini bildirmiştir³⁹¹. Ruslar, daha 26 Haziran 1877'de Tuna'yı geçen Don-Kazak Süvari Tümeni'ne Müslüman ahalinin elindeki silahları toplayarak Bulgarlara verilmesi emrini vererek³⁹², Türklerin silahsızlandırılması teşebbüsüne başlamış ve Balkanlar'da işgal ettikleri Türk köy, kasaba ve şehirlerini tahrip ederek, buralarda yaşayan soydaşlarımızın çoğunu katletmişlerdir. Önceden tahrik ederek silahlandırdıkları Bulgarları da Türklerin üzerine saldırtmışlardır. Rus ve Bulgarlar tarafından Hristiyanlığı kabule zorlanan Müslüman Türklerin genç kadın ve kızları dağa kaldırılmış, malları talan edilerek evleri yakılmış, birçoğu da öldürülmüştür³⁹³. Osmanlı Hükümeti Rusya'nın bu savaş hukukuna aykırı olarak sivil halka yönelik insanlık dışı tavrına bir süre sonra protesto ederek "*Avrupa'nın adalet, insanlık ve kamu vicdanına*" hitaben kaleme aldığı bildirgede, Rus askerî

³⁸⁹ Mithat Aydın, "İngiliz Belgelerine Göre...", s. 388-389.

³⁹⁰ Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s. 178.

³⁹¹ Bilâl N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, C. I, s. 109; Mithat Aydın, "İngiliz Belgelerine Göre...", s. 389.

³⁹² İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, C. III, Askeri Matbaa, İstanbul 1937, s.31.

³⁹³ İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezâlimi (1878-1889)*, Trakya Üniversitesi Yayınları: 90/1, Ankara 1990, s. 17.

harekâtının kendini korumaya çalışan halkı hedef aldığını ve saldırı öncesinde müreffeh bir konumda olan şehrin tamamen yıkıldığını açıklamıştır. Rusçuk'ta meydana gelen olaylardan büyük ölçüde üzüntü ve kaygı duyan Osmanlı Hükümeti'nin belki de en büyük kaygısı ileride Rus istilâsına maruz kalan bölgelerde de benzer muamelelerin uygulanabileceği idi. Çünkü savaşın, başlangıçta kurallara göre cereyan etmediği, bir "yok etme savaşı" olduğu anlaşılmıştır. Bu vahşet diğer kentlerde de tekrarlanmış, 26-27 Haziran'da Rucçuk ve Niğbolu arasından geçerek Zıştovi'yi çoğunluğu Bulgar olan halkın yardımıyla almış ve Müslümanların çoğunluğunu öldürmüşlerdir. Serasker Redif Paşa'nın verdiği bilgiye göre Zıştovi'den göç etmeyip, kentte kalan kadın çocuk ve yaşlılar Bulgarların zulmünden kurtulamamıştır. Balkan geçitlerini tutmak ve Sofya ile Edirne arasındaki bağlantıyı kesmek için 1 Temmuz da Tırnova'yı alan Ruslar burada da yıkım ve kıyım yaptılar³⁹⁴. Tırnova Mutasarrıfı Osmanlı Hükümeti'ne işlenen cinayetler ve yapılan tahribat hakkında "Katledilen Müslümanlara ve Yakılan Evlere Dair Liste" başlığıyla bir rapor arz etmiştir. Rapordaki istatistikî bilgilere göre Tırnova civarındaki Batak, Belovan, Kayapınar, Kestanbol, Şems ve Tunca köylerinde 4770 Türk şehit edilmiş ve 2120 Türk evi yakılarak tahrip edilmiştir³⁹⁵. İngiliz konsolosları ve gazeteciler, bu Rus harekâtı sonucunda Rusçuk ve Tırnova'nın pek çok köyünün Rusların emrindeki Bulgarlar ve Kazaklar tarafından yakıldığını ve Müslüman ahalisinin katledildiğini rapor etmişlerdir. Rus-Bulgar zulmünden kaçmaya çalışan savunmasız Müslüman köy sakinleri de yaşlı kadın çocuk demeden katledilmişlerdir. Bununla beraber bazı Türk köylerinde Rus-Bulgar "yok etme programı" çok daha acımasız gerçekleşmiştir. Zıştovi ve Tırnova'daki katliamlar duyulduğunda Plevne, Nikopol, Rusçuk ve Tırnova halkı göçe başladılar. Osmanpazarı'ndaki Depats Gazetesi muhabiri Jacquot'a göre; sadece Eskicuma ve Osmanpazarı arasındaki bölgede 10.000 göçmen ailesi bulunmaktadır. Ancak evini ve malını terk ederek yollara düşen, çoğunlukla kadın ve çocuklardan oluşan Türk göçmenler Rus ve Bulgar saldırılarından kurtulamadılar. Daily Telgraf'ın muhabirlerinden M. Gay, 14 Temmuz'da çektiği telgrafta yüzlerce masum insanın Tırnova ile Zıştovi arasında

³⁹⁴ Mithat Aydın, "İngiliz Belgelerine Göre...", s. 389.

³⁹⁵ İlker Alp, *a.g.e.*, s. 18.

öldürüldüğünü yazmıştır³⁹⁶. İngiliz konsolosunun 13 Ocak 1878 tarihli raporuna göre Rusların Kızanlık kazasına girmesinden sonra Kızanlık kazası ve Tunca vadisindeki bütün Müslümanlar kısmen Filibe'ye, kısmen Eski Zağra ve Karapınar'a kaçıyordu. Rusların Issova köyüne girmesinden sonra 100'den fazla erkek, çocuk ve kadın katledildiği rapor edilmiştir³⁹⁷. Yine aynı muhabirin 19 Ağustos 1877 tarihinde Beyoğlu'ndan Londra'daki Daily Telgraph gazetesinde çektiği telgrafta Rusların Eski Zağra ve Kızanlık bölgelerini ele geçirdikleri sırada, bir Bulgar papaz rehberliğinde geldikleri şehri sardıkları, silahlarını topladıkları halkın bütün erkeklerini camiye, bütün kadınlarını bir çiftliğin avlusuna kapatıp üç gün aç bıraktıktan sonra hiçbir sebep göstermeksizin erkekleri camiden alarak büyük saman yığınının olduğu yere götürüp ateşlenen samana attıkları bildirilmektedir. Aynı anda Rus Kazaklarıyla Bulgarlar da kadınlara hücum etmiş, tecavüz ettikten sonra sopalarla döverek köyün dışına atmışlar. Bu kadınlar iki gün geçtikten sonra bir Çerkez müfrezesi tarafından bulunmuşlar ve Karapınar'a getirilmişler. Aynı şekilde Rus Kazak ve Bulgarları Hıdırlı'yı da ateşe verip katliama girişmişler, 500-600 kişiden ancak 100 kişi kurtulabilmiştir³⁹⁸. Ocak 1878'de Skobelef'in emrindeki Rus ve Kazak askeri birlikleri Harmanlı'da rastladıkları, sayısı çeşitli kaynaklarda 40.000 ile 100.000 arasında değişen çoğu kadın ve çocuktan oluşan 20.000 arabalık muhacir kitlesine saldırarak katletmişlerdir. Katliamdan kurtulanlar da Meriç üzerinde ve dağlar arsında soğuktan ve açlıktan tamamen kırılmışlardır³⁹⁹. Binbaşı Leader, İstanbul'da bulunan Daily Telgraph gazetesi özel muhabiri M. Drew'e gönderdiği bir telgrafta Karapınar ve Yeni Zağra arasındaki bütün Türk köylerinin yakıldığından ve Bulgar vahşetinin sürdüğünden bahsederek, bölgede tek bir canlıya bile rastlanmadıklarını şu sözlerle bildirmektedir: “...Yeni Zağra istasyonu civarında 3000 kadar ceset gördük, hepsi Türk'tü. Köpeklerin ve domuzların bozulmuş cesetleri kemirmeleri ve binlerce aç kuşun istasyon duvarlarına tüneyerek beklemeleri korkunç bir manzaraydı...”⁴⁰⁰

³⁹⁶ Mithat Aydın, “İngiliz Belgelerine Göre...”, s. 390.

³⁹⁷ Mehmet Hacısalıhoğlu, *a.g.e.*, s. 45.

³⁹⁸ Zeynep Kerman, *Rusların Asya'da ve Rumeli'de Yaptıkları Mezalim (Haziran-Temmuz-Ağustos-1877)*, Belge No: 207, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1987, s. 129-130.

³⁹⁹ Nedim İpek, *Rumeli'den...*, s. 19.

⁴⁰⁰ Zeynep Kerman, *a.g.e.*, Belge No: 217, s. 139-140: İlker Alp, *a.g.e.*, s. 19.

Balkan Türkleri üzerine yağdırılan çeşitli türden zulümler hakkında anlatılanları okuyan bir kimsenin, anlatılanların bu zulümlere uğradığı iddia edilen kişilerce uydurulduğu ya da en azından abartıldığı gibi bir izlenime kapılması olabilecek bir şeydir. Bu söylenenlerin gerçek olduğu konusunda Avrupalı konsolosların, gazete muhabirlerinin ve başka Avrupalı gözlemcilerin gönderdikleri raporlarda, gazete haberi ve benzeri metinlerde anlattıklarının doğrulayıcı ek kanıt olduğudur. 1876-1878 döneminde Türklerle sürekli ilişki yürütmüş kişilerin çoğu, Türklerin çektikleri çileleri abartarak anlatmış olmasının pek az olası bulunduğunu teslim etmişlerdir. İngiliz Konsolosu Blunt'un 6 Ağustos 1877 tarihinde Layard'a yazdığı bir yazıda; *"İçlerinden birinin başına gelebilmiş onur kırıcı bir halden söz etmek konusunda Türklerin töresel çekinirliği nedeniyle"* uğradıkları yenilgilerden – Balkan Türklerinin kıyımdan geçirilmesini engelleyememiş olmak Türkler için feci bir yenilgi idi – bahsetmeyi hiç sevmediklerini ve başlarına gelenler hakkında Türkleri konuşturmanın ne kadar zor olduğunu belirtmiştir⁴⁰¹.

Çatışmaların bitmesinin uzun zaman sonrasında ve artık Bulgaristan'daki Müslümanlar askerî açıdan bir tehdit ögesi olmanın uzağında kalmışken, Rus askerleri hâlâ Türkleri ayrılıp gitmeğe zorlamak için saldırıp durdular. Örneğin; 31 Ocak 1878'de Edirne Mütarekesi imzalanmış olduğu halde, üç ay sonra 2 Mayıs 1878'de 150 Rus askeri Karaağaç köyüne geldi; direniş göstermeyen köylülerin silahlarını toplayarak bütün yetişkin erkekleri tutuklayıp hapsetti, kadınların ırzına geçti ve köyü talan etti. Erkekler yakın bir köye yürütüldüler ve orada işkence gördüler⁴⁰² Müslüman sivillere reva görülen kötülükler Rusçuk, Philippolis, Varna, Burgaz ve diğer bölgelerde görev yapan İngiliz konsolosluk temsilcileri tarafından İstanbul'daki konsolosluğa rapor edilmiş ve bu raporlar daha sonra Londra'ya iletilmişti. İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi, İlk kez tam yetkili bir Rus elçisi tarafından 1878 yılı başında Edirne'deki ateşkes görüşmeleri sırasında öne sürülen, ancak Batılıların baskısı karşısında güya geri çekilmiş gibi görünen, bütün

⁴⁰¹ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1995, s. 71.

⁴⁰² Justin McCarthy, *a.g.e.*, s. 77.

Müslümanların Bulgar Prenslığı'ndan ihracı fikrinin hâlâ Rusların zihnini meşgul ettiğini bildirmektedir⁴⁰³.

Rusların ve Bulgarların Türklere yaptıkları katliam, zulüm ve işkenceye daha pek çok örnek verilebilir. Bu katliamdan ve zulümden kurtulmayı başarabilen birçok muhacir hasta, yaralı ve perişan bir şekilde Edirne'ye birikmişlerdir. Rusların insanlığa sığmayan ve savaşa aykırı davranışları Rumeli'de pek çok köy ve kasabanın yıkımına ve sefaletе sebep olurken, Edirne'de de aynı sefalet hüküm sürmüştür.

c. 93 Harbi'nde Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki Toprakları Üzerinde Teşekkül Eden Siyasî ve İdarî Yapı

Yeşilköy Antlaşması'na göre, merkezî ve Güney Dobruca, Tuna Vilâyeti, Pirok kazası, Makedonya, Edirne Vilâyeti'nin önemli bir kısmı ve Ege Denizi kıyısındaki Kavala dahil olmak üzere geniş bir bölge Özerk bir Bulgaristan olarak şekillendiriliyor, Rusya'nın bir asırdan daha uzun bir süredir Akdeniz'e ulaşma hedefi Kavala üzerinden fîlen gerçekleşmiş oluyordu⁴⁰⁴. Özerk statüdeki Sırbistan, Romanya ve Karadağ istiklâllerini kazanırken, Bosna-Hersek Avusturya hâkimiyetine giriyordu⁴⁰⁵. Rusya'nın "Büyük Bulgaristan" vasıtasıyla fîlen Akdeniz'e ulaşması ve yakın bir gelecekte "Doğu Sorunu" nun Rusya'nın lehine çözölme tehlikesi Avrupalı devletleri harekete geçirdi⁴⁰⁶. Düzenlenen Berlin Konferansı sonrasında 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması'nda, Osmanlı Devleti Balkan dağlarının meydana getirdiği doğal savunma hattının Avrupa devletlerince kabul edilebileceğini ümit ederek Varna'nın kendisine bırakılmasını istediye de, Avrupa Devletleri Osmanlı Devleti'nin bu isteğini dikkate bile almamıştır. Lord Salisbury kurulması istenen Büyük Bulgaristan'ın Avrupa'nın siyasî dengeleri açısından tehlikeli olduğunu söylemiş ve Büyük Bulgaristan sınırları

⁴⁰³ Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s. 175.

⁴⁰⁴ Mehmet Hacısalıhoğlu, *a.g.e.*, 47.

⁴⁰⁵ Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, s. 11.

⁴⁰⁶ Mehmet Hacısalıhoğlu, *a.g.e.*, s.47.

içinde etnik açıdan farklı milletlerin yaşadığına dikkat çekerek Bulgaristan'ın güney hududunun Balkan dağlarında kesilmesi, geriye kalan topraklarda ise Rumeli Vilâyeti adıyla Osmanlı Devleti'ne bağlı ayrı bir idarenin oluşturulmasını teklif etmiştir⁴⁰⁷. Berlin Antlaşması'na göre Sofya ve halkının çoğunluğu Müslüman olan Varna, Bismarck'ın da ısrarı doğrultusunda Bulgaristan sınırı içinde bırakılırken⁴⁰⁸, Yeşilköy Antlaşması ile tesis edilmiş olan 163.965 kilometrekarelik Büyük Bulgaristan'dan Şarkî Rumeli ve Makedonya'yı alarak geriye kalan toprakları Osmanlı Devleti'ne vergi veren ve müstakil yönetilen 63.972 kilometrekarelik "Bulgaristan Eمارeti" haline koymuştur. Makedonya, Rusya'nın Ege Denizi'ne açılmasına mani olmak ve Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de kalan toprakları ile irtibatını temin maksadıyla Osmanlı idaresine verilerek, 32.594 kilometrekarelik Şarki Rumelî de siyasî ve askerî bakımdan doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'ne bağlı olmak üzere, Hristiyan bir vali tarafından idare edilecek mümtaz bir vilâyet haline getirilmiştir⁴⁰⁹. Büyük Bulgaristan Prensiği Osmanlı egemenliğine bırakılmış olmasına karşın Osmanlı askeri bulunmayacak ve milisler teşkil edilinceye kadar Rus kıt'aları yaklaşık iki yıl kadar orada kalacaklardı⁴¹⁰. Böylece Bulgaristan Prensiği, Tuna Vilâyeti dâhilindeki Sofya, Vidin, Niğbolu, Zıştovi, Rusçuk, Silistre, Varna, Şumnu, Lofça ve Tırnova şehirlerinden oluşuyordu. Şarkî Rumeli Vilâyeti ise Edirne Vilâyeti'ne bağlı Filibe, İslimye, Eski Zağra, Tatarpazarcık, Burgaz ve Hasköy'ü içine alıyordu.

Yunanistan ise Berlin Kongresi'ne sunduğu bir dilekçe ile Epir, Girit ve Teselya'nın kendisine verilmesini talep etti. Kongre bu isteği kabul etmemiş fakat antlaşmanın 24. maddesine koydurduğu hüküm ile Yunanistan lehine bazı sınır değişiklikleri yapılması için Osmanlı-Yunanistan arasında görüşmeler yapılmasına karar verdi⁴¹¹.

⁴⁰⁷ Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, s. 14.

⁴⁰⁸ Stanford J. Shaw-Ezel Kural, *a.g.e.*, s. 238.

⁴⁰⁹ Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, s. 17.

⁴¹⁰ Hüner Tuncer, "Osmanlı'nın Rumeliyi...", s. 17; Zafer Koşlu, *a.g.m.*, s. 106.

⁴¹¹ Faruk Kocacık, *a.g.t.*, s. 55.

Rus işgali altında yönetim mekanizmasının olağan işlevleri Hristiyan Bulgarların sorumluluğuna bırakıldı. Ruslar, kamu görevlisi olarak Rus işgalini en candan desteklemiş olanlar yani Osmanlı yönetimine ayaklanmış – aynı zamanda kitlesel kısımlarda en seçkinlik göstermiş – olanları seçtiler. Bulgarlar elde ettikleri kamu erkini de kullanarak hem devlet gücünden hem de ülkede var olan Rus işgal ordusundan destek alarak Türk düşmanı etkinliklerini sürdürdüler. İşgal edilmiş Bulgaristan’da ve Rus ordularının çekilmesinden sonra sözde Bulgaristan dışında tutulan Şarkî Rumeli’nde, hukukun uygulanması, Bulgaristan Türkleri konusunda tek amacı onların ülkeden ayrılıp gitmesini sağlamak olan devletin tek etkili aracı Bulgar kolluk gücü ve mahkemelerinin elinde idi; bunlara Türk katılımı yoktu. Kentlerde Bulgar polisi, köylerde Bulgar zaptiyelerin gasp, saldırı, ırza geçme gibi terörüne karşı başvurulacak yer yoktu. Hukuku uygulamak için oluşturulmuş mahkemeler, Türklere karşı düşmanca tutumda bulunmakla kalmadıkları gibi, hukukun tek bir kuralını bile bilmiyorlardı. Burgaz’daki İngiliz konsolos Brophy, 27 Ağustos 1879’da Michell’e gönderdiği bir yazıda: “*Rus işgalinin başından bugüne dek, gasp, cinayet ya da kadınların ırzına saldırı dolayısıyla hakkında en güçlü kanıtlar bulunarak suçlanıyor olsa da bir Bulgar’ın, olsa olsa birkaç günlük hapisten başka bir ceza gördüğünün tek bir örneğini olsun bilmiyorum*” demiştir⁴¹².

Rusların ve Sırpların Panslavcı atılımını kırmayı hedefleyen Berlin Antlaşması, büyük devletlerin diplomatları, Rusya ve Avusturya’nın düşlediği büyük ülkesel birimler yerine, ülkeler üzerindeki kesip biçmeler ile aralarında çatışmaya hazır prenslikler ve özerk yörelerden oluşan bir mozaik ortaya koymuşlardır. Buna karşın Berlin Antlaşması ile Balkanlar’daki topraklarının çoğunu, Kıbrıs Adası’nı, Doğu Anadolu’daki üç vilâyetini yitiren ve önemli malî kaynaklarından olan Osmanlı Devleti en ağır bedel ödeyen ülke olmuştur.

⁴¹² Justin McCarthy, *a.g.e.*, s. 94-95.

d. Rusların Şarkî Rumeli Vilâyeti'nin Teşekkülüne Tepkisi

Berlin Antlaşması, Yeşilköy Antlaşması ile kurulan Bulgaristan topraklarını üçte bir nispette küçültülerek kalan kısmının Osmanlı idaresine bırakılması, hem “Büyük Bulgaristan” hayaline kavuşamayan Bulgarlar hem de takip ettiği “Panslavizm” siyasetinin başarısızlığa uğradığı Rusya tarafından hoşnut karşılanmamıştı. Berlin Kongresi’nde büyük devletlerin desteğini alamayarak içine düştüğü yalnızlık ile teklif edilen şartları kabule mecbur kalan Rusya, Berlin Antlaşması’nın kararlarına aykırı bazı davranışlarda bulunmuştur. Henüz Yeşilköy ve Edirne’yi tahliye etmemiş olan Ruslar, bu konuda hiç acele etmedikleri gibi 200.000 kişilik askeri bir gücü Edirne önlerine getirmişlerdi. Rus kuvvetlerinin komutanı Tottlebin Edirne’yi terk etmek için emir almadıklarını belirtirken, burayı terk ettikleri takdirde burada yaşayan Hristiyanların Türkler tarafından katledileceğini ileri sürmüştü⁴¹³. 21 Kasım 1878 tarihinde İngiltere-Filibe konsolosundan İngiltere Elçiliği’ne gönderilen telgrafta Rus generallerinden Tottlebin’in Filibe’ye giderek Bulgarlara “*Rusya Devleti kongre kararına muhalefeti kendilerine terkib ve teşvik etmeyecektir*” diyerek bu karara itaat etmelerini nasihat ettiği, Bulgar heyecanının imparatorun fikir ve arzusuna tamamen muhalif olduğu ve bu davranışların artmasına gayret eden Rus memurlarına tevcihatname göndererek Edirne’ye geri döndüğü bildirilmektedir⁴¹⁴. Bu telgraftan da anlaşılacağı üzere heyecana kapılan ve katliama kalkışan Türkler değil, Rus memurlarının da kışkırtmalarıyla asayiş bozan Bulgarlardır. General Tottlebin geri çekilmemek için öne sürdüğü “Türklerin Hristiyanları katledecekleri” gerekçesini desteklemek için de 1878 senesinin Ekim ayında Yeşilköy, Çatalca ve Tekirdağ’daki bazı kuvvetlerini tahliye ettiğinde bu bölgelerde yaşayan Bulgarların Bulgaristan’a göç ettiğine dikkat çekmiş, Bulgarların katliam endişesiyle göç ettiklerini iddia etmiştir⁴¹⁵. Gerçekte bu bölgedeki Hristiyan Rum halkı bu göçe iştirak etmemiştir. O sırada Trakya’da dolaşarak Henry Layard’a bilgi veren İngiliz gazeteci Chermside’nin bildirdiği gibi, Ruslar kendileriyle birlikte gitmeleri için Hristiyan ahaliye baskı yapmıştır.

⁴¹³ Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.e.*, s. 144; Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, s. 19.

⁴¹⁴ BOA., Y. PRK. EŞA. nr. 1/35, 25 Zilkâde 1295 (21 Kasım 1878).

⁴¹⁵ Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, s. 20.

Rusya'nın bu davranışının sebebi; Avrupa ülkelerine Osmanlı topraklarının Hristiyanlar için güvenli olmadığını ve Osmanlı idaresinde yaşamaktan hoşnut olmadıklarını göstermek istemiş hem de Bulgaristan'daki Hristiyan nüfusun çoğalmasını sağlamıştır⁴¹⁶. Ruslarla birlik olan Bulgarların baskılarıyla da göçe zorlama olmuştur. Tekfurdağı mutasarrıfı Abdi Efendi'nin 24 Eylül 1294 senesinde Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir telgraf namede belirtilenler bu gerçeğe örtüşmektedir. Edirne'nin Pınarhisar kazasında Bulgarlar Müslüman ve Rum ahalinin hanelerini basıp mallarına tahakkümde bulunmuşlar, oradaki göç etmek istemeyen Bulgar halkı da hicret etmeye zorlayarak yaptıkları gasp ve yağmalama hareketlerini haklarında kullanacaklarını söyleyerek korkutmuşlardır. Kaza ahalisinin cümlesi, Varna'dan Vize yoluyla Dersaadet'e gitmekte olan İkinci Ordu'nun ikinci süvari alayı kaymakamı Tahsin Bey'in Vize'ye göndermiş olduğu Kolağası Dede Remzi Bey'in etrafını sararak bu durumu şikâyet etmişlerdir⁴¹⁷.

2. Sosyal ve Demografik Etkileri

Beş yüz yıldan beri Osmanlı himayesinde bulunan Tuna ve Edirne vilâyetlerindeki Müslüman nüfus büyük bir yekün tutmaktaydı. Rus yazarı Tepow'un araştırmaları ve resmi raporlara göre Tuna ve Edirne vilâyetlerindeki nüfus dağılımı şu şekildedir: Halkın % 42'si Bulgar, % 40'ı Müslüman ve % 18'i başka milletlerden müteşekkildi. Birden fazla milletin yaşadığı bu topraklarda en azından Bulgarlar kadar Türk nüfusu da mevcuttu⁴¹⁸. Tuna Cephesi'nde yedi ay süren ve Tuna ile Edirne vilâyetlerindeki nüfus dengesini Türkler zararına alt üst eden 93 Harbi muharebeleri esnasında, Tuna ve Edirne vilâyetlerinde meskûn Müslüman Türk ahaliden 500.000'i Bulgar ve Rus zulümleri sonucunda ya katlolunmuş ya da açlıktan, hastalıktan dolayı vefat etmiştir. Katliamdan ve hastalıktan kurtulan 1.000.000'u⁴¹⁹ aşkın Müslüman Türk ahali canlarını kurtarmak için göç etmek

⁴¹⁶ Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.e.*, s. 145-146; Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 20.

⁴¹⁷ BOA, Y. PRK. DH. nr. 1/12, Lef; 2, 9 Şevval 1295.

⁴¹⁸ Nedim İpek, *Rumeli'den...*, s. 12-13.

⁴¹⁹ Savaş sonrasında göç etmek zorunda kalan muhacir sayısını Mc Carthy, 1.253.500 kişi olarak gösterirken, bu konuda diğer önemli bir araştırma olan Nedim İpek'in eserinde de açlık, hastalık ve katliamdan kendini kurtarıp göçmek zorunda kalan 1.230.000 kişinin muhacir konumuna

zorunda kalmıştır⁴²⁰. Osmanlı ordularının 1878'in ilk aylarında Ruslar önünde hızlı bir yenilgiye uğrayıp geri çekilmesiyle, ilk zapt edilmiş olan yerlerden yola çıkmış göçmenlere ek olarak, Bulgarlarla Rusların kötü davranışları yüzünden yeni zapt edilen bölgelerden de göçmenler göç kafilesine katılıyordu. Yeşilköy Antlaşması ile savaşın son bulduğu 1878 Mart'ı geldiğinde göçmenler az sayıdaki bölgeyi tıklım tıklım doldurmuşlardı. Şumnu-Varna yöresinde yaklaşık 230.000 kişi; Rodop dağları yöresinde 100.000 kişi; Gümülcine'de 50.000; İstanbul'da 200.000 kişi toplanmıştı⁴²¹. Sadece Balkanlar'dan 1878-1884 arası 812.193 kişi, 1884-1897 arası 202.822 kişi Osmanlı Devleti'nin kaybedilmeyen bölgesine göç etmiştir. Savaş sırasında 1876-1878 yılları arasında daha yoğun yaşanan göç hareketinin hızı 1878'ten sonra giderek azalmışsa da bu veriler 1878'den 1897'ye kadar Balkanlar'dan bir milyondan fazla kişinin imparatorluğun kaybedilmeyen kesimine göç ettiğini ortaya koymaktadır⁴²².

1877-1878 öncesi toprakların yüzde yetmişini ellerinde bulunduran Türklerin bu iktisadî üstünlüğü savaştan sonra kaybolmuştur ve nüfus azalmıştır. Örneğin 1876- 78 yılları arasında 200.000 kişinin Edirne ve çevresine sığındığı belirtilmektedir. 1879-1890 tarihleri arasında yaklaşık 160.000 kişi, özellikle serhat vilâyetleri olan Edirne ve Selânik'i maddî ve manevî açıdan kuvvetlendirmek maksadıyla bu bölgeye iskân edilmişlerdir. 1891-1892 tarihleri arasında ise İstanbul'a 22.220 göçmen geldiği kayıtlarda belirtilmektedir⁴²³. Göçler sonraki yıllarda daha hızla devam etmiş ve 1880'de Bulgar meclisinde kabul edilen bir kanunla burada yaşayan Müslüman halkın toprakları ve çiftlikleri on yıldan beri üzerinde ortakçı ve kiracı çalışan Bulgarlara verildi. Aynı şekilde meralar yaylalar ve bataklıklar da parçalanarak dağıtıldı⁴²⁴.

düşüğü belirtilmektedir. Bkz. H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi: Göç*, 1. Baskı, Kum Saati Yayınları, İstanbul Kasım 2001, s. 33.

⁴²⁰ Ahmet Halaçoğlu, "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler", *Türkler*, C. XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 888; Nedim İpek, *İmparatorluktan ...*, s. 97; Nedim İpek, *Rumeli'den...*, s. 40; Bilâl N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul Şubat 1986, s. 18.

⁴²¹ Justin McCarthy, *a.g.e.*, s. 87.

⁴²² Faruk Kocacık, *a.g.t.*, s. 67- 68.

⁴²³ Ahmet Halaçoğlu, *a.g.m.*, s. 888.

⁴²⁴ Faruk Kocacık, *a.g.t.*, s. 47.

a. 93 Harbi'nde Balkanlar'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın devam ettiği Tuna Cephesi'ndeki yedi ay boyunca bir milyon kadar Türk fecî bir şekilde evini yurdunu terk etmek zorunda kaldı. Savaştan sonra bir yıldan fazla süren Rus işgal idaresindeki dönem, göçmenlerin ve yerlerinde kalabilen Türklerin açlıktan soğuktan, salgın hastalıklardan ve yer yer devam eden katliamlardan kırıldıkları – bazı yerlerde ölüm oranının yüzde elliye yaklaştığı – dönem olmuştur⁴²⁵. Osmanlı Tuna Ordusu Umum Kumandanı Müşir Abdülkerim Paşa'nın savaş başındaki harekât plânına göre asıl kuvvetlerini Rusçuk ile Vidin arasında toplamak istemesi sonucunda, savunmasız bırakılan aşağı Tuna boyundaki Kuzey Dobruca'nın toptan boşaltılması ve Köstence hattına çekilmesi kararlaştırılmıştı. Bunun üzerine Mayıs 1877 tarihinden itibaren Kuzey Dobruca tahliye edilmeye başlandı⁴²⁶. Rusların Dobruca'yı ele geçirerek ilerlemeleri ve Bulgar baskıları sonucu Balkan Yarımadası'nın çeşitli yerlerinden gelen göçmenler Edirne'den önce birçok bölgede birikse de bu göçmenlerin daha iç kesimde bulunan Edirne ilk durakları olmuş ve çeşitli tarihlerde dolup dolup boşalmıştır. Bu göçmenler daha sonra da İstanbul'a ve Anadolu'nun çeşitli yerlerine gidebilmeye çalışmışlardır.

(1). Muhacirlerin Karayolu ile Göçleri

Müslüman muhacirlerin yollara düşmesi daha Rusların Tuna'yı geçmesinden önce başlamıştı. Kuzey Dobruca'yı tahliye eden Müslümanlar kitleler halinde öküz arabalarıyla ya da yaya olarak Şumnu ve Varna kazalarına göç ettiler. Rusların Tuna'yı geçerek Zıştovi, Tırnova ve Osmanpazarı şehirlerini işgal etmesi sonucunda Zıştovi, Plevne, Niğbolu, Tırnova, Razgrad ve Osmanpazarı kazalarında oturan Müslüman ahali büyük zorluklar içinde yaya olarak Şumnu'ya gitmişlerdir.

⁴²⁵ Bilâl N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s. 32.

⁴²⁶ Nedim İpek, *Rumeli'den...*, s. 22.

Rusların ve Bulgarların giriştiği kıyım eylemleri, Türkleri haklı olarak duydukları korku sebebiyle yurtlarından olabildiğince çabuk ayrılmaya – ayrıldıkları sırada hasat yapılmış ve ellerinin altında ambarlar dolusu tahıl olmasına rağmen yanlarına ancak kağı arabalarına yükleyebilecekleri nesneleri alarak – zorlamıştı. Kaçış sırasında kullanabilecekleri doğru dürüst yol yoktu ve muhacirler daha güneye inebilmek için olanak bulup binebilecekleri tren istasyonlarına kadar yürüyorlar, kağı arabaları sürüyorlardı. Edirne'nin kuzeybatısındaki Hasköy'de Ocak ayında 8.000'den fazla göçmen toplanmıştı ve kendilerini alıp götürecek trenlerin gelmesini açıkta, barınaktan yoksun olarak bekliyordu. Filibe istasyonunda 15.000 kişi, Çorlu'da 20.000 kişi beklemekteydi. Kırsal yöreler daha güvensiz olunca ve 1877 kışı ilerleyince göçmenler demiryolu boyunca Osmanlı askerlerinin elindeki istasyonlarda göresel olarak daha çok güvenliğe kavuşmak için yaya olarak ilerlediler. Birçoğu gidiş sırasında demiryolunun yanı başında ısınabilmek için bir araya sokulmuş olarak bir arada donarak öldü⁴²⁷.

Varna sancağına bağlı Balçık, Pazarcık, Mangalya ve Tulça sancağına bağlı Hırsova, Mecidiye ve Köstence kazalarından Varna ve civarına göç eden ahalinin çoğu iskân edilemeyince de Ali Şefik Bey, açıkta kalan 25.000 kadar muhacirin hayvan ve eşyalarıyla birlikte Balkanlar üzerinden Kırkkilise (Kırklareli) ve Çorlu taraflarına sevk edilmeleri için Varna'da görevlendirilmiştir⁴²⁸.

Rus kuvvetleri Balkanlar'ın kuzeyindeki yerlerde askerî operasyon yaptıkları sırada işgal edilen topraklardan güneye doğru kaçan Müslüman ahali, Filibe ile Edirne arasındaki yol boyunca konakladılar. Rusların, Şıpka ve Hainboğazı'nı işgal ederek güneye sarkmasıyla, Eski Zağra, Yeni Zağra ve Kızanlık'taki ahalinin bir kısmı Edirne'ye göç etmeye başladı. Tuna vilâyetinin Lofça, Plevne, Servi ve Orhaniye gibi batı kısımlarındaki oturan Türkler, arabalarla Sofya'ya ve Tatarpazarcığı'na kadar geldiler. Bu muhacirlerin bir kısmı Sofya-Filibe arasındaki boş hanelere yerleştirilirken, diğer kısmı da trenlerle Edirne ve İstanbul'a kadar gittiler. Rus kuvvetlerinin ilerlemesi karşısında Filibe ahali de göç kervanına

⁴²⁷ Justin McCarthy, *a.g.e.*, s. 88.

⁴²⁸ Nedim İpek, *Rumeli'den...*, s. 33.

dahil olmuş ve karayolu ile hicret edenler Hasköy istikâmetine yönelmişlerdi. Yolda Rus ve Don Kazaklarının saldırısına uğrayan muhacirler Rodoplar'a iltica ettiler⁴²⁹.

O dönemin toplu taşıma araçları olan tren ve vapurları kullanmayıp da kendi arabalarıyla İstanbul'a gelen göçmenlere – çok sayıda olmamakla birlikte – arabalarının faydası dokunmuştur. İstanbul içinde yük ve yolcu ulaşımında katkı sağlayıp kendi ekmek paralarını kazandıkları gibi, devlete yük olmaktan da çıkmışlardır⁴³⁰.

(2). Muhacirlerin Demiryolu ile Göçleri

Rus ilerleyişi karşısında Tuna ilinin batı kısımlarından Plevne, Lofça, Orhaniye, Sofya gibi yerlerden gelen Türk göçmen sellerinin ilk durağı Filibe ve Edirne gibi göç yolu üzerinde önemli bir transit merkezi olan Tatarpazarcık'tı. O tarihte İstanbul demiryolu Bulgaristan'da ancak Tatarpazarcık'a kadar uzandığından göçmen kitleleri arabalarla veya yaya olarak buraya kadar geldikten sonra, tıklım tıklım dolu trenlerle Edirne ve İstanbul'a doğru akmışlardı⁴³¹. Göçmenlerin akın akın gelip toplandığı diğer bir istasyon da Filibe idi. Osmanlı Hükümeti Filibe'deki göçmenler için Edirne'ye iki tren göndermiş, ayrıca İstanbul çevresinde işleyen tüm trenler bile tüm vagonlarıyla birlikte Filibe'ye yollanmıştır⁴³².

Burgaz-İslimye-Edirne hattı, Rus işgal sahasında kaldığı için muhacir naklinde bu hatta çalışan trenlerden faydalanılamamıştır. Dolayısıyla muhacir naklinde asıl yükü Sofya-Tatarpazarcık-Filibe-Edirne hattında çalışan trenler çekmiştir. 9 Ocak 1878'de Filibe ahalisine göç izni verilince kadın, çocuk ve ihtiyarlardan oluşan 15.000 kişilik bir kfile şehrin istasyonunda günlerce beklemişlerdir⁴³³. Tatarpazarcık ve Filibe'den gelen trenler Edirne'de toplanmakta ve

⁴²⁹ Nedim İpek, *Rumeli'den...*, s. 34.

⁴³⁰ Tarık Özçelik, *Basiret Gazetesi'ne Göre Doksanüç Harbi'nde İstanbul'da Rumeli Göçmenleri (1877-1878)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993, s. 8.

⁴³¹ Faruk Kocacık, *a.g.t.*, s. 92.

⁴³² Faruk Kocacık, *a.g.t.*, s. 93.

⁴³³ Nedim İpek, *Rumeli'den...*, s. 34-35.

oradan İstanbul'a gitmekteydi. Bu yerler Rusların eline geçince trenler Edirne'den öteye geçemez oldu ve ancak Edirne Mütarekesi'nden sonra Tatarpazarcık'a tekrar tren işlemeye başladı. Trenlere binemeyenler olduğu gibi trenlere binenler de çok kötü şartlarda İstanbul'a geliyordu. Her bir tren 20-30 vagondan müteşekkil olup tıklım tıklım dolu olarak Edirne'den 7-8 günde gelebildiğinden kar ve yağmur altın da donarak ölenlerin sayısı da az değildi⁴³⁴. Edirne civarına gelen göçmenlerin trene binmek için birbirini ezdiği, çok sayıda çocuk ve kadının öldüğü, geri kalanların ise birçoğunun soğuktan öldüğü belirtiliyordu. Türk halkının taşınabilmesi için Osmanlı ordusu kumandanı Süleyman Paşa, Edirne valisinden Filibe'ye mümkün olduğunca çok tren göndermesini istiyordu. Edirne valisi tarafından gönderilen bu trenlerle muhacirler Edirne'ye taşınmıştır⁴³⁵.

Edirne'nin Ruslar tarafından işgali üzerine Edirne, İstanbul arasındaki istasyonlar ve yollar muhacirlerin istilasına uğramıştır. Meselâ Çorlu istasyonu 100.000 muhacirin saldırısına uğramış ve yangın tehlikesi atlatmıştır. Bu muhacirler, İngiliz subaylarından Albay Walter Blunt tarafından teskin edilerek çevredeki boş meskenlere ve araziye yerleştirilmişlerdir⁴³⁶.

(3). Muhacirlerin Deniz Yolu ile Göçleri

Rumeli'de başlıca toplanma merkezleri Tuna üzerindeki Vidin, Tulça, Kalas, Karadeniz'in sahillerinde Köstence, Varna, Burgaz, Ahyolu, Batı Trakya'da Dedeağaç, Karaağaç, Kavala ve Selânik gibi liman şehirleriydi. Vidin'den hareket eden nehir gemileri Tuna Nehri deltasında bulunan Kalas'a kadar geliyordu. Muhacirler, Belgrad ve Kalas arasında çalışan yabancı şirketlere bağlı gemilerden yararlanıyorlardı. İstanbul ile Kalas arasında posta vapurları işliyordu. Burgaz limanından da bazen İstanbul'a bazen de Çanakkale ve Lapseki'ye muhacir taşınmaktaydı⁴³⁷.

⁴³⁴ Tarık Özçelik, *a.g.t.*, s. 7-8.

⁴³⁵ Mehmet Hacısalıhoğlu, *a.g.e.*, s. 45-46.

⁴³⁶ Nedim İpek, *Rumeli'den...*, s. 35.

⁴³⁷ Faruk Kocacık, *a.g.t.*, s. 90.

Rumeli’de, Rus ve Bulgar baskılarına dayanamayarak göç eden halk, deniz vasıtalarından da yararlanmak istemiş ancak özellikle Tersane-i Amire’ye ait vapurlar asker sevkiyatına tahsis edildiğinden Babıâli İstanbul’da acentalığı bulunan yabancı kumpanyalarından vapur kiralamıştır. Bu şirketlerin başında İngiltere, Avusturya ve Fransa’ya ait “Lloyd”, “Fraissient” ve “Messageries Maritimes” kumpanyaları gelmektedir. Muhacirler, bir plân dahilinde daha önceden tespit edilen iskelelere bu gemilerle taşınmıştır. Yabancı kumpanyaların bulaşıcı ve salgın hastalığa yakalanmış muhacirleri kabul etmemesi üzerine, asker sevkiyatına rağmen Tersane-i Amirei İdare-i Mahsusa ve Şirket-i Hayriye’ye ait bazı vapurlar muhacir sevkiyatına tahsis edilmiştir⁴³⁸.

Batı Trakya’da göçmenlerin doluştuğu yerlerden biri olan Dedeağaç’ta 24 Ocak 1878 tarihinde 16.000 göçmen toplanmıştı. Bunlardan 1500’ü bir Fransız, diğer bir kısmı üç İngiliz gemisi ile başka yerlere taşınmak üzereydiler, ayrıca vapur bekleyenler de vardı. 24 Ocak 1878 tarihli bir belgeden de 1500 ve 400 kişilik iki grubun Dedeağaç’tan İstanbul’a geldiği belirtilmektedir. Dedeağaç’ta da diğer iskelelerde olduğu gibi yaralanan ve hastalanan çok olduğu için Karaağaç İskelesi’nden Dedeağaç’a vapur gönderilmesi, Karaağaç ve çevresinde toplanan göçmenlerin taşınması için emirler verilmiştir⁴³⁹. Filibe ve Edirne demiryoluyla Dedeağaç’ta toplanan 10.000’den fazla muhacir, Tersane-i Amire’den Trablusgarb ve Tunus sahillerine gidecek olan vapurlar vasıtasıyla oradan alınıp Anadolu sahillerine çıkartılmıştır. Ahyolu Bergos’unda toplanan 5.000-6.000 muhaciri oradan alıp getirmek için tersaneden birkaç vapur gönderilmiştir⁴⁴⁰.

b. Osmanlı Devleti’nin Göçmenleri İskân Politikası ve 93 Harbi’nde Göç Eden Muhacirlerin İskân Edilmesi

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndaki yenilgi sonrasında Romanya ve Bulgaristan’ın kurulması Osmanlı Devleti’nin küçülmesinde olağanüstü bir ivme

⁴³⁸ Nedim İpek, *Rumeli’den...*, s. 36.

⁴³⁹ Faruk Kocacık, *a.g.t.*, s. 91.

⁴⁴⁰ Tarık Özçelik, *a.g.t.*, s. 6-7.

sağlarken, şehirlerin kapısına göçmenlerin yığılması üzerine büyük şehirlerin etrafında göçmen mahalleleri oluşturulmuştur. İstanbul ve Edirne gibi şehirler savaş mağduru göçmen aileleriyle dolmuş ve kısa zamanda iskân edilme olanağı olmadığı için büyük bir kısım göçmen camilere yerleştirilip aylarca yersiz yurtsuz kalmışlardır⁴⁴¹.

Devletlerin ekonomik ve idarî meseleleriyle de alâkalı olan ve toplumu ilgilendiren iskân politikası, çeşitli milletlere mensup gruplardan teşekkül etmiş bir toplumda merkezi kuvveti tesis etmek bakımından önemlidir. Osmanlı Devleti'nde kuruluş ve genişleme, duraklama ve nihayet gerileme dönemlerinde siyasi, iktisadi ve içtimai duruma göre farklı iskân uygulamaları görülür. Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişme döneminde fethedilen yerlere nakledilen Müslüman nüfus, devletin uzun savaşlar yaptığı dönemlerde ve özellikle XIX. yüzyılda ulusalcı isyanlar ve emperyalist işgaller ve Osmanlı-Rus Savaşları sonucunda dağılma sürecine giren imparatorluktan ayrılan bölgelerden anavatan olarak gördükleri Anadolu'ya dönmek istemişlerdi. Devlet bir yandan azınlık isyanlarıyla uğraşırken diğer yandan sürekli sınırları zorlayan bu Müslüman göçmenleri iskân etmeye çalışmıştı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile göç olayı önü alınamayan boyutlara ulaşmıştı.

Osmanlı Devleti'nde başlangıçta genel olarak başkentin bilinci içerisinde eyalet ve vilâyet yönetimleri tarafından sürdürülen iskân uygulaması XVIII. yüzyılda çeşitli gelişmeler sonucu bölgenin en yetkili idare amirinin başkanlığında oluşturulan komisyon aracılığıyla yürütülmüştü⁴⁴². 1853 Kırım Savaşı'ndan sonra kitleler halinde Osmanlı topraklarına göç eden Kırım Türklerinin durumu, devleti tüm iskân işlerinin merkezi düzeyde yürütülmesi hususunda bir karar almaya sevk etti. Genel bir iskân örgütlenmesi ilk olarak 1860'ta kurulan "Muhacirin Komisyonu" yeterli ölçüde fayda sağlayamayınca, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra meydana gelen büyük göç, teşkilâtın daha aktif hale getirilmesini gerekli kıldı ve merkezi İstanbul olan "İskân-ı Muhacirin Komisyonu" teşkil edildi. Tüm vilayetlerde İskân-ı

⁴⁴¹ Fikret Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları*, Ozan Yayıncılık, İstanbul Ocak 2006, s. 47.

⁴⁴² Fikret Babuş, *a.g.e.*, s. 61.

Muhacirin Müdürlüğü” oluşturularak hepsi İstanbul “İskân-ı Umumiye Müdürlüğü”ne bağlandı⁴⁴³.

(1). 93 Harbi’nde Geçici İskân Bölgesi Edirne

1877’de Osmanlı-Rus Harbi’nin başlamasıyla Rus ordusu üç kola ayrılmış ve bunlardan biri Tuna ilinin merkezi Rusçuk’u şiddetli top ateşine tutması sonucu 25.000 kişiden oluşan halkının çoğu yakın kaza ve köylere sığınmıştır. Rus ordusunun yakıp yıkarak ilerlemesi halinde halkın daha gerilere çekilmeleri doğal olduğundan Eskicuma ve Osmanpazarı arasındaki 10.000 aile göç etmek zorunda kalmıştır⁴⁴⁴. Rusya askerinin Balkanları tecavüz eden fırkası Yeni Zağra ve Filibe sahralarına büyük bir hızla hücum edince buradaki Müslüman halk yerlerini terk ederek diğer kasabalara doğru perişan bir halde kaçmaya başlamışlardır⁴⁴⁵. Rus ordularının Eski Zağra, Yeni Zağra ve Kızanlık’a gelmesiyle buradaki halk Edirne’ye göç etmeye başlamış, Rus ordusunun Kızanlık’ı zapt etmesinden sonra daha geride bulunan Filibe halkı da göçe kalkışarak 1000 kadar kadın, erkek, çoluk çocuk istasyona yığılmıştır⁴⁴⁶. Beyoğlu’nda bulunan M. Long, “Londra Friends Institute’deki M. Darton’a çektiği 24 Ağustos 1877 tarihli telgrafta, Filibe, Edirne ve İstanbul’da düşmanın önünden kaçan bir çok hasta ve yaralı muhacirin ümitsizlik içinde toplandığını belirtir⁴⁴⁷. (Bkz. EK-11) M. Gay’in 19 Ağustos 1877’de Beyoğlu’ndan Londra’daki Daily Telgraph gazetesine çektiği telgrafta, talimatları üzerine özel bir komiserin binlerce Türk kadın ve çocuk muhacirin durumlarını görmek maksadıyla Edirne’ye gittiğini, civar köyler bir tarafa sadece Edirne’de dahi 10.000 den fazla Türk, Tatar, Hristiyan ve Yahudi Mültecinin bir arada can çekiştiğini, yardım bekleyenlerin erkekler değil, hastalıklar ve açlığın pençesinde titreyen evsiz, barksız dul ve yetim kalmış masum kadın ve çocuklar olduğunu belirtir. İngiltere’de bu gelişme çağında bir hastanenin savaş malulü erkeklerle dolu

⁴⁴³ Yusuf Halaçoğlu, *Türkiye’nin Derin Kökleri – Osmanlı Kimliği ve Aşiretler* – , 1. Baskı, Babiâli Kültür Yayıncılığı: 210, İstanbul 2010, s.77-78; Fikret Babuş, *a.g.e.*, s. 62.

⁴⁴⁴ Faruk Kocacık, *a.g.t.*, 81.

⁴⁴⁵ BOA., İ. MMS. nr. 57/2621, 6 Receb 1294 (17 Temmuz 1877).

⁴⁴⁶ Faruk Kocacık, *a.g.t.*, s. 81-82.

⁴⁴⁷ Zeynep Kerman, *a.g.e.*, Belge No: 209, s. 134.

olmasının yadırganamayacağı fakat bugüne kadar kurşun, mızrak ve kılıçla yaralanmış kadın, genç kız ve çocukla dolu bir hastanenin görülmediğini belirterek, “...Eğer memleketim kadınları Madam Camara adlı asil kadının buraya kurduğu ve idare ettiği hastaneyi görmüş olsalar İngiltere’nin bu savaşa müdahale etmesi gerektiği meselesi çözümlenirdi...”⁴⁴⁸ şeklindeki görüşünü ifade eder.

Edirne konsolosu tarafından yazılan Mayıs ve Haziran 1878 tarihli dört ve beş numaralı raporlarda, o tarihlerde Edirne’de 40.000 göçmenin bulunduğu belirtilir, ayrıca 14 Nisan 1879’da Edirne şehrinde yaklaşık 50.000, Edirne vilâyetinde ise 140.000 muhacirin bulunduğu da belgelerde yer alır.⁴⁴⁹

Bulgarlar Ruslarla birlik olup Müslüman ahaliye şiddetli zulüm yapan ve Osmanlı askerine kurşun atmışlardır. Edirne’de bu tür faaliyetlerde bulunan Bulgarlardan yakalanıp Divan-ı Harp kararıyla idamlarına karar verilenler olmuştur. Sadaret emri ile Edirne vilâyet makamından idam kararı verilenlerin isim ve unvanlarıyla idam kararlarını gösteren belgelerin gönderilmesini istemiştir⁴⁵⁰.

(2). 93 Harbi’nde Geçici İskân Bölgesi İstanbul

Ruslar ve Bulgarların zulmünden kurtulmak için Anadolu’ya göç eden muhacirlerin en önemli toplandıkları merkez İstanbul olmuştur. 11 Aralık 1877’de Plevne’nin düşmesi, ardından Edirne’nin 20 Ocak 1878’de Ruslar tarafından ele geçirilmesiyle İstanbul’da büyük bir nüfus yoğunluğu olmuştur.

Göçmenlerden 200.000’i Şumnu’da, 300.000’i Makedonya’da, 150.000’i Batı Trakya’da ve Rodoplar’da toplanırken, Eylül 1879’a kadar 387.000’i aşkın göçmen İstanbul’a sevk edildi⁴⁵¹. 19 Ocak’ta Edirne’de mütareke şartları kararlaştırılırken, İstanbul’da 100.000’i aşan göçmen toplanmış, bunları barındırmak

⁴⁴⁸ Zeynep Kerman, *a.g.e.*, Belge No. 207, s. 127-128.

⁴⁴⁹ Faruk Kocacık, *a.g.t.*, s. 96.

⁴⁵⁰ BOA., DH. MKT. nr. 1318/46, 3 Ramazan 1294 (11 Eylül 1877).

⁴⁵¹ Nedim İpek, *İmparatorluktan...*, s. 97; Nedim İpek, *Rumeli’den...*, s. 41.

için hanlar, camiler tahsis edilmişti⁴⁵². İstanbul'a ilk defa Temmuz 1877'de gelmeye başlayan muhacirler hükümet tarafından tedarik edilen hanelere yerleştirildiği gibi kişi başına da yevmiye verilmiştir. Gelenler arasında durumu iyi olanlar devlete yük olmak istemeyerek kira ile ev tutmak istemişler, bu durumu fırsat bilen bazı ev sahipleri 100 kuruşluk hanesine 200 kuruş istemiştir.⁴⁵³

Muhacirler İstanbul'a genellikle vapur ve trenlerle geliyorlardı. Ekserisi Müslüman olan ve aralarında Rum ve Yahudi aileleri de bulunan ilk göçmen grup, Tatarpazarcık, Filibe ve Yanbolu'dan çıkarak Edirne demiryolu hattı ile İstanbul'a gelmişlerdir. Bab-ı Zaptiye ve Şehremaneti memurları bu göçmenleri karşılayıp, eşyalarını öküz arabalarına, kadınları at arabalarına bindirip gidecekleri yerlere ulaştırıyorlardı. Vapur ile Sirkeci'ye gelen bir grup muhacir bu şekilde iskân edileceği yerlere götürülmüştür⁴⁵⁴.

c. 93 Harbi'nde Muhacirlerin Karşılaştıkları Zorluklar ve Yapılan Yardımlar

Rus ordusunun Yeni Zağra, Kızanlık ve Filibe'ye girdiklerinde kasabaların bazısı harp halindeki yerlerin dairesi içinde kalmış ve oralardaki İslâm ahalinin acilen Edirne şehrine ve güvenilir bölgelere nakil edilmesi için, Edirne'de olup memleketin ileri gelenlerinden böyle fevkalâde zamanlarda iş görebilecek kişilerden bir komisyon oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu komisyon birkaç gündür dağılmaya başlayan Müslüman ahalinin eş, evlât ve güçten düşmüş kimselerini emniyetli yerlere çekmek, muhafaza ve geçimlerini temin etmek üzere, Adliye Nazırı Asım Paşa ve Müşir Safvet Paşa'nın bilgisinde olup ehliyetli gördükleri Halit Paşa'nın icraatı süratle yerine getirmek için on beşer kuruş harcırah verilerek hemen Edirne'ye gönderilmiştir. Edirne ileri gelenlerinden İstanbul'da olan Şerif Bey'in de Halit Paşa ile gönderilmesi tezkîr olunmuştur⁴⁵⁵.

⁴⁵² Kemal Özbay, *a.g.e.*, s. 61.

⁴⁵³ Tarık Özçelik, *a.g.t.*, s. 9.

⁴⁵⁴ Tarık Özçelik, *gös. yer.*

⁴⁵⁵ BOA., İ. MMS. nr. 57/2621, 6 Receb 1294 (17 Temmuz 1877).

Göçmenlerin ulaşım giderleri devletçe karşılanmakta ve bu amaçla İskân-ı Muhacirin Komisyonu'nun bütçesine göçmen giderleri adı altında bir miktar para verilmekteydi. Komisyonca göçmenlere birer belge (ilmühaber) veriliyor, Tersane-i Amire veya İdare-i Mahsûsa vapurları ile taşınan bu göçmenlerden ücret alınmıyordu⁴⁵⁶. Trenle nakledilen ve taşıma ücretini ödeyemeyecek durumda olan muhacirlerin ücretleri de devlet hesabına hazineden karşılanmıştır. 24 Eylül 1878 tarihine kadar demiryolu kumpanyasına 1877-1878 mali yılı bütçesinden 11.703.229 kuruş 10 paranın ödenmesi gerekiyordu. Bu hesabın 5.529.656 kuruşu Ocak 1880'de "mesarif-i fevkalâde" tertibinden karşılanmıştır.⁴⁵⁷ Tersane gemilerinin özellikle İstanbul'dan Anadolu'nun diğer kesimlerine muhacir taşınması için, Bahriye Nezareti'ne emir verilmiştir. Bu sırada göçmen komisyonu tarafından yalnız taşıma ücretleri değil, muhacirlerin yiyecek giderleri de karşılanmıştır. Bütün bu iyi niyete karşın, bazı muhacirlerden ellerinde belge bulunduğu halde, yine taşıma ücreti istenmiş, yapılan şikâyetler üzerine haksızlıklar giderilmeye çalışılmıştır.⁴⁵⁸

Çeşitli baskılar yüzünden Romanya'dan, Bulgaristan'dan ve Sırbistan'dan liman kentlerinde toplanan muhacirlerin karşılaştıkları sorunlar yanında Osmanlı Devleti de birçok sorun ile karşı karşıya kalmıştı. Bu nedenle hiç olmazsa Rumeli'den İstanbul'a göç akınını durdurmak istemiş, Çanakkale, İzmir ve Samsun limanlarının göçmen kabulüne engel olmayarak, İstanbul ve çevresine yabancı gemilerin izinsiz göçmen taşımalarını engellemeye çalışmış, daha önce Anadolu'ya gönderilen göçmenlerin tekrar İstanbul'a dönmelerini yasaklamaya ve önlemeye gayret etmiştir. Göçlerin başlangıcında çok miktarda göçmenin gelebileceğini dikkate almadan, ulaşım ve geçici yerleşme giderlerini karşılayabileceğini düşünen devlet tüm ulaşım giderlerini yüklenmiş, fakat bir süre sonra ulaşım giderlerinin yarısını göçmenlerden alma yoluna başvurmuştur⁴⁵⁹.

1877 yılına kadar göçmenlere arazi kanununda belirtildiği üzere bir çift için verimli yerden 70, verimi vasat olan yerden 100 ve verim oranı düşük olan yerden

⁴⁵⁶ Faruk Kocacık, *a.g.t.*, s. 94.

⁴⁵⁷ Nedim İpek, *Rumeli'den...*, s. 36.

⁴⁵⁸ Faruk Kocacık, *a.g.t.*, s. 88-89.

⁴⁵⁹ Faruk Kocacık, *a.g.t.*, s. 92, 94.

130 dönüm arazi verilerek yerleştirilmesi kararlaştırılmıştı. Ziraatla meşgul olan göçmenler memleketin gelişmesine hizmet ediyorlardı. 1877-1900 yılları arası Anadolu'ya gelen göçmenlerin iskân edilebilmesi için sürekli arazi üretilmesi gerekiyordu. Göçmenlere tahsis edilen miriye ait araziler, vakıf toprakları, atıl durumdaki askerî bölgeler, mirî çiftlik arazileri ve korular ihtiyaçları karşılayamayınca, elverişli olmayan yerler tarıma ve iskâna açıldı. Ayrıca Rusya'ya göç edenlerin terk ettiği toprakların da göçmenlere dağıtılması yoluna gidildi⁴⁶⁰. 93 Savaşı esnasında zorunlu olarak göç edenler yol inşa vergisi, ağnam resmi, aşar ve toprak kirası gibi vergilerden muaf olmuşlardı. Yine savaş esnasında çift çubuğunu ve her şeyini terk edip göçmek zorunda kalanlar askerlik hizmetinden 10 yıl muaf tutuldular⁴⁶¹.

3. Kültürel ve Ekonomik Etkileri

a. 93 Harbi'nde Rus Askerleri ve Bulgarların Gasp ve Yağma Hareketleri

Tuna ve Doğu Rumeli Türklerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopuş ve Bulgar idaresine geçişi olan 1877-1886 dönemi Balkan ve Rumeli Türklerinin kitle halinde göçleri olarak tarihe geçmiş ve Türk malları yağma ve gasp edilmiş, Türk mektep ve medrese binaları yıkılmıştır⁴⁶². Rus yetkililer başkentin kapılarına dek işgal ettikleri bütün kent ve kasabalardaki Türklerin mallarının yok edilmesini teşvik ve tasdik etmişlerdi. Camileri de pisletmişler ve kötü amaçları için kullanmışlardı; Müslüman mezarlarına tecavüz etmişler, mezar taşlarını kırarak mezarlıkları kamuya açık bahçelere ve eğlence yerlerine çevirmişler ve Müslüman ahaliyi bu işleri bizzat yapmaya mecbur tutmuşlardı.⁴⁶³ Eski Zağra Ağustos 1877'de işgal edildiğinde Rus askerleri ile Don Kazakları ve silahlı Bulgar çeteleri Müslümanların dükkân ve evlerini yağma edip, para, altın ve mücevherlerini de gasp etmişlerdir. Örneğin,

⁴⁶⁰ Nedim İpek, *İmparatorluktan...*, s.68-69.

⁴⁶¹ Nedim İpek, *İmparatorluktan...*, s. 71-72.

⁴⁶² Bilâl N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s. 32.

⁴⁶³ Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s. 179.

Temmuz 10'unda Kızanlık cihetinden gelerek boğazı tutan ve burada karargâh kuran Rus kumandan Gurko, ahali ileri gelenlerine sert bir şekilde iki saat içinde silahların toplanmasını aksi halde kasabanın topa tutulacağını tenbih ve ihtar etti.⁴⁶⁴ Hükümet, telgraf ve rüsûmat dairelerini zapt ederek zaptiyeleri hapsedtiler, eşyayı yağmaladılar. Eski cami-i şerifi soyup kandillerini kırdılar, büyük mumları dışarı attılar, kilim eşya vesairelerini aldılar⁴⁶⁵. Bulgar hainleri ikinci istilâdan sonra bu caminin minaresini barutla kubbesi üzerine yıkarak burayı cephanelik yaptılar. Müslümanların bir buçuk sene sonra kasabaya dönmeleriyle Babiâli'nin emir ve ısrarı üzerine 16 Nisan 1297'de İslâm cemaatine teslim edildi ve tamir oldu⁴⁶⁶.

Ruslar işgal edilmiş bölgelerde kolluk gücü işlevini üstlenmeyerek Bulgarlara silah dağıtıp, oradan çekip gitmekle Müslümanların saldırılara uğramasını ve onlara zulmedilmesini güvenceye bağlamışlardı. Bunu söylemek bütün Bulgarların Müslümanlara kötü muamele ettiğini öne sürmek anlamına gelmez. Ne var ki, Bulgar köylülerinin, Müslümanları öteki Bulgarlardan kurtaracağız diye – hele öteki Bulgarlar işgalci Rus ordusunun el üstünde tutmasından yararlanırken – kendi canlarını tehlikeye atmaları beklenemezdi. Üstelik bütün Müslümanlar köylerini bırakıp giderlerse Müslümanların yetiştirdiği ürünlerin hasadını yapmak ve Müslüman tarlalarının üstüne oturmak gibi bir yarar sağlayacaklardı. Bunun için olayların çoğunda Müslümanlara zulmeden Bulgarlar sıradan köylülerdi, hatta halkı karma olan köylerde yüzyıllardan beri babaları dedeleri Müslümanlarla yan yana yaşamış köylülerdi. Bunların bu çeşit eylemlere girişmelerinin nedeni olasılıkla milliyetçilikten çok, mal kapma hevesiydi. Müslümanlara karşı giriştikleri saldırılarda önce sürü hayvanlarının ve sığırların çalınmasına başlandı. Bu eylemlerin becerilmesi ve ceza görmemesi nedeniyle cesaretleri artmış olmalıdır ki kişisel malları ve parayı gasp etmeye giriştiler⁴⁶⁷. Rusya İmparatorluğu tarafından Edirne'ye bağlı Pınarhisar kazasına kaymakam olarak tayin edilen Zatvardan bu kazadan miktarı belli olamayacak kadar çok parayı kaçırmıştır. Bulgarların büyük bir kısmı

⁴⁶⁴ H. Râci Efendi, *a.g.e.*, s. 93.

⁴⁶⁵ H. Râci Efendi, *a.g.e.*, s.95.

⁴⁶⁶ H. Raci Efendi, *a.g.e.*, s. 96-97.

⁴⁶⁷ Justin McCarthy, *a.g.e.*, s. 77-79.

da buradaki Müslüman ve Rum ahalinin mallarına tasallut olup hatta beş-altı Müslüman ve Rum haneyi basarak yağma etmişlerdir⁴⁶⁸.

Savaş esnasında iâşe ve ikmal güçlükleriyle karşılaşan Rus ordusu bu ihtiyaçlarını yerli Bulgar ve Türk ahalinin kaynaklarından temin etmeye çalışmıştır. 13-14 Eylül 1877 tarihlerinde Rus ordu birliklerine, Türklere ait bütün hayvanların, zahire, ot ve saman stoklarının ordunun ihtiyaçları için müsâderesini bildiren tamimler gönderilmesi sonucunda, Türklere ait küçükbaş ve büyükbaş hayvan sürülerine, tarla ve anbarlarda mevcut olan zahireye, ot ve samana el konulmuştur. Tuna ve Edirne vilâyetlerinde iki yıla yakın süren işgal süresinde Türklere ait 600.000 ton saman ve ot, 1.500.000 ton zahire, 800.000 büyükbaş ve 15.000.000 küçükbaş hayvan gasp edilmiştir⁴⁶⁹.

b. 93 Harbi'nin Yol Açtığı Yıkım ve Tahribat

Bulgaristan'da Müslümanların varlığına son vermek için 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan binlerce yıl önce geliştirilmiş – cinayetler ve dehşet saçmanın bir karışımı – olan yöntemlere başvurarak Müslümanları öldürmek ya da öldürülme korkusuyla yurtlarından uzaklaştırmak üzere köyleri yakıp yıkmaya başlayan Ruslar, Balkanlar üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için ordusunda bulundurduğu, yüzyıllardan beri “Kirli Savaşlar” yapmanın ustası olan ve sivil ahaliye girişilecek harekette son derece oynak bir süvari gücündeki Kazaklardan yararlandı. Türk köyleri üzerine girilen Kazak saldırıları çoğu kez yörenin Bulgar köylülerinin işbirliğiyle eşgüdümlediriliyordu; Kazaklar kimse kaçmasın diye köyü kuşatma altına alıyor, sonra Bulgarlar köye dalıp talana ve kıyımdan geçirmeye başlıyorlardı. Bulgaristan'daki Türklerin ve diğer Müslümanların talan ve kıyım saldırılarına uğramasında Rusların etkin olduğunun belirgin olduğu bir örnek de Eski Zağra kentindeki kıyım ve tahribattır. Bunu, Derbent ve Yeni Mahalle köylerinden 400 silahlı Bulgar'ın gelmesi ve Yahudilerle Türklerin evlerine, dükkânlarına genel

⁴⁶⁸ BOA., Y. PRK. DH. nr. 1/12, Lef; 2, 9 Şevval 1295 (7 Ekim 1878).

⁴⁶⁹ Nedim İpek, *Rumeli'den...*, s. 19-20.

bir saldırı yapılması izlemiştir. Aynı gün ve daha sonra Ruslarla Bulgarlar çevredeki köylere, çiftlik evlerine giderek bunları ateşe vermişlerdir⁴⁷⁰.

Savaş Balkanlar’da olsun, Trakya ve Kuzeydoğu Anadolu’da olsun büyük sosyal ve ekonomik yıkıntılara neden oldu. Badi Efendi, Riyaz-ı Belde-i Edirne’inde, 75 saat uzunluğunda, 30 saat genişliğindeki bu topraklarda bütün Türk köylerinin ve kasabalarının yakılıp yıkıldığını belirtir. Yalnız Edirne’nin Kıyık, Kirişhane, Yeniimaret ve Yıldırım semtlerinde umumi binalarda pek çok tahribat yapılmıştır⁴⁷¹. Meselâ, Edirne’nin Zen-i Firuz Abdullah kızı Mihr-i Nigâr Hatun tarafından yaptırılan camii ve aynı adı taşıyan mahalle Rus işgalinde yanarak yok olmuştur⁴⁷². Badi Efendi’nin yine aynı eserinde Rusların Trakya’yı baştan aşağı yakıp yıktıklarını, ne buldularsa alıp götürdüklerini yazmaktadır. Ruslar, Kırklareli’nde Tellakzâde, Kalaycı camilerini karargâh yapmışlar, eski Ahmet Mithat Okulunu yıkmışlar, bazı camilerdeki kıymetli halı ve kilimleri de alıp götürmüşlerdir⁴⁷³. Sultan II. Selim Han tarafından Mimar Sinan vasıtasıyla 1568-1574 yıllarında yaptırılan – Edirne’de büyük sultanlar tarafından yaptırılanların sonuncusu olan – ve içinde en nefis Osmanlı çinilerinin uygun ve saygın yerlere serpilerek süslendiği Sultan Selim Câmii’nin, dönemin en değerli çinileri ile kaplı Padişah mahfelinin duvarlarındaki çinilerden bir kısmı 1878 Rus işgali sırasında Edirne’de bulunan Rus generallerinden Skobelev tarafından söktürülmüş ve Rusya’ya götürülmüştür⁴⁷⁴. 1399’da Yıldırım Beyazıd Han tarafından yaptırılmış olan Yıldırım Beyazıd Cami’nin sağ ve sol taraflarındaki tabhanelerin duvarları zarif çiniler ve yaşmaklı ocaklarının etrafı ve üzerleri çiniler ile kaplı ve süslü iken Rus istilâsında çalınmış ve tahrip olmuştur. Yine II. Murad Han tarafından 1437’de yapımına başlanarak on yıl içinde tamamlanan ve açılışında “Yeni Muradiye”, sonra “Yeni Cami” denilen ve 300 yıldan beri de “Üç Şerefeli Cami” adıyla anılan cami, dört minareli olup iki şerefeli minaresinin külâhı 93 Harbi sırasında bir Yortuda kasten

⁴⁷⁰ Justin McCarthy, *a.g.e.*, s. 72-74.

⁴⁷¹ O. Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 32.

⁴⁷² Tosyavizâde Rifat Osman, *a.g.e.*, s. 33.

⁴⁷³ Nazif Karaçam, *a.g.e.*, s. 447.

⁴⁷⁴ O. Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 32; Tosyavizâde Rifat Osman, *a.g.e.*, s. 51-53.

yakılmıştır⁴⁷⁵. Çelebi Sultan Mehmed kızı Selçuk Hatun vakfından olan camii ve Kalahduz Ali Bey vakfından mescid 1877-1878 Rus istilâsında yıkılmıştır. Yine Fatih Sultan Mehmed'in hocası Hayreddin tarafından Mahmut Ağa mahallesinde yaptırılan camii, Maruf Hoca mahallesindeki camii, Noktacızâde (Kıyık) tarafından yaptırılan camii, Naib Çelebi mahallesinde, Hacı Hasan Ağa vakfından olan mescidi Rus istilâsında yıkılmıştır⁴⁷⁶.

Selim civarında Kırlangıç bayırı ile Taftin Ağa sokağı arasında 1866 yılında belediyede kurulan özel komisyon eliyle kurulan ve kuruluşu sırasında şehrin ileri gelenleri, tanınanları ve tüccarları bir hayli bağışta bulunduklarından tam bir belde hastanesi olan Guraba Hastanesi 1878 senesinde harap olmuştur. Hastane Rusların Edirne'yi boşaltmalarından sonra 1879 senesinin Şubat 25'inde yeniden açılmıştır⁴⁷⁷. Halen sağlam ve ticaret yeri olan Rüstempaşa hanının ortasındaki şadırvanın üzerindeki zarif Rüstempaşa mescidi 1877 Rus istilâsında yıktırılmıştır. İstanbul yolunda Ayşekadın Hanı adıyla bilinen büyük ve zarif kervansaray ise 1878 tarihinde tamir edilerek süvari kışlası ve sonra nakliye tabur kışlası yapılmış, ne yazık ki bu büyük eser korunamayarak mimarî değerini yitirecek derecede değişikliğe uğramıştır⁴⁷⁸. Yeni tophane binasından kalanlar 1877-1878 de önemli değişikliklere uğrayarak askerî hastaneye dönüştürülmüştür. Kapısı üstündeki Tophane-î Askerî yazısı o tarihlerde konmuştur⁴⁷⁹. 1845'te açılan ilk Edirne İdadî Askerî okulu yandıktan sonra 1871-1872 tarihinde Vali Hurşit Paşa tarafından yeniden Belediye Hastanesine karşı olan kısım yapılmıştır. Rus istilâsında Rus askeri tarafından işgal olunup askerî hastane olarak kullanılmış ve bu sırada bir kısmı yanmıştır⁴⁸⁰.

Filibe sancağına bağlı Kızanlık Şıpka geçidiyle Kuzey Balkan dağlarından güneye inen yol üzerinde bulunması ve stratejik konumu itibarıyla diğer bölgelere göre Rus harekâtından en çok etkilenen bölgelerden biri olmuştur⁴⁸¹. Savaş esnasında

⁴⁷⁵ Tosyavizâde Rifat Osman, *a.g.e.*, s. 42,46-47.

⁴⁷⁶ Tosyavizâde Rifat Osman, *a.g.e.*, s. 34,37,38,39,40.

⁴⁷⁷ Tosyavizade Rifat Osman, *a.g.e.*, s. 64.

⁴⁷⁸ Tosyavizade Rifat Osman, *a.g.e.*, s. 68.

⁴⁷⁹ Tosyavizade Rifat Osman, *a.g.e.*, s. 75.

⁴⁸⁰ Tosyavizade Rifat Osman, *a.g.e.*, s. 76.

⁴⁸¹ Mithat Aydın, "İngiliz Belgelerine Göre...", s. 390.

Türklerin mektep ve medrese binalarının önemli bir kısmı yıkılmıştı. Savaştan sonra da sistemli bir şekilde bu yakıp yıkmalar devam etti. 1877-1879 yılları arasında, Filibe sancağının Tatarpazarcık kazasında ve yalnız kaza merkezinde 938 Türk evi, cami ve medresesi yakılıp yıkıldı. Yakılıp yıkılan camilerin sayısı 21, medreselerin sayısı ise 7 dir. Sancak merkezi Filibe şehrinde ise savaştan önce mevcut 80 adet cami, medrese ve Türk mektebinden, 1879'da ancak 5 adet kalmış, 75'i yakılıp yıkılmış veya değiştirilmişti. 11 medresenin hepsi yok edilmiş, 18 Türk mektebinden ise yalnız iki tanesi ayakta kalabilmişti. Yani 1877 de mevcut 29 mektep ve medreseden 1879'da yalnızca 2 tane kalmış, öteki 27 si tamamıyla yakılıp yıkılmıştı⁴⁸².

⁴⁸² Bilâl N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s. 33.

SONUÇ

93 Harbi, kuvvetlerin geniş bir alana yayılması, kumandanlar arasındaki irtibatsızlık, harekâtın İstanbul'dan idaresi, malzeme ve mühimmat noksanlığı, Karadeniz'deki donanmanın hiçbir varlık gösteremeyişi gibi sebepler yüzünden Osmanlı ordularının yenilgisiyle sonuçlanmıştı. 93 Harbi ve neticesinde imzalanan, zarar ve toprak kaybı bakımından çok kötü olan Yeşilköy (Ayestefanos) ve Berlin Antlaşmaları, 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması'ndan beri Türklerin imzaladıkları en kötü anlaşma olup, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasını ve yıkılmasını haber veren büyük bir felaket olmuştur. Bu yıkılış 1912-1913 Balkan Savaşı ile başlamış ve 1914-1918 I. Dünya Savaşı ile tamamlanmıştır. Bu bakımdan Türkiye tarihinin en büyük felâketlerindendir.

Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak maksadıyla hazırlanmış olan ve XIX. asırda Avrupa'nın siyasî coğrafyasını çizen sonuncu büyük Berlin Muahedesî, Osmanlı hâkimiyetinde bulunan imtiyazlı eyaletleri bir yandan müstakil duruma getirirken, öte yandan merkeze bağlı olarak idare edilmekte bulunan bazı eyaletleri imtiyazlı duruma getirmekle bu vilâyetlerde devlet otoritesini daraltmıştı. Bu durum Rusya'nın işine gelirken, Rus nüfuzuna set çekmek ve kendi nüfuzunu kuvvetlendirmek için 61. maddeye "Ermenilerin Çerkez ve Kürtlere karşı güvenliğini korumayı ve bu konuda alınacak tedbirleri devletlere tebliğ edilmesi ve söz konusu tedbirlerin tatbikatına nezaret edilmesi" şeklinde ibare koyduran İngiltere ise Anadolu'nun doğu vilâyetlerinde yapılacak ıslahatların iki ülke arasında – Osmanlı Devleti-İngiltere – kararlaştırılmasını tespit ettirmişti. Rusya'nın doğu Anadolu'da işgal ettiği üç Türk sancağı dışında Türkiye'ye toprak tecavüzü halinde yardım edebilmek için de Kıbrıs'ın geçici ve şartlı olarak idaresini almıştı. Böylece Kıbrıs'ta 309 yıllık Türk idaresi fiilen son buluyordu.

93 Harbi'nin felâketi, sadece büyük ülkeler kaybından ibaret olmadı. Yeşilköy'e kadar gelen ve Türk topraklarını çiğneyen Ruslar Bulgarlarla birlik olup

yüz binlerce sivil Türkü hunharca öldürmüş ve Rumeli'nin birçok yerinde Türkler ekseriyet olmaktan çıkmıştır. Plevne'de olduğu gibi iki tarafın kahramanlık, şövalyelik ve nezaketiyle geçmeyen savaşın ileri safhalarında, özellikle Bulgaristan'daki Türk ahali, gerek katledilmek gerek göçe zorlanmak suretiyle yüz yıllarca yaşadıkları vatan topraklarından uzaklaştırılmışlardır. Böylesine bir “ırk imhası savaşı” açan Ruslar yine de sıcak denizlere inememişlerdir.

Yaşanan savaştan ve neticesindeki göçlerden en fazla etkilenen Osmanlı vilâyetlerinden biri de Edirne vilâyeti olmuş, özellikle beşeri coğrafya bakımından çok hareketli ve değişken bir dönem geçirmiştir. Berlin Antlaşması ile temeli kurulan Bulgaristan sınırları içinde yaşayan Türklerin nüfusu Bulgarlara oranla fazlaydı. 1878'de büyük Bulgaristan'ın kurulmak istendiği bölgede 2,5 milyon Bulgar'a karşı 4 milyon Bulgar olmayan nüfus yaşamakta idi. 4 milyonun en az 3 milyonu Müslüman Türk nüfustu⁴⁸³. Rus zulmünden kurtulan bir milyondan fazla Türk, 500 yıldan beri oturdukları topraklarını ve her şeylerini bırakarak Edirne'ye, oradan da İstanbul ve çeşitli yerlere akıp gitmişler, göçmen kabileleri devletin karakteristik manzarası haline gelmiştir. Sadece Edirne ve Tuna vilâyetlerinde takriben 500.000 kişilik bir kitle yok olmuştur.

Göçler – göçmen kitlesinin % 50'sinin faal nüfus olduğu – neticesinde Anadolu'da zaten çoğunlukta olan Türk nüfusu ezici bir üstünlük elde etti. Anadolu'nun Batı ve Doğu cephelerinde birçok asker ve sivil halkın kaybı, tarım sektöründe işgücü açığını gündeme getirmişti. Böylece Anadolu'da yeni tarım bitkilerinin tanınmasına ve ziraatın yapılmasına zemin hazırlayan göçmen kitlesi Anadolu'da tarım ve ticaretin gelişmesine, mevcut yerleşme yerlerinin nüfus ve mekân olarak büyümesine ve yeni yerleşmelerin oluşmasını sağlamıştır.

93 savaşı sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması sonucunda Osmanlı Devleti'nin Tuna ile bir bağlantısı kalmamış, önemli bir doğal sınırını kaybetmiştir. Buna bağlı olarak Osmanlı Devleti için Doğu Rumeli'nin askerî ve stratejik önemi artmış ve Balkan siyasetini değiştirmiştir. Bir taraftan Balkan devletlerine karşı

⁴⁸³ Faruk Kocacık, *a.g.t.*, s. 46.

silahlanırken diğ er taraftan Rumeli’de Balkan devletlerindeki Türk tebaanın ocaklarını terk etmemeleri için tedbirler almaya çalışmıştır. Ancak milli devlet haline dönüşmek isteyen Balkan devletlerinin Türk unsurunu ve kültürünü silmeye çalışmalarına karşı Osmanlı Devleti Türk nüfusu koruyamamış ve Rumeli’den Türk g  leri kitlesel ya da ferd  olmak üzere devam etmiştir.

KAYNAKLAR

A. ARŞİV KAYNAKLARI

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Vesikaları

DH. MKT. nr. 1318/46, 3 Ramazan 1294 (11 Eylül 1877).

İ. MMS. nr. 57/2621, 6 Receb 1294. (17 Temmuz 1877).

İ. MTZ. (04) nr. 5/149, 24 Şaban 1293 (13 Eylül 1876).

Y. PRK. HR. nr. 1/33, 4 Cemâziyel Evvel 1294 (17 Mayıs 1877).

Y. PRK. HR. nr. 2/64, 11 Rebî'ül Evvel 1295 (15 Mart 1878).

Y. PRK. HR. nr. 3/90, Lef; 1, 29 Zilhicce 1295 (24 Aralık 1878).

Y. EE.. nr. 42/93, 16 Muharrem 1295 (20 Ocak 1878).

Y. EE.. nr. 84/113, 17 Muharrem 1295 (21 Ocak 1878).

Y. PRK. DH. nr. 1/12, Lef; 2, 9 Şevval 1295 (7 Ekim 1878).

Y. PRK. BŞK. nr. 1/85, 24 Safer 1296 (16 Şubat 1879).

Y. PRK. EŞA., nr. 1/35, 25 Zilkade 1295 (21 Kasım 1878).

ZB. nr. 11/32, 8 Teşrin-i Sanî 1294 (20 Kasım 1878).

B. SÜRELİ YAYINLAR

1. Gazeteler

Tercüman-ı Şark Gazetesi

Vakit Gazetesi

B. İNCELEME ve ARAŞTIRMA ESERLERİ

1. Kitap ve Makaleler

AĞANOĞLU, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi: Göç*, 1. Baskı, Kum Saati Yayınları, İstanbul Kasım 2001.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK Basımevi, Ankara 1997.

ALP, İlker, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1889)*, Trakya Üniversitesi Yayınları: 90/1, Ankara 1990.

ATALAY, Bülent, “Ortodoks İttifakı ve Türkiye”, *Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu – Tarihten Günümüze İç ve Dış Tehditler (17-19 Ekim) – Bildiriler*, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ 2002.

AYDIN, Mahir, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, TTK Basımevi, Ankara 1992.

AYDIN, Mahir, “Doksanüç Harbi”, *TDVİA*, C. IX, İstanbul, 1994.

AYDIN, Mahir, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, Kitabevi, Yayın No: 49, İstanbul 1996.

AYDIN, Mithat, *Balkanlarda İsyan (Osmanlı-İngiliz Rekabeti – Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar 1875-1876)*, 1. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul Eylül 2005.

AYDIN, Mithat, “Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)'nda Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ'ın Rolü”, *Bellekten*, C. LXIX, S. 256, TTK Basımevi, Ankara Aralık 2005.

AYDIN, Mithat, “İngiliz Belgelerine Göre 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sırasında Kızanlık'ta Rus-Bulgar Mezalimi”, *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu (11-13 Mayıs 2005) Bildiriler Kitabı*, Eskişehir Odunpazarı Yayınları: 7, Eskişehir Mayıs 2005.

- AYIN, Faruk - GÖKSU, Erkan, “Şıpka Kahramanı Süleyman Paşa’nın Eğitim ve Kültür Alanındaki Faaliyetleri”, *Türk Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 1, S. 2, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara Ağustos 2003.
- BABUŞ, Fikret, *Osmanlı’dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları*, Ozan Yayıncılık, İstanbul Ocak 2006.
- BALTALI, Kemal, “1875 Hersek Ayaklanmasının Uluslar arası Bir Nitelik Kazanması”, *Belleten*, C. LI, S. 199, TTK Basımevi, Ankara Nisan 1987.
- BAYKAL, B. Sıtkı, “100. Yıldönümü Münasebetiyle Berlin Kongresi Hakkında Bazı Düşünceler”, *Belleten*, TTK Basımevi, C. LII, S. 202, Ankara Nisan 1988.
- BAYKAL, B. Sıtkı, “Edirne’nin Uğramış Olduğu İstilâlar”, *Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1993.
- BAYSUN, M. Cavid, “Belgrad”, *MEBİA*, C. II, İstanbul 1979.
- BİNARK, İsmet (Ed.), *Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri*, BOA Daire Başkanlığı, Ankara 1992.
- ÇAĞAN, Nazmi, “Balkan Harbinde Edirne”, *Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1993.
- DANIŞMEND, İ. Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.
- DARKOT, Besim, “Edirne”, *Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1993.
- DEMİRDAĞ, Yelda, “Ayestefanos’tan Berlin Kongresi’ne Giden Süreç: Batı’nın Osmanlı’ya Yönelik Politikası”, *Prof. Dr. Fahir Armaoğlu’na Armağan – Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu – Dizi: VII.*, S. 229, TTK Basımevi, Ankara 2008.
- DURAN, Tülay, “Türk-Rus Münasebetlerinin Başlaması”, *BTDD*, S. 5, 1968.
- EMECEN, Feridun M., “Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri: Edirne”, *Edirne: Serhattaki Payitaht*, Haz. E. Nedret İşli-M. Sabri Koz, YKY, İstanbul 1998.
- ERDOĞU, Burçin, “Tarihöncesi Dönemde Edirne”, *Edirne: Serhattaki Payitaht*, Haz. E. Nedret İşli-M. Sabri Koz, YKY, İstanbul 1998.

- ERİM, Nihat, “Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Metinleri, TTK Basımevi, Ankara 1953.
- EYİCE, Semavi, “Bizans Devrinde Edirne ve Bu Devire Ait Eserler”, *Edirne’nin 600. Fethi yıldönümü Armağan Kitabı*, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1993.
- GENCER, Ali İhsan - İPEK, Nedim İpek, “1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi Vesikaları (Temmuz 1877)”, *Belgeler*, C. XV, S. 19, TTK Basımevi, Ankara 1993.
- GEORGEON, François, “II. Abdülhamit”, *Osmanlı*, C. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Edirne”, *TDVİA*, C. X, İstanbul 1994.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Edirne”, *MEBİA*, C. IV, Ankara 1945.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Edirne Şehrinin Kurucuları”, *Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1993.
- GÖKÇE, Cemal, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını No:1, İstanbul 1979.
- GÖKÇE, Nilüfer, “Mehmet Kadri Paşa’nın Edirne Milli Eğitimine Hizmetleri”, *1. Edirne Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (23-25 Ekim 2003)*, Edirne Valiliği Yayınları, Edirne 2003.
- GÜNDÜZ, Ahmet, “Rusya’nın Türk İllerinde Yayılması ve Osmanlı Devleti’ne Yapılan Türk Göçleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 161, İstanbul Nisan 2006.
- H. RÂCİ EFENDİ, *Tarihçe-i Vak’a-i Zağra (Zağra Müftüsünün Hatıraları)*, Haz. Ertuğrul Düздаğ, Timaş Yayınları, İstanbul 1990.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet, *Doğu Rumeli’de Kayıp Köyler (İslimye Sancağı’nda 1878’den Günümüze Göçler, İsim Değişiklikleri ve Harabeler)*, 1. Baskı, Bağlam Yayıncılık, Ankara 2008.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *Türkiye’nin Derin Kökleri – Osmanlı Kimliği ve Aşiretler –*, 1. Baskı, Babiâli Kültür Yayıncılığı: 210, İstanbul 2010.

- HALAÇOĞLU, Ahmet, “Balkanlar’dan Anadolu’ya Yönelik Göçler”, *Türkler*, C.XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- HERBERT, Von, *Plevne Meydan Muharebesi (Bir İngiliz Subayının Anıları)*, Çev. Nurettin Artam, 1.Baskı, Kaştaş Yayınevi, İstanbul Nisan 2004.
- HÜLAGÜ, Metin, “Girit ve Yunanistan”, *Osmanlı-Yunan Savaşı – Abdülhamit’in Zaferi – Vefatının 90. Yılı Hatırasına*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul Nisan 2008.
- IORGA, N., *Osmanlı Tarihi (1774-1912)*, Çev. B. Sıtkı Baykal, C. V, Ankara Üniversitesi Yayınları: 16 , Bilim Kitapları Serisi: 7, Ankara 1948.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlıların Edirne Fethi ve Balkanlarda Yerleşmesi”, *Trakya Üniversitesi Balkan Uygulama ve Araştırma Merkezi*, C. I, S. I, Edirne Nisan 1998.
- İNALCIK, Halil, “Kırım”, *MEBİA*, C. VI, Ankara 1977.
- İNALCIK, Halil, “Edirne’nin Fethi”, *Fethi’nin 600. yıldönümü Armağan Kitabı*, 2.Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1993.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)”, *Belleten*, C. XII, S. 45, Ankara Ocak 1948.
- İPEK, Nedim, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1890)*, TTK Basımevi, Ankara 1994.
- İPEK, Nedim, “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı”, *Türkler*, C. XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- İPEK, Nedim, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, 1. Baskı, Serander Yayınları, Trabzon 2006.
- JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi (18. ve 19. Yüzyıllar)*, Çev. İhsan Durdu, Gülçin Koç-Haşim Koç, 1. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul Ekim 2006.
- KANSU, Ş. Aziz, “Edirne’nin Tarihöncesine Ait Araştırmalar”, *Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1993.
- KARAÇAM, Nazif, *Efsaneden Gerçeğe Kırklareli*, Belediye Yayını: 1, Kırklareli 1995.

- KARAL, E. Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. V-VII-VIII, TTK Basımevi, Ankara 1988.
- KARPAT, H. Kemal, *Osmanlıdan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- KAZANCIGİL, Ratip vd., *Edirne'nin Sağlık ve Sosyal Yardım Tarihi (1361-2008)*, C. I, Trakya Üniversitesi Yayınları: 96, Edirne 2009.
- KERMAN, Zeynep, *Rusların Asya'da ve Rumeli'de Yaptıkları Mezalim (Haziran-Temmuz-Ağustos-1877)*, Belge no: 207, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1987.
- KOCABAŞ, Süleyman, *Kuzeyden Gelen Tehdit – Tarihte Türk-Rus Mücadelesi –*, Vatan Yayınları, İstanbul 1989.
- KOCABAŞ, Süleyman, *Avrupa Türkiye'sinin Kaybı ve Balkanlarda Panslavizm*, 1.Baskı,Vatan Yayınları, İstanbul Ağustos 1986.
- KOCABAŞ, Süleyman, *Sultan Abdülaziz ve I. Meşrutiyet Tarihi*, Vatan Yayınları, İstanbul 2001.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, “İngiliz konsoloslarının Siyasal Etkinlikleri”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümü – (15-17 Ekim 1997) Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, Yay. Haz. İsmail Soysal, TTK Basımevi, Ankara 1999.
- KODAMAN, Bayram, “II. Abdülhamit Hakkında Bazı Düşünceler”, *Osmanlı*, C. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.
- KOHN, Hans, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, Çev. Ağâh Oktay Güner, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Ankara 1982.
- KOYLU, Zafer, “Ayestefanos Antlaşması ve Sonrasında Balkanlarda Bulgaristan'ın Genişleme Politikaları: Makedonya”, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Bildiriler Kitabı Uluslararası Sempozyumu (11-13 Mayıs 2005)*, Odunpazarı Belediyesi Yayınları: 7, Eskişehir Mayıs 2005.
- KÖSE, Osman, “XIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri”, *Osmanlı*, C. I, Ankara 1999.
- KÖSE, Osman, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması (Oluşumu-Tahlili-Tatbiki)*, TTK Basımevi, Ankara 2006.

- KÖSEOĞLU, Nevzat, *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, 2. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002.
- KURAT, A. Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1194, Kültür Eserleri Dizisi: 150, Ankara 1990.
- KURAT, A. Nimet, *Rusya Tarihi – Başlangıcından 1917'ye Kadar –*, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1987.
- KURAT, A. Nimet, “Panslavizm”, *AÜDTCF Dergisi*, C. XI, S. 1, TTK Basımevi, Ankara Mart 1953.
- KURAT, Yuluğ Tekin, “1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin Sebepleri”, *Belleten*, C.XXVI, S. 103-104, TTK Basımevi, Ankara Temmuz 1962.
- KURAT, Yuluğ Tekin, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği (1877-1880)*, AÜDTCF Yayınları: 181, Ankara 1968.
- KÜÇÜK, Mustafa, “Şark Meselesi Çerçevesinde ve İkinci Meşrutiyet'e Kadar Olan Dönemde Osmanlı Devleti'nin Siyasi Vaziyeti”, *Osmanlı*, C. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kırıatlı, 9. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 2004.
- MAHMUD CELÂLEDDİN PAŞA, *Mir'at-ı Hakikat*, C. I-II-III, Haz. İsmet Miroğlu, Berekât Yayınevi, İstanbul 1983.
- MANSEL, A. Müfid, “İlkçağ'da Edirne”, *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1993.
- MERAM, A. Kemal, *Türk-Rus İlişkileri Tarihi*, Kitaş Yayınları, İstanbul Kasım 1969.
- MİRLİVA, Sedat, *Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Deniz Savaşı'nda Türk Zaferi*, Sadeleştiren ve Yay. Haz. Mehmet Köçer, Phoenix Yayınevi, Ankara Ekim 2007.
- MUFASSAL OSMANLI TARİHİ, C. III, İskit Yayınları, İstanbul 1959.

- OKUR, Mehmet, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’ne Yönelik Emperyalist Rekabet”, *IV. Türkiye’nin Güvenliğı Sempozyumu (Tarihten Günümüze İç ve Dış Tehditler) 16-17 Ekim 2003 – Bildiriler*, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ Mayıs 2004.
- OREŞKOVA, S. F., “Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki Savaşlar: Sebepleri ve Kimi Tarihi Sonuçları”, *Dünden Bugüne – Türkiye ve Rusya – Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, Der. Gülten Kazgan-Natalya Ulçenko, 1.Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 45, İstanbul Kasım 2003.
- OSTROGORSKY, George, *Bizans Devleti Tarihi*, Yay. Fikret Işıltan, TTK Basımevi, Ankara 1991.
- OVALI, A. Şevket, “Doğu Sorunu Çerçevesinde İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğu Siyaseti”, *Prf. Dr. Fahir Armaoğlu’na Armağan – Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu – Dizi: VII, S.229*, TTK Basımevi, Ankara 2008.
- ÖZBAY, Kemal, *Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, C. I, Yörük Basımevi, İstanbul 1976.
- ÖZBİLGİN, Erol, *Osmanlı’nın Balkanlardan Çekilişi (Süleyman Hüsnü Paşa ve Dönemi)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.
- ÖZENDES, Engin, *Osmanlı’nın İkinci Başkenti Edirne – Geçmişten Fotoğraflar*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 1999.
- ÖZDAĞ, Muzaffer, “Rus-Sovyet Tehdidi Önünde İslam Dünyası ve Türkiye”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 16, Özdemir Basımevi, İstanbul Şubat 1982.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Resimlerle 93 Harbi*, Hayat Yayınları, İstanbul 1969.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. II, 1. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1998.
- ÖZTÜRK, Mustafa, “1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Belgeleri: Abdi Paşa’nın Muhakemesi”, *Belgeler*, C. XXIII, S. 27, TTK Basımevi, Ankara 2002.
- PALMER, Alan , *1853-1856 Kırım Savaşı ve “Modern Avrupa’nın Doğuşu”*, Çev. Meral Gaspıralı, 1. Baskı, Sabah Kitapları-Mısırlı Matbaacılık, İstanbul Mayıs 1999.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet, “Edirne”, *Türk Ansiklopedisi*, C. XIV, Ankara 1966.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet, “Karlofça”, *MEBİA*, C. VI, Ankara 1977.

PEREMECİ, O. Nuri, *Edirne Tarihi*, Resimli Ay Matbaası, Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları, S. 6, İstanbul 1940.

RADO, Şevket (Haz.), “Edirne”, *Türkiye Ansiklopedisi*, Hayat Yayınları.

POTYEMKİN, Vladimir vd., *Uluslar arası İlişkiler Tarihi II – Başlangıçtan Bugüne Diplomasi Tarihi* – Çev. Attilâ Tokatlı, May Yayınları, İstanbul 1977.

ROUX, Jean-Paul, *Türklerin Tarihi*, 1. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul Şubat 2007.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih – İlkçağlardan 1918’e* –, 6. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 1998.

SEDES, İ. Halil, *1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilâlleri ve Siyasi Olaylar*, Başlangıç I. Kısım - 2. Baskı, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul 1946.

SEDES, İ. Halil, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, C. III, Askeri Matbaa, İstanbul 1937.

SEDES, İ. Halil, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, C. VII, Askeri Matbaa, İstanbul 1940.

SÜER, Hikmet, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, Ankara 1993.

SHAW, Stanford J. - KURAL, Ezel, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.II, Çev. Mehmet Harmancı, 1. Baskı, E Yayınları Tarih Dizisi, İstanbul Mayıs 1983.

SONYEL, Salâhi R., “Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü”, *Belleten*, C. XLIX, S. 195, TTK Basımevi, Ankara Aralık 1985.

SÜKAN, Şadi (Haz.), *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi – Osmanlı Devri – (1877-1878) Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, C. II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985.

ŞİMŞİR, Bilâl N., *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul Şubat 1986.

- ŞİMŞİR, Bilâl N., *Rumeli'den Türk Göçleri*, C. I-II, TTK Basımevi, Ankara 1989.
- ŞİROKORAD, A. B., *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana – Osmanlı-Rus Savaşları (Kırım-Balkanlar-Sarıkamış) – 93 Harbi*, Selenge Yayınları No:49, İstanbul 2009.
- TAŞKIRAN, Cemalettin, “93 Harbi’nde Plevne’nin Son Durumu ve Osman Paşa’nın Huruç Harekâtı”, *Askerî Tarih Bülteni*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl: 22, S. 43, Ankara Ağustos 1997.
- TOKAY, Gül, “Ayestefanos’tan Berlin Antlaşması’na Doğu Sorunu (Mart-Temmuz 1878)”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Sempozyuma Sunulan Tebliğler (15-17 Ekim 1997)* –, Yay. Haz. İsmail Soysal, TTK Basımevi, Ankara 1999.
- TOSYAVİZÂDE, Rifat Osman, *Edirne Rehnüması (Edirne Şehir Kılavuzu)*, Yay. Ratip Kazancıgil, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayın No:15, Edirne 1994.
- TUĞLACI, Pars, *Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri*, Cem Yayınevi, İstanbul 1984.
- TUNCER, Hüner, “Doğu Sorunu” ve Büyük Güçler (1853-1878) – Osmanlı’nın Kader Yılları, Ümit Yayınları, Ankara 2003.
- TUNCER, Hüner, “Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler (1815-1878)”, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009.
- TUNCER, Hüner, *Osmanlı’nın Rumeli’yi Kaybı (1878-1914)*, 1. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul Mart 2010.
- UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4.Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.
- UĞURLU, Nurer (Haz.), *Rumeli Yağmalanan İmparatorluk (Mahmut Şevket Paşa-Hafız Paşa)*, 1. Baskı, Örgün Yayınevi Kültür Dizisi, İstanbul Nisan 2009.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. I-II-IV, TTK Basımevi, Ankara 1988.
- ÜÇÖK, Coşkun, *Siyasal Tarih (1879-1950)*, Gözden geçirilmiş 6. Baskı, Başnur Matbaası, Ankara 1967.

ÜNAL, Tahsin, *Türk Siyasî Tarihi (1700-1958)*, Emel Yayınları, Genişletilmiş 5.Baskı, Ankara 1978.

YAĞCI, Zübeyde Güneş, “XVIII. Yüzyılda Karadeniz’de ve Kafkasya’da Rus Tehdidi”, *IV. Türkiye’nin Güvenliğı Sempozyumu – Tarihten Günümüze İç ve Dış Tehditler (16-17 Ekim 2003) – Bildiriler*, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ Mayıs 2004.

YURT ANSİKLOPEDİSİ, “Edirne” maddesi, C. IV, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982.

2. Tezler

KOCACIK, Faruk, *Balkanlar’dan Anadolu’ya Yönelik Göçler (1878-1900): Karşılaştırmalı Yerli ve Göçmen Köyü Monografileri*, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1978.

ÖZÇELİK, Tarık, *Basiret Gazetesi’ne Göre Doksanüç Harbi’nde İstanbul’da Rumeli Göçmenleri (1877-1878)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993.

DİZİN

- 93 Harbi, i, iv, 15, 43, 54, 59, 60, 97, 99, 103, 107, 109, 113, 115, 116, 117, 119, 121, 122, 125, 135
- Ahmet Eyüp Paşa, 64, 67, 71, 78
- Almanya, 22, 35, 44, 45, 56, 58, 61, 87, 88, 89
- Anadolu, iii, iv, 1, 4, 5, 6, 10, 15, 17, 26, 30, 34, 35, 43, 56, 85, 86, 88, 91, 94, 105, 108, 109, 113, 114, 116, 118, 119, 122, 125, 126, 132, 138
- Avrupa, i, iii, iv, 1, 2, 3, 4, 9, 11, 13, 14, 16, 19, 21, 23, 25, 27, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 50, 51, 53, 56, 57, 58, 61, 62, 81, 86, 87, 88, 89, 90, 99, 103, 107, 125, 133, 135
- Avusturya, iii, 14, 22, 24, 27, 28, 31, 33, 35, 38, 39, 44, 45, 46, 47, 49, 54, 56, 57, 61, 62, 84, 86, 87, 88, 89, 94, 103, 105, 113
- Ayestefanos, v, 16, 35, 49, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 125, 130, 133, 137
- Ayestefanos Antlaşması, 16, 86, 90
- Babîâli, vii, viii, 31, 36, 44, 45, 52, 55, 56, 57, 58, 60, 79, 81, 82, 86, 92, 96, 97, 113, 115, 120, 131, 145, 152
- Balkan Bunalımı, 41
- Balkanlar, i, 5, 11, 14, 22, 26, 33, 34, 35, 43, 52, 56, 60, 62, 64, 69, 73, 75, 77, 84, 85, 86, 89, 94, 105, 108, 110, 115, 122, 132, 138
- Berlin Antlaşması, v, 16, 84, 89, 90, 103, 105, 106, 126, 137
- Boğdan, 25, 33, 35, 48, 60
- Bolayır, 10, 80, 92
- Bosna-Hersek, iv, 24, 32, 43, 44, 46, 53, 54, 55, 57, 58, 83, 88, 89, 103, 129, 130, 136
- Brophy, 94, 105
- Bulgaristan, iv, 3, 6, 16, 32, 35, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 57, 58, 62, 63, 66, 83, 85, 87, 88, 90, 97, 98, 103, 106, 108, 109, 111, 113, 118, 119, 124, 126, 129, 133, 136, 137
- Burgaz, 102, 104, 111, 112
- Ciğersöken, 68
- Curanlı, 68
- Çanakkale, 29, 31, 53, 112, 118, 134
- Çorlu, 10, 80, 110, 112
- Dedeğaç, 66, 67, 80, 112, 113
- Devlet-i Aliyye, 152
- Edirne, i, ii, iv, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 30, 48, 49, 52, 63, 64, 66, 67, 71, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 91, 92, 95, 98, 100, 102, 103, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 120, 121, 122, 123, 126,

- 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138
- Edirne Mütarekesi, 112
- Eflâk, 11, 25, 30, 33, 60
- Eski Zağra, 54, 67, 68, 79, 101, 104, 110, 115, 119
- Filiba, 11, 13, 49, 50, 52, 54, 78, 79, 95, 101, 104, 106, 110, 111, 113, 115, 117, 123
- Frediç Boğazı, 70
- Gelibolu, 9, 82, 91, 92
- General Tottlebin, 91
- Grandük Nikola, 63, 65, 66, 72, 73, 76, 82
- Gümölcine, 92
- Hain Boğazı, 70
- II. Abdülhamit, 56, 57, 59, 66, 131, 133
- İngiltere, iii, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 36, 45, 46, 49, 53, 56, 57, 61, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 94, 106, 113, 115, 125, 135
- İslimye, 41, 77, 104, 111, 131
- Karadağ, iv, 43, 44, 50, 54, 55, 57, 58, 60, 62, 67, 83, 85, 87, 103, 129
- Karapınar, 67, 101
- Kavala, 92, 103, 112
- Kızanlık, 54, 66, 67, 68, 70, 77, 79, 82, 98, 101, 110, 115, 117, 120, 123, 129
- Krüdner, 66, 71, 73
- Lapseki, 93, 112
- Lofça, 49, 66, 72, 73, 75, 104, 110, 111
- Lüleburgaz, 10, 16, 85
- Meclis-i Umumî, 59
- Nikopol, 64, 100
- Osman Paşa, 64, 67, 71, 73, 74, 75, 79, 92, 137
- Osmanlı Devleti, i, iii, iv, v, 9, 11, 12, 14, 15, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 71, 76, 79, 81, 83, 84, 85, 86, 88, 90, 103, 105, 113, 114, 118, 125, 126, 131, 133, 134, 135, 137
- Osmanpazarı, 65, 100, 109, 115
- Panortodokizm, 39, 97
- Panslavizm, i, iv, 32, 37, 38, 39, 41, 44, 97, 106, 133
- payitaht, 12, 13
- Recep Paşa, 68
- Romanya, 29, 33, 60, 63, 74, 83, 85, 103, 113, 118
- Rum Patrikhanesi, 50, 51
- Ruşçuk, 47, 54, 64, 65, 66, 74, 83, 84, 99, 102, 104, 109, 115
- Rusya, i, iii, iv, v, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60,

- 61, 62, 74, 77, 81, 82, 83, 84,
85, 86, 87, 88, 89, 93, 96, 97,
98, 99, 103, 105, 106,
115, 119, 120, 122, 125,
131, 134, 135
- Sırbistan, iv, 29, 34, 44, 48, 49, 50, 54,
55, 56, 57, 58, 76, 83, 85, 86,
103, 118, 129
- Silistre, 47, 64, 65, 83, 104
- Sofya, 11, 13, 47, 48, 50, 52, 58, 63,
64, 66, 75, 77, 78, 79, 84, 92,
100, 104, 110, 111
- Süleyman Paşa, 9, 10, 64, 66, 67, 70,
71, 73, 77, 78, 79, 80, 92, 112
- Şark Meselesi, iii, iv, 30, 33, 34, 85,
134
- Şarki Rumeli, 104
- Tırnova, 47, 58, 62, 66, 68, 72, 73, 84,
98, 100, 104, 109
- Totlebin, 91
- Tuna, 16, 24, 26, 29, 30, 31, 33, 35,
47, 50, 51, 60, 61, 62, 64, 65,
66, 67, 71, 72, 74, 77, 79, 80,
86, 98, 99, 103, 107, 109,
110, 111, 112, 115, 119, 121,
126
- Varna, 47, 51, 63, 64, 80, 102, 103,
107, 109, 110, 112
- Veysel Paşa, 68, 71
- Vidin, 47, 49, 54, 63, 64, 67, 83, 104,
109, 112
- Yeni Zağra, 66, 67, 79, 101, 110, 115,
117
- Yeşilköy Antlaşması, 94, 103
- Yunanistan, 6, 25, 30, 50, 62, 83, 84,
104, 132
- Ziştovi, 27, 65, 100, 104, 109

EKLER

EK-1: 1815'te Osmanlı Balkanları. (Bkz. Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi*, (18. ve 19. Yüzyıllar), s. 208).

EK-2: Hariciye Nazırı Safvet Paşa, İstanbul Konferansı'nda ileri sürülen tekliflerin reddedildiğini bildiriyor. (Bkz. Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, s. 213).

Makam-ı Nezâreti Celîle-i Hâriciye 17 Mayıs 1877 tarihiyle Londra Sefâret-i Seniyyesinden vârid olan telgrafnâmenin tercümesidir.

Babıâli Nezâret-i Celîle-i Hâriciye

Muharebe-i hazırada Moskof'un galebâtı nereye kadar gider ise İngiltere'nin menâfî'na dokunmuş olacağını ta'yin etmek ve Dersaadet ile Süveyş Kanalı iki başlı nokta olduğundan iş oralara geldiği gibi İngiltere'nin bîtarafılığı münefesih olacağını bildirmek üzere İngiltere kabinetosuyla Petersburg bâbında muhabere cereyan etmekte olduğunu mevsuk ve mahrem olarak istihbâr eylediğimde hakikatini Lord Derby'den istifsa ettim. Müşârü'ün ileyh vâk'a İngiltere kabinetosunun Petersburg ile bu bâbda yalnız İngiliz menâfî'nı muhafaza maksadıyla muhabere eylemekte olduğunu tasdik eyledi. Bunun üzerine çâkerleri Paris Muahedesi'nin tamamıyet-i Mülkiye-i Saltanât'ın hakkında mucib olduğu heman ve kefâlet-i Memâlik-i Şahane'nin birkaç cihetine hasr etmek kabil olup olmayacağı meselesinden sarf-ı nazar eğer Moskof muharebe-i hazırada teşvik olunur ise İngiltere'nin menâfî'na riayetle Bugaristan'ı bir eyalet-i mümtaze heyetine nakil ile kanaat etmek canına minnettir. Fakat on sene sonra bir fırsat bulduğu gibi bizimle bir muharebe daha açar ve şimdi Eflâk ve Boğdan'da yaptığı gibi ol vakit dahi memleketeyn ile beraber Bulgaristan'ı bir tüfenk bile atmaksızın geçip İngiltere Devleti'ne kendi menâfî'nı muhafazaya vakit bırakmaksızın Edirne'nin önüne ve İstanbul'un kapılarına kadar gelir. Bunun eyüsü İngiltere'nin her halde menâfî'nı gözetmekte muhtar olması ve Moskof'un ilerisini düşünüp de işin üzerine düşmemesi için hudud-ı bîtarafisi hakkında Moskof'a karşı bir taahhüdâtında bulunmamaktadır derim. Lord Derby buna hiç bir cevap vermedi fakat anladığıma göre Müşâr'ün ileyh ile Lord Beaconsfield İngiltere'nin bîtarafılığını efkâr-ı umûmiyenin mîlânına göre fesh eylemek salâhiyetini rûfekalarına karşı muhafaza etmenin yolunu bulacaklardır.

EK-3B: Osmanlı Devleti'nin Londra'daki sefirinden Hariciye Nezaretine gönderilen telgrafın transkriptidir. Bkz. BOA, Y. PRK. HR. 1/33, 4 Cemâziyelevvel 1294 (17 Mayıs 1877).

EK-4: Türk kuvvetlerinin Sveti-Nikola tabyasına hücumu. (Bkz. Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, s. 429).

EK-5A: Edirne saray kulesinin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra aldığı vaziyet. (Bkz. Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, Resim: 4A, s. 464).

EK-5B: Edirne saray kulesinin eski hali. (Bkz. Osman Nuri Peremeci, Resim: 3A, s.460).

EK-6: Yeşilköy (Ayestefanos) Barışı'nın İmzası. Masa başındakiler: General İgnatief, Nelidof ve Safvet Paşa. (Bkz. Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, s.571.

EK-7: Yeşilköy (Ayestefanos) Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki kaybettiği topraklar. (Bkz. Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi (18. ve 19. Yüzyıllar)*, s. 389).

Makam-ı Nezâret-i Celile-i Hâriciyye 15 Mart 1878 tarihiyle Londra Sefâretine vârid olan telgrafnamenin suretidir.

Babıâli Nezâret-i Celile-i Hâriciye

Edirne Mükâmelâtının ibtidâsından müsâlâha muahadesi imza oluncaya kadar gerek İngiliz halkı gerek diplomatları ve Lord Derby nazarında şiddetçe emsali olmayan şerâitin mucib olduğu hoşnutsuzluktan maada akd olunacak kongrede hususa-yı Tuna'dan Adalar Denizi'ne kadar mümted olarak Payıtaht ile Eyalet-i Garbiye-i Şâhane'nin ihtilâdına hail olmak ve Sırbistan gibi kâmilten Babıâli'nin taht-ı hükümetten çıkıp hakikatte Rusya'ya tâb'î bulunmak üzere bir Bulgar Emâreti'nin ihdasına müteallik maddelere hüküm ve asârını taklîl etmek arzusu ve âdeti niyeti zahir olduğunu müşahede etmekteyim. İngiltere'nin Memâlik-i Şâhane'deki Rum ahalisini ve Yunan Devleti'ni bazı mertebe iltizâm etmesi bu niyete mebnî olmak lâzım gelir. Dün Lord Derby ile görüştüğüm esnada İngiltere gibi muhib-i hâlisimiz bir devletin Rusya'nın Slavları iltizâm etmesine karşı Rumları iltizâm eylemesi ve Bulgaristan Emareti'ne Balkanlar'ın cenubundan hudud kesmek istemesi Rum teb'âsı hakkında daima ibrâz-ı meâsir-i hayır-hâhiden hali kalmayan Babıâli'ce şüpheyi davet etmez ise de kongreye bir Yunan murahhasının kabûlüne müteallik olan teklif Devlet-i Aliyye'ce bazı mertebe telâş ve ızdırabı mucib olacak bir şeydir. Çünkü bu teklif Yunanistan'da fikr-i ma'hûdun ve Yunanlıların malûm-u alem olan emellerinin tervic olunduğuna bir alâmet add olunabilir. Hatta bazı gazeteler bu tekliften bahis ettikleri sırada Tırhala ve Yanya'nın Yunanistan'a terkini ve Bizans İmparatorluğu'nun iadesini bile averde-i ziyân tezkâr eylemeye başlamışlardır dedikten sonra kongrede fihakika Yunanistan'a memleket terki hususundan bahs olunacak mıdır burasını katiyyen söylemesini rica eyledim. Müşar'ün-ileyh cevap olarak Bizans İmparatorluğu'nun iadesi fikri bütün bütün saçmadır. Devlet-i Aliyye'ye düşmanlık etmek veyahut zarar ibrâs eylemek İngiltere'nin niyetinden bile geçmediğinden eminim. Lâkin Yunanistan'ın tevsi' hududu meselesi kongrede açılmayacağını vaad edemem demiştir. Bunun üzerine çâkerleri düvel-i mütehâbbe zâmin oldukları tamamîyet-i mülkiye-i Devlet-i Aliyye'ye riayet ettirmeleri lâzım gelir iken taahhüdât-ı vak'alarını bu tamamîyete halel getirecek bir takım yeni

fedakârlıkların daha ihtiyârını Babîâli'ye bizzat kendileri teklif eylemek derecesine kadar unutmaları inanılır şey değildir dedim. Komünler meclisinin dünkü içtimasında Maliye Nâzırı vuk'ı bulan bir suale cevaben yakında akd olunacak kongrede ekalliyet ekseriyete tâbi olması şart ittihaz olunmayacağından her bir devlet her zaman çekilebilmek salâhiyetini muhafaza edeceğinden başka İngiltere devleti kongreye girmezden evvel Devlet-i Aliyye ile Rusya Devleti beyinde akd olunan muahedenin her bir maddesi kongrenin pîş-i nazâr-ı tedkîkine konulmasını ve şâyân-ı kabul olup olmadığı kongrece karar verilmesini talep eyleyecek demiştir.

EK-8B: Londra Sefâretinden Hâriciye Nezâretine 15 Mart 1878 tarihinde gönderilen telgrafın transkriptidir. (Bkz. BOA., Y.. PRK. HR. nr. 2/64, 11 Rebiülevvel 1295)

EK-9: Berlin Kongresi'ne katılan Osmanlı Delegeleri: Sağda Sâdullah Bey, solda Aleksandr Karatodori ve ortada Mehmed Ali Paşalar. (Bkz. Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, s. 622).

EK-10: Berlin Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki sınırları.
(Bkz. Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi (18. ve 19. Yüzyıllar)*, s. 389).

EK-11: Eski Zağra katliamından kurtulan yaralı Türk göçmenleri Edirne Hastanesinde. (Bkz. Bilâl N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, C. II, s. 756; Yılmaz Öztuna, *Resimlerle 93 Harbi*, s. 22; Mahmud Celâleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, s.403).